

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen de oevers van orde en ongeregeldheid: De ordeverstoringen tijdens de aanleg van het Noordhollandsch kanaal (1819-1825)

Nolten, Marieke

Citation

Nolten, M. (2025). *Tussen de oevers van orde en ongeregeldheid: De ordeverstoringen tijdens de aanleg van het Noordhollandsch kanaal (1819-1825)*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4196203>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Tussen de oevers van orde en ongeregeltheid

De ordeverstoringen tijdens de aanleg van het Noordhollandsch kanaal (1819-1825)

Marieke Anna Hilda Nolten
S2288877
m.a.h.nolten@umail.leidenuniv.nl

RMA Eindwerkstuk (30 ECT)
Prof. dr. H. te Velde
5 januari 2025
Aantal woorden: 26843

Inhoud

Inleiding	2
Het Noord-Hollands kanaal in het licht van de literatuur.....	12
Over ‘ongeregelheden’ en ‘oproer’.....	25
Kanaalarbeiders als ‘uitvaagsel der maatschappij’	39
‘De tegenwoordige gesteldheid’ van de ordehandhaving in Noord-Holland.....	62
Conclusie	83
Literatuurlijst	89
Bijlagen.....	98

Inleiding

Een weids gevoel geeft het Noordhollandsch kanaal elke keer als ik arriveer bij de bushalte tegenover mijn ouderlijk huis in Akersloot. De wijdverspreide bomen die eenzaam van elkaar staan langs de oevers van het kanaal, het water dat in een recht lijn zich voortbeweegt en de uitgestrekte polders van de Beemster die tot in de verte nog waarneembaar zijn scheppen een beeld van ordentelijkheid en rust. Het haast rimpelloze wateroppervlak verbergt echter een grote diepte. Twee eeuwen daarvoor was de totstandkoming van het kanaal een woelig strijdtoneel van arbeidsconflicten, niet alleen in Akersloot, maar wijdverbreid langs de plekken van het Noordhollandsch kanaal.

In 1819 ving de aanleg van het Noordhollandsch kanaal aan. Onder leiding van kanalenkoning Willem I en ingenieur Jan Blanken zou er een kanaal worden gegraven om de economische en strategische belangen van omliggende steden te bevorderen. De werkzaamheden verliepen echter minder soepel dan gehoopt. Het krappe budget van het Rijk droeg bij aan een oneerlijke loonverdeling van de aannemers. Vanaf 1820 waren er meldingen van stakende en opruiende polderwerkers. Op verschillende plekken langs het kanaal ontstonden ordeverstoringen. In de zomer van 1823 mondde dit in een escalatie bij het perceel van de Boekel, een buurt gelegen tussen Akersloot en Alkmaar. Daar leidde een gewelddadige vereniging van arbeiders tot drie doden, waaronder de aannemer van het bijhorende perceel.¹

De historiografie vanuit een politiek perspectief

Op het eerste oog is het verbazingwekkend: het eerste kwart van de negentiende eeuw als onrustige periode. Vooral politiek historici zijn geneigd om de eerste decennia te beschouwen als een apolitieke periode met maar weinig onrust. Piet de Rooy verklaart het algemene gebrek aan oproerigheid in Nederland door de toenemende sociale controle in de negentiende eeuw. Hij eindigt zijn betoog met het volgende citaat:

---

¹ Zie voor een uitgebreide analyse van het conflict: V. Vroonland en J. Sprenger, *“Dit zijn mijn beren!” Een studie over de arbeidsverhoudingen tijdens de aanleg van het Noordhollands kanaal* (Amsterdam 1976).

Het geweld in de polder had dus vooral de vorm van een buitengewoon sterke sociale controle-want in de polder blijft, zoals bekend, weinig ongezien. En boven die polder was bovendien dan nog altijd de hemel, van waaruit wij allen sterk in de gaten werden gehouden.²

Hoewel De Rooy niet specifiek ingaat op het Nederlands platteland, maar eerder de opstandigheid in Nederland in zijn algemeenheid beschouwt, is zijn strekking typerend voor de eerste decennia van de negentiende eeuw. In ieder geval volgens politiek historici. De Rooy licht zelf orde en stabiliteit uit als pijlers van het nieuwe koninkrijk.³ De bijdragen uit de bundel *Het Bataafs experiment* stellen dat na 1800 revolutiemoeheid en politieke disinteresse ontstonden onder de bevolking, die zich voortzetten na de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.⁴ Matthijs Lok betoogt dat de periode na 1815 een grote bestuurlijke continuïteit kende ten opzichte van de Napoleontische. Historici als Niek van Sas en Remieg Aarts bevinden dat de aandacht van politiek naar cultuur verschoof na 1815. De nadruk lag op nationale eensgezindheid en het keren naar de huiselijke sfeer.⁵ Zoals Van Sas het zelf verwoordt: ‘Metaforisch gezien maakte in 1848 de traagheid van de trekschuit plaats voor de dynamiek van de spoorweg.’⁶ Allen gaan uit van een depolitisering in deze periode en beperken zich in die aanname grotendeels tot de politieke en culturele elite.⁷ Deze visie van bestuurders en cultuurnationalisten is aannemelijk, blijktens hun bedaardheid en verzoeningsretoriek. Tegelijkertijd wekt het de vraag op waar deze behoefte vandaan kwam.⁸

Uiteraard zijn er ook een aantal uitzonderingen die het apolitieke beeld ter discussie stellen. Bart Verheijen laat in zijn proefschrift zien dat de Napoleontische tijd

---

² P. de Rooij, ‘Geweld in de polder’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 119 (2004) 62-70, aldaar 70.

³ P. de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam 2014).

⁴ F. Grijzenhout, N. van Sas en W. Velema (eds.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013). Zie hiervoor vooral de bijdrage van N. van Sas, ‘De Republiek voorbij. Over de transitie van republicanisme naar liberalisme’, 65-100.

⁵ N. van Sas, *De wentelende eeuw. De geschiedenis van Nederland, 1795-1914* (Amsterdam 2024); R. Aerts, ‘Het ingetogen vaderland: huiselijkheid, maatschappelijke orde en publieke ruimte’ in: I. den Haan, P. den Hoed en H. te Velde (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 251-273.

⁶ Van Sas, *De wentelende eeuw*, 357.

⁷ M. Lok, *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie* (Amsterdam 2009).

⁸ Beatrice de Graaf betoogt bijvoorbeeld dat er na 1815 een veiligheidscultuur ontstond in Europa om terreur en andere revolutionaire woelingen te onderdrukken. Hoewel zij een breder perspectief biedt, zou de inzet op (militaire) ordehandhaving en de nadruk op orde een manier zijn om binnenlands ook politieke onrust te voorkomen. Zie hiervoor: B. de Graaf, *Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon* (Amsterdam 2019).

wel partijstrijd en protest kende.⁹ Tegelijkertijd stelt hij dat de toenemende kritiek op de Franse overheersing de partijenschappen oversteeg en daardoor onder de vlag van Oranje een verzoeningscultuur ontwikkelde tijdens de Restauratie. Jeroen van Zanten hekelt de beeldvorming van de Restauratie als een ingeslapen periode. Hij onderzocht de Noord-Nederlandse oppositie tussen 1813 en 1840 en betoogt dat deze dan wel niet effectief was, maar wel een belangrijke basis legde voor politiek debat en parlementaire besluitvorming.¹⁰ Beiden beperken zich eveneens tot de politieke en culturele elite. Johan Joor brengt net als Verheijen naar voren dat de Napoleontische periode onrustig was met veelzijdige protesten. In zijn vergelijking kijkt hij echter alleen naar de overeenkomsten en verschillen met de eeuwen daarvoor, maar vermeldt niets over de daaropvolgende decennia.¹¹ Het meest recente werkt komt van Eddie van Roon, die juist laat zien dat de beleving van het eenheidsgevoel rond 1830 fragmentarisch en soms juist anti-centralistisch was. Hij kijkt hiervoor ook naar onderbelichte regio's, zoals Drenthe en Groningen.¹²

Maartje Janse en Diederik Smit hebben ook recentelijk meer aandacht gevraagd voor oproerigheid in de eerste helft van de negentiende eeuw. Zij stellen in een speciaal daaraan gewijd themanummer dat het algemene beeld van een rustige periode onjuist is. De gescheidenheid van vormen van oproerigheid heeft geresulteerd in een fragmentarisch beeld, waardoor bepaalde woelingen aan het oog van de politiek historicus onttrokken zijn. Sociaaleconomische historici zouden vooral kijken naar stakingen en arbeidsconflicten, terwijl politiek historici zich richtten op conflicten binnen politieke machtscentra. Janse en Smit suggereren daarom om alle oproeren te benaderen als politiek. Alle vormen van verzet waren een bedreiging voor de autoriteiten en de legitimiteit van het recent gevestigde koninkrijk. De aanpak daarvan was dus inherent politiek. In dat opzicht betekent dat de politiek historici ook moeten gaan kijken naar andere factoren als religieverdeeldheid en sociaaleconomische verhoudingen. Ter illustratie bevat het themanummer een aantal casussen van Hollandse steden in oproer tussen 1830 en 1840.¹³ Aan de ene kant illustreren de

---

⁹ B. Verheijen, *Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming 1801-1813* (Nijmegen 2017).

¹⁰ J. van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004).

¹¹ J. Joor, *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)* (Amsterdam 2000).

¹² E. van Roon, *Een vaderland met vele gezichten. Nederland in de roerige jaren 1830-1831* (Hilversum 2022).

¹³ M. Janse en D. Smit, 'Oproer in Holland, 1830-1848', *Holland. Historisch tijdschrift* 56:2 (2024) 50-51. Zie hiervoor de volgende artikelen in het themanummer: I.L. Vos, 'Een stad waar de rust niet verstoord kan worden? Onrust en ordehandhaving in Rotterdam, 1840-1848', 52-59; S. Stuurman, 'Het

artikelen dat achter een façade van rust juist ongeregelde schuilgingen, maar tegelijkertijd roepen ze ook nieuwe vragen op.

Ten eerste is het aannemelijk dat het gekozen tijdsbestek, namelijk de jaren dertig en veertig, deze resultaten oplevert. Immers vinden de gevonden casussen plaats in een periode van toenemende politieke spanningen. De afscheiding van België en de weg naar de grondwetsherziening van 1848 zullen ongetwijfeld hun weerslag hebben gehad op de onrust in steden. In dat opzicht is ook de conclusie van Van Roon geen verrassing. Maar hoe zit het met de twee decennia daarvoor? Juist deze zijn het toonbeeld van wedergekeerde rust, maar klopt dat dan wel? Ten tweede beperkt het themanummer zich tot oproerigheid als stedelijk verschijnsel. Toegevend: Janse en Smit suggereren wel dat er ook op het platteland onrust plaatsvond en hebben recentelijk een onderzoeksproject uitgevoerd over plattelandsoproeren in dezelfde periode. Daaruit blijkt dat regionale perspectieven verrassende inzichten geven op oproerigheid.¹⁴ De vruchtbaarheid van dat onderzoek moedigt daarom aan om juist de focus te verplaatsen naar het onbelichte platteland. Niet alleen in perifere regio's, als Noord-Brabant, maar ook in Holland, waar voorheen vooral aandacht was voor steden.¹⁵ Bovendien rijst de vraag hoe het beeld van een ingeslapen tijdsperiode überhaupt heeft kunnen ontstaan? Janses en Smits verklaring van gescheiden disciplines is toereikend, maar niet volledig. Immers is de definitie van politieke cultuur in de afgelopen decennia flink verbreed. Niet langer is politiek een staatsaangelegenheid, maar betreft het ook het politieke gedrag van het volk met al zijn uitingen. Termen als depolitisering en politisering geven beter inzicht wanneer een apolitiek probleem toch een politieke gelegenheid wordt of wanneer politieke

---

Haagse Gruttersoproer van 1845', 60-68; N. Hoebert, 'Onrustige burgers of verborgen opstandigheid? Oproeren te Haarlem, 1830-1848', 69-78

¹⁴ Smit heeft tevens in het themanummer van *Holland Historisch Tijdschrift* een korte bijdrage over polderwerkstakingen bij Zuidplas. Het laat zien dat stakingen bij grondwerken-en infrastructuurprojecten geen incidenteel geval waren en moedigen daarom aan om uitgebreider onderzoek te doen naar negentiende-eeuwse arbeidsconflicten in de polder. D. Smit, 'De polderjongens van Zuidplas', 96. Zie ook het onderzoeksproject 'Monitoring Discontent: The Dutch Countryside. Rural unrest and the problem of national security in the Netherlands, 1830-1848'. Eén van de resultaten van het project is een nog te verschijnen artikel van de student-assistenten van het project. Zij tonen aan dat in de grensregio's Noord-Brabant en Twente veel weerstand was tijdens de Belgische Opstand. Volgens Jessie van Straaten en Dies van der Marel zouden factoren als religie en regionale identiteit verder geïncorporeerd moeten worden om het nationalistische en Hollandocentrische geschiedbeeld van de Belgische Opstand bij te stellen. J. van Straaten en D. C. van der Marel, 'Vivat België'. Opstandigheid en repressie in de Noordelijke Nederlanden rond 1830', *Tijdschrift voor Geschiedenis* (nog te verschijnen in 2025).

¹⁵ Voorafgaand aan dit scriptieonderzoek ben ik in gesprek geweest met Diederik Smit en Carolien Boender. Zij hebben mij allebei gewezen op het gebrek aan onderzoek over het Nederlandse platteland aan het begin van de negentiende eeuw en hebben mij aangemoedigd om mijn scriptie daar juist op te richten.

problemen schuilgaan onder de noemer depolitisering.¹⁶ Ondanks deze nieuwe handvatten blijven studies over gepolitiseerde onrust aan het begin van de negentiende eeuw beperkt. Vooral als het op het platteland aankomt.

De historiografie vanuit een sociaaleconomisch perspectief

Tegelijkertijd ontstaat een ander beeld als de blik verschuift naar de geschiedenis van arbeidersbewegingen. Sjaak van der Velden onderzocht het geheel aan stakingen in de negentiende eeuw en kwam tot de conclusie dat de meerderheid van stakingen buiten de steden plaatsvond door een ongeletterde populatie.¹⁷ Andere onderzoeken bevestigen deze uitspraak.¹⁸ Het merendeel van onrust kwam voort uit arbeidsconflicten bij de aanleg van kanalen en spoorwegen, waarvan de werkzaamheden juist buiten de stedelijke gebieden plaatsvonden. Deze stelling suggereert dat het bijzonder nuttig kan zijn om het platteland in het begin van de negentiende eeuw te onderzoeken. Daar vond schijnbaar wel ongeregeldheid plaats.

De geëscaleerde situatie in het Akersloot van 1823 is een terugkerende casus in de verschillende bijdragen. Van der Velden haalt die aan als voorbeeld van grondverzet in de negentiende eeuw. Hij richt zich op de slechte leefomstandigheden en de oneerlijke loonverdeling van de arbeiders als oorzaken van het uit de hand gelopen geweld.¹⁹ Ook Joke Korteweg en Rudolf Filarski gaan in op verklaringen voor de oproerigheid bij het Noordhollandsch kanaal. Filarski noemt daarbij het losbandige bestaan van de arbeiders en René Burgler gaat ook verder in op het vervreemde karakter van polderwerkers.²⁰ De meest uitgebreide analyse van de oproerigheid in Akersloot komt van de sociale wetenschappers Vincent Vroon en Jeroen Sprenger. Zij betogen dat de stakingen van polderjongens veelal over het hoofd worden gezien door

---

¹⁶ Zie hiervoor bijvoorbeeld W. Steinmetz en H. Haupt, 'The Political as Communicative Space in History: The Bielefeld Approach' in: W. Steinmetz, I. Gilcher-Holtey, H. Haupt (eds.), *Writing Political History Today* (Frankfurt 2013), 11-35, vooral 21-27.

¹⁷ S. van der Velden, *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995* (Amsterdam 2000).

¹⁸ Zie ook T. Tromp, 'De gesteldheid van den publieken geest (in Noord-Holland)' in: A. Doedens (ed.), *Autoriteit en strijd. Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlande in, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1981) 81-99; A. Doedens, 'Collectief verzet in Nederland 1813-1848: een terreinverkenning' in: Idem, *Autoriteit en strijd. Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlande in, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1981) 181-271, zie vooral 202-221.

¹⁹ S. van der Velden, *Twee eeuwen stakingen, bedrijfsbezettingen en andere acties in Nederland* (Amsterdam 2004).

²⁰ J. E. Korteweg, *Grondleggers. Het verhaal van de Nederlandse baggeraars* (Amsterdam 2018); R. Filarski, *Kanalen van de koning-koopman* (Amsterdam 1995); R. Burgler, 'Stakingen van polderwerkers in de 19de eeuw', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 6:1 (1979) 51-78.

sociaal historici. Zij vinden echter dat de polderwerkstaking juist een belangrijke casus is binnen de geschiedenis van arbeidersbewegingen.²¹ Opvallend is dat met name sociaal historici en sociale wetenschappers zich hebben gewaagd aan de onrust in Akersloot. In dat opzicht bevestigt dit de verklaring van Smit en Janse waarom woelingen uit het begin van de negentiende eeuw niet bekend waren bij veel politiek historici, maar wel in het gezichtsveld zaten van sociaaleconomische historici.

Dat neemt niet weg dat deze categorie academici specifieke vragen aan de bronnen stelt. Er is vooral oog voor de arbeidsverhoudingen, de leefomstandigheden en het karakter van de arbeiders. De onderzoeken geven echter weinig inzicht in de beeldvorming van en de reactie op oproerigheid. Hadden de ordeverstoringen politieke implicaties? Wat was de bestuurlijke aanpak van de ordehandhavers? Deze vragen zijn wellicht minder relevant binnen de sociale geschiedenis, maar zijn van veel belang vanuit een politieke invalshoek. Een tweede opvallende aspect is dat de meeste bovengenoemde historici wel noemen dat er meer polderwerkoproeren waren, ook langs het Noordhollandsch kanaal, maar zich toch veelal beperken tot de casus van Akersloot. Toegegeven: die is ook de sensationeelste en het beste gedocumenteerd in bronnenmateriaal. De valkuil is dat het voorbeeld van Akersloot wordt gezien als een incidenteel geval, terwijl de spanningen plaatsvonden langs de hele loop van het kanaal. Beter zou het zijn om de Noord-Hollandse kanaaloproerigheid te beschouwen als een coherent geheel.

De historiografie vanuit lokaal en niet-academisch perspectief

De lokale en niet-academische literatuur suggereert namelijk dat oproerigheid langs het Noordhollandsch kanaal niet alleen beperkt bleef tot Akersloot. Jan T. Bremer schrijft bijvoorbeeld over de toenemende kritiek vanuit de inwoners en gemeentebestuurders van Zijpe over de aanwezigheid van polderwerkers.²² Ook zijn er bijdragen over Grafdijk en Schoorl.²³ Deze onderzoeken stimuleren om verder dan

---

²¹ Vroonland en Sprenger, “*Dit zijn mijn beren!*”.

²² J.T. Bremer, ‘De aanleg van het Groot Noordhollandsch Kanaal door de Zijpe’, *Nederlandse Historiën* 25:3 (1991) 83-101; J. T. Bremer, ‘De Aanleg van het Groot Noordhollandsch Kanaal door de Zijpe’, *Zijper Historie Bladen* 8:4 (1990) 5-14.

²³ H. Stapel ‘De aanleg van het Groot Noordhollandsch Kanaal, een immens karwei dat veel mensenzweet en paardenvlees kostte’, *Scoronlo. Cultuur-historische vereniging. Jaarboek 2023* (2023) 13-34; D. Grasboer, ‘De wereld voer aan de Schermer en Grafdijk voorbij’, *De kroniek. Historisch tijdschrift voor Graft-de Rijk en Schermer* 41:1 (2024) 36-39. Tevens was ter gelegenheid van de overdracht van het Noordhollandsch kanaal van de Rijkswaterstaat naar de Provincie Noord-Holland een overzichtswerk gepubliceerd in 1995. Ook was er een kleine publicatie in 1976 naar aanleiding van een tentoonstelling over anderhalf eeuw Noordhollandsch kanaal. Beide werken bevatten veel foto’s en persoonlijke verhalen, noemen kort de slechte werkomstandigheden tijdens de aanleg en de escalatie in

Akersloot te kijken. Tegelijkertijd lopen de invalshoeken en thema's uiteen in de verscheidene lokale bijdrages. Door de oproerigheid langs het Noordhollandsch kanaal als geheel te beschouwen is er ook meer mogelijkheid om verbanden te leggen tussen de verschillende opruiende plaatsen.

Relevantie en vraagstelling

De historiografie laat zien dat er tot heden weinig aandacht is geweest voor oproerigheid aan het begin van de negentiende eeuw vanuit een politiek perspectief. Het gebrek aan een politiek-culturele invalshoek kan worden verklaard door verkokering binnen de geschiedwetenschappen. Dat blijkt ook uit de veelvoudige studies naar het verzet van polderwerkers vanuit de sociale geschiedenis, en het gebrek daarvan in de politieke geschiedenis. Door de verbreding van concepten binnen politieke geschiedenis is de verklaring vanuit de literatuur echter niet volledig bevredigend. Waarom blijft het beeld van apolitieke vreedzaamheid overheersen? Om deze vraag te beantwoorden zou het nuttig zijn om nog een stap terug te gaan door te kijken naar de bronnen zelf. Zij vormen immers de basis voor de latere beeldvorming. Hoe geven deze bronnen oproerigheid weer? Deze scriptie stelt de volgende vraagstelling voor: 'Hoe duiden bestuurlijke betrokkenen bij de aanleg van het Noordhollandsch kanaal ordeverstoringen?'

Door deze vraag creëert dit onderzoek meer inzicht in de dynamiek van oproerigheid aan het begin van de negentiende eeuw, in het specifiek op het platteland. Centraal staat de aanpak en de perceptie van oproerigheid volgens bestuurlijke betrokkenen. De focus verschuift van thema's uit de sociale geschiedenis naar een politiek-culturele invalshoek van ordeverstoringen. Daarnaast beoogt deze scriptie meer coherentie aan te brengen in onderzoek naar het Noordhollandsch kanaal door de verschillende oproeren in kaart te brengen. Hierdoor ontstaat er meer aandacht voor de onderlinge connecties. Het ultieme doel van deze scriptie is om een tweede verklaring te formuleren waarom oproerigheid in de eerste helft van de negentiende eeuw tot nu toe is ontgaan bij politiek historici. De veronderstelling is dat de benadering van oproer volgens bestuurlijke betrokkenen bepalend was voor de latere beeldvorming. Door terug te gaan naar de bronnen zelf, ontstaat er een nieuw begrip

---

Akersloot, maar gaan niet diep in op de inhoud. Zie hiervoor: J.G. Berkhout, W.M. Zappey, Guus J. Borger, *Anderhalve eeuw Groot Noordhollandsch Kanaal* (Velsen 1976); B. Voskuil, *"Van poldergasten, waaiersluizen en vlotbruggen." De geschiedenis van het Noordhollandsch Kanaal* (Amsterdam 1995).

van oproerigheid en geeft dit handvatten om verder onderzoek te doen naar oproer in de eerste helft van de negentiende eeuw.

Methode

Om de bovenstaande vraagstelling te onderzoeken wordt de volgende opbouw voorgesteld. Het eerste hoofdstuk zal allereerst kijken naar de benadering van oproer in de overgang van de vroegmoderne naar de moderne tijd op basis van literatuuronderzoek. Daarna wordt in de bronnen zelf gedoken. In het tweede hoofdstuk staat centraal welke termen de bestuurlijke betrokkenen gebruikten om de ordeverstoringen langs het kanaal te definiëren. Het derde hoofdstuk onderzoekt vervolgens hoe de lokale ordehandhavers en directie van Rijkswaterstaat de buitensporige onrust verklaarden. Als laatste komt in het vierde hoofdstuk naar voren wat een dieperliggende oorzaak was van de geëscaleerde onrust, namelijk de slechte staat van de ordehandhaving. Met deze bevindingen wordt uiteindelijk gereflecteerd waarom oproer in de eerste helft van de negentiende eeuw eerder onbelicht was.

Deze scriptie kiest bewust voor een politiek-cultureel perspectief. In deze periode zijn er nog weinig egodocumenten of andere sporen van de arbeiders zelf. Bronnen van overheidsfunctionarissen zijn er wel ten overvloede. Niet alleen geven deze inzicht in hun beleid, een van de klassieke thema's van de politieke geschiedenis, maar de bronnen bieden ook de mogelijkheid om hun perceptie van oproerigheid te bestuderen. Bovendien is de neerslag van betrokken bestuurders een indirecte manier om toch meer informatie te achterhalen over de rebellerende arbeiders. 'Betrokken bestuurders' is wellicht een wat brede benaming. Hieronder valt echter een breed scala aan ambtenaren die betrokken waren bij de aanleg van het Noordhollandsch kanaal – van nationaal tot regionaal en lokaal niveau. De werkzaamheden van het kanaal vielen onder de verantwoordelijkheid van de Rijkswaterstaat. Jan Blanken, waterbouwkundige, stond aan het hoofd van de directie van deze werkzaamheden en werkte samen met drie ingenieurs die verspreid gevestigd waren langs het kanaal.²⁴ In eerste instantie hielden zij zich ook bezig met het goede verloop van de werkzaamheden. Op het moment dat situaties uit de hand liepen, lieten de koning en

---

²⁴ Vroonland en Sprenger, *"Dit zijn mijn beren!"*, 38

de minister van Binnenlandse Zaken, Waterstaat en Publieke Werken zich ook horen.²⁵ Op regionaal niveau was de gouverneur van Noord-Holland, Arnold van Tets van Goudriaan, een belangrijke speler. Hij was betrokken bij het Noord-Hollandse politieapparaat en hield toezicht op de ordehandhaving.²⁶ Binnen de werkzaamheden fungeerde hij primair als boodschapper, en ontving en gaf informatie door vanuit lokaal en nationaal niveau. Lokaal waren de verscheidene gemeentebestuurders en schouten van belang. Zij namen dagelijks de bezigheden waar en poogden de goede orde te handhaven. Deze scriptie kijkt specifiek naar de volgende plattelandsplaatsen: Akersloot, Graftdijk, Ipendam, Jisp, Petten, Purmerend en Zijpe. Twee laatste betrokkenen nemen een bijzondere plek in, namelijk de officieren van justitie van de arrondissementsrechtbanken van Hoorn en Alkmaar. Door hun betrokkenheid bij het politieel en juridisch onderzoek van de ordeverstoringen waren zij eveneens een belangrijk contactpersoon op meerdere bestuursniveaus.

De percepties van deze bestuurlijke betrokkenen zijn te vinden in een uitgebreid bronnencorpus. Het uitgangspunt van dit bronnenonderzoek zijn correspondenties, notulen en verslagen van en tussen de bovengenoemde instanties. Hiervoor is uitgebreid onderzoek gedaan in het Noord-Hollands Archief (NHA), Regionaal Archief Alkmaar (RAA), Waterlands Archief (WA) en Nationaal Archief (NA). Naast de bovengenoemde bronnen is ook af en toe een uitstap gemaakt naar gerechtelijke archieven om ontbrekende details toe te kunnen voegen en om een beter inzicht te krijgen in het geheel aan onrust.

Als laatste opmerking is het belangrijk om kort uit te leggen waarom de oproerigheid van het Noordhollandsch kanaal onder de noemer van politiek valt. Immers zijn deze oproeren in eerste instantie arbeidsconflicten en dus een zaak tussen de aannemers en arbeiders. Deze scriptie volgt echter de reeds genoemde benadering van Smit en Janse: elke ordeverstoring was een politieke aangelegenheid op het moment dat het dreigde de publieke rust te ondermijnen en daardoor het gezag van het bestuur betwistte. Ook in het geval van het Noordhollandsch kanaal was er sprake van een verstoring van de openbare orde en veiligheid. Zo biedt dit onderzoek niet

---

²⁵ Overigens is de veranderende titel van de minister van Binnenlandse Zaken illustratief voor het krappe budget van de overheid. Vanaf 1820 kwam hier Waterstaat en Publieke Werken bij en na 1824 was de minister van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk voor onderwijs en de waterstaat.

²⁶ R. van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003), 25-26.

alleen inzicht in de aanpak van oproer, maar ook in de politieke cultuur van deze periode, en de verhouding tussen het platteland en de politieke centra.

Het Noord-Hollands kanaal in het licht van de literatuur

Op 25 juni 1823 schreef inspecteur-generaal Jan Blanken een brief aan de gouverneur van Noord-Holland. Inmiddels was het een maand geleden dat bij de Boekel, naast Akersloot, een arbeidsconflict compleet uit de hand was gelopen. Dit had niet alleen geleid tot de dood van twee arbeiders, maar ook de aannemer moest het bekopen met een fatalistische lynchpartij. Verbaasd en verontwaardigd uitte Blanken zich in zijn brief:

Doch ik kan mijn leed niet verbergen dat eene uitvoering die gedurende vijf jaren toen er meer dan tienduizend dergelijke werklieden in de beste orde rustig hebben gearbeid tegenwoordig aan zoo veel gisting en disorde onderworpen is geraakt, en omtrent welke ik, volgens meer dan eene vijftig jarige ondervinding de zekerste overtuiging bezit, dat vooral bij de tegenwoordige gesteldheid in Noordholland meer klemmend en dadelijk op de plaats werkend gezag nodig heeft, om voor nu en veler volgende tijden wederom in rust gebragt te worden.²⁷

Zijn opmerking is in meerdere opzichten interessant. Om te beginnen moet voor Blanken bekend zijn geweest dat de escalatie in Akersloot niet de eerste noch laatste uitbarsting was. Meerdere correspondenties laten zien dat Blanken op de hoogte was van ordeverstoringen langs het Noordhollandsch kanaal.²⁸ Waarom hij in dit geval het tegendeel beweerde, is onduidelijk. Zijn opmerking suggereert daarnaast oprechte verbazing. Het lijkt haast dat de manier waarop oproer zich op dat moment manifesteerde onbekend was voor het bestuurlijk apparaat. Dat de oorzaak volgens hem vooral lag bij de slechte gesteldheid van de ordehandhaving, zal in een later hoofdstuk nog uitgebreid worden geanalyseerd. De vraag die zijn opmerking voor nu opwekt is of Blanken uit alle macht vast wilde houden aan een beeld van rust en orde of dat de aanleg van het Noordhollandsch kanaal daadwerkelijk nieuwe uitdagingen bracht voor de ordehandhaving?

Hoewel voor beide aannames argumenten zijn, richt dit hoofdstuk zich op de laatste. In de inleiding is verondersteld dat het karakter van oproer dusdanig veranderde aan het begin van de negentiende eeuw en op het platteland, dat daardoor

---

²⁷ Noord-Hollands Archief (NHA), Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 juni 1823.

²⁸ Zie hiervoor bijvoorbeeld: Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv. nr. 644, Stukken betreffende het neerslaan van en het plegen van muiterij en onlusten en het berechten van de oproerige arbeiders bij de bedijking van het Koe gras (1817), 18 juni 1817; NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 269, 23 april 1822.

het plaatsvinden van (ernstige) onrust zowel historici als tijdgenoten is ontgaan. Een eerste stap is om te kijken hoe in eerdere literatuur is geschreven over oproer. Dit hoofdstuk betoogt dan ook dat de oproerigheid van het Noordhollandsch kanaal niet past binnen eerdere benaderingen van oproer volgens historici van de achttiende en negentiende eeuw.

Oproer in de zeventiende en achttiende eeuw

In de afgelopen halve eeuw is er steeds meer aandacht ontstaan voor oproeren. Er is met name veel interesse voor de overgang van de vroegmoderne naar de moderne tijd. De verschillende werken richten zich veelal op een drietal factoren; namelijk de deelnemers, de vorm en de motieven. In zijn algemeenheid komen hieruit drie kenmerken voort die oproer in de achttiende eeuw definiëren, namelijk lokale inbedding, doelgerichte actie en rechtvaardigheidsgevoel.

Deelnemers van oproerigheid waren, om te beginnen, sterk ingebed in de lokale gemeenschap. Charles Tilly onderzocht bijvoorbeeld de transitie van collectieve actie en repertoires tussen de achttiende en negentiende eeuw. Oproeren waren volgens hem in de vroegmoderne tijd *parochial*, *bifurcated* en *particular*. Elk van deze termen demonstreert het belang van de lokale gemeenschap. *Parochial* wijst aan dat de belangen en interacties van oproer op een lokaal niveau plaatsvonden. Dat betekende dat de aard van oproer een lokale reikwijdte had waarvan de grenzen moeilijk te overstijgen waren. In dat opzicht was de problematiek van de deelnemers ook *particular*: het ging volgens deelnemers om problemen die specifiek gevormd waren door de eigenheid van lokale omstandigheden. Door de binding met eigen dorp of stad richtten betrokkenen zich daarom vooral tot de lokale autoriteiten. Mocht bepaalde problematiek, zoals een algemene prijsstijging, een grotere impact hebben dan alleen de eigen gemeenschap, dan verliep de adressering van het probleem via een lokale afgevaardigde. De uiting van oproer was dus *bifurcated*, ofwel vertakt. Ontevreden en kwamen dus in actie tegen zaken die zich voordeden binnen de lokale omtrek en hielden zich minder bezig met vergelijkbare problematiek die de eigen gemeenschap oversteeg.²⁹ Ook andere historici noemen beknopt dat de lokale binding centraal stond voor relschoppers. George Rudé deed al eerder onderzoek naar de overgang tussen de ‘pre-industriële’ en ‘industriële’ periode. Hij stelt dat een belangrijk kenmerk van

---

²⁹ C. Tilly, *Popular contention in Great Britain 1758-1834* (Londen 1995), 45-54.

actieve deelnemers van oproer was dat zij altijd een lokale connectie hadden met de plek van oproer. Vreemdelingen waren dan ook niet in die mate betrokken.³⁰ Edward Palmer Thompson verklaart dat (voedsel)rellen, voornamelijk een fenomeen van de vroegmoderne tijd, weinig organisatie behoeften. De oproeren bouwden namelijk voort op de consensus van de gemeenschap.³¹

Hoewel deze auteurs zich beperken tot Groot-Brittannië, is een vergelijkbare visie te onderscheiden bij de Nederlandse historicus Rudolf Dekker. Hij maakte een inventarisatie van Hollandse oproeren in de zeventiende en achttiende eeuw. In zijn definitie van oproer noemt hij expliciet dat het 'een lokale actie van een groep van tenminste twintig personen' betrof.³² Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit zijn verklaring voor de vertegenwoordiging van vrouwen in oproeren. Volgens hem hadden vrouwen een grote sociale rol in buurten en dorpen en waren daardoor snel betrokken bij een protestactie.³³ Daarnaast stelt hij dat oproer een stedelijke aangelegenheid was. De verbondenheid tussen de stad en de deelnemers komt vooral naar voren in zijn hoofdstuk over de reactie van de overheid. Hieruit blijkt dat steden voor een groot deel onafhankelijk opereerden wanneer het kwam tot uitbarstingen. Met name kleinere steden en dorpen hadden de voorkeur om met een zachte hand de oproerigheid te manen en voorkwamen liever dat de gewestelijke overheid repressief ingreep. Soldaten van het gewestelijke leger konden namelijk verdere wanorde uitlokken en na hun vertrek zou het plaatselijk gezag niet in staat zijn om met hun eigen, beperkte middelen de rust terug te brengen. Zijn perspectief laat zien dat oproerende deelnemers niet alleen lokale binding opzochten, maar dat ook de lokale ordehandhavers en bestuurders waarde hechtten aan conflictoplossing binnen de grenzen van de eigen gemeenschap.³⁴ Opvallend is bovendien dat Dekker oproer ziet als stedelijk verschijnsel in de vroegmoderne tijd. Naar zijn idee was er een grote mate van stabiliteit op het platteland.³⁵ Maarten Prak en Marc Boone beperken zich ook tot stedelijke revoltes in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden. Zij concluderen dat protesteerdere zich zowel wendden tot de stedelijke elite als de vorst. Hun motivatie

---

³⁰ G. Rudé, 'The London 'Mob' of the Eighteenth Century', *The Historical Journal* 2:1 (1959) 1-18, aldaar 6.

³¹ E. P. Thompson, 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century', *Past & Present* 50 (1971) 76-136, aldaar 120.

³² R. Dekker, *Holland in beroering* (Baarn 1982), 12-13. Hoewel Dekker wel stelt dat elk land zijn eigen 'patroon' heeft, bouwt hij wel voort op de ideeën van Thompson en concludeert dat het concept 'moral economy' zinvolle perspectieven kan bieden. Zie hiervoor p. 143.

³³ *Ibidem*, 59-60.

³⁴ *Ibidem*, 95-120, zie met name 106-107.

³⁵ *Ibidem*, 143.

was echter altijd ter verdediging van de stad als autonoom gemeenschap en het behoud van stedelijke (burger)rechten.³⁶ In dat opzicht werden protesten ook volgens Park en Boone gevormd door lokale belangen, ook al bleven deze niet beperkt tot de bestuurlijke grenzen van de eigen stad.

De lokaliteit van oproer had als gevolg dat collectief verzet zich manifesteerde door overwegend gerichte, geweldloze acties, als tweede kenmerk. Een belangrijke bijdrage aan het beeld van oproerkraaiers komt van Rudé. Hij is van mening dat voor lange tijd een negatieve associatie was met *mob* of *crowd*. Deze twee termen werden veelal geassocieerd met lagere standen. Bovendien was de menigte veelal een passief, collectief instrument, slechts gemotiveerd door het eigen gewin. Zijn onderzoek laat echter zien dat hier een nuance te bevinden valt. In zijn woorden: ‘the crowd was violent, impulsive, easily stirred by rumor, and quick to panic; but it was not fickle, peculiarly irrational, or generally given to bloody attacks on persons.’³⁷ Rudé beargumenteert dus dat relschoppers niet per se een onwetende massa waren die zich volledig lieten sturen door de externe omstandigheden. In plaats daarvan waren zij doelgericht in hun acties. Vaak verspreidden oproeren zich alleen tot degenen die daadwerkelijk raakvlak hadden met de initiële grieven en alleen bij paniek konden er onvoorspelbare excessen ontstaan. Oproer uitte zich met name in de (symbolische) vernieling van huizen en goederen en ceremoniële demonstraties, zoals parades. Daadwerkelijke slachtoffers bleven beperkt.³⁸ Tilly beschrijft een vergelijkbaar beeld. Repertoires van collectieve actie speelden in op de lokale connecties en zorgden voor herkenbaarheid. Visuele symboliek nam hierin een belangrijke plek.³⁹

Ook als we kijken naar Dekkers onderzoek van vroegmodern Holland is een vergelijkbare tendens te zien. Oproer betekende volgens hem een verstoring van de openbare orde. Een zekere mate van geweld was daarbij niet uitgesloten. Tegelijkertijd stelt Dekker dat de gewelddadigheid, met name in Holland, zeer beperkt was. Oproeren ontstonden vaak binnen een dorps-of buurtgemeenschap. Vaak werd het lokaal gezag geïmiteerd en hielden deelnemers zich aan bepaalde gedragscodes, vooral wat betreft

---

³⁶ M. Boone en M. Prak, ‘Vorsten, patriciërs en burgers: de kleine en grote traditie van stedelijke revoltes in de Lage Landen’ in: K. Davids en J. Lucassen eds., *Een wonder weerspiegeld. De Nederlandse Republiek in Europees perspectief* (Amsterdam 2005) 91-124, zie vooral 91-93 en 118-119. De adressering aan de vorst, ook wel de grote traditie van stedelijke opstandigheid genoemd, verliep vaak via stedelijke afvaardiging door de (politieke) elite.

³⁷ G. Rudé, *The crowd in history. A study of popular disturbances in France and England 1730-1848* (New York 1964), 257.

³⁸ Ibidem, 5-6, 237-246.

³⁹ Tilly, *Popular contention*, 45-54, 346.

geweld en vernielingen. In tegenstelling tot Frankrijk bleef het aantal slachtoffers van oproerigheid gering en kwam oproer vooral tot uiting door plunderingen en vernielingen.⁴⁰ Symbolisch en gericht geweld was de norm, gewelddadige excessen een uitzondering.

De verschillende auteurs wijzen bovendien, elk op hun eigen manier, morele rechtvaardigheid aan als motief voor oproer. Een welbekend concept is ‘moral economy’, geformuleerd door Thompson. Volgens dit concept was de markt in de zeventiende en achttiende eeuw gebaseerd op tradities van sociale normen en verplichtingen binnen een gemeenschap. Oproeren kwamen niet spontaan tot stand door prijsschommelingen, maar hadden betrekking op wat eerlijke en rechtvaardige prijzen waren. De schending daarvan leidde tot verontwaardiging en directe actie. Thompson laat zien dat de oproerige menigte daardoor doelgericht handelde. Bovendien impliceert het concept een verstandhouding binnen de eigen gemeenschap over wat juist en niet juist was.⁴¹ Rudé noemde al eerder dat *natural justice* relmakers motiveerde om over te gaan op collectieve verzet.⁴² De verdediging van eerder bestaande rechten en rechtvaardigheidsgevoel brachten deelnemers van oproer in beweging. In dat opzicht bouwt Thompson voort op Rudé. Ook Tilly’s definitie van *popular contention* gaat uit van een beroep op rechten, namelijk ‘ordinary people’s collective making of claims that bear on other people’s interests’.⁴³ Hoewel Tilly volksweerstand breed definieert, is er wel overlap met de andere twee concepten. De ‘collective making of claims’ gaat uit van een beroep op eerdere rechten, afspraken en andere tradities. Tegelijkertijd duidt ‘bear on other people’s interest’ op een rechtvaardigheidsprincipe en impliceert dat de claims gebaseerd zijn op een consensus binnen de gemeenschap.

In Dekkers benadering van oproer geeft hij aan dat protest een belangrijk element was. Dit protest was gericht aan de overheid of het ingrijpen daarvan bij falende overheidsmaatregelen. Oproeren moesten volgens hem hoe dan ook worden gezien als politieke actie, waarbij deelnemers tijdelijk de functie overnamen van de overheid. In dit geval wordt wederom duidelijk dat de motivatie van rellende deelnemers substantiëler was dan een impulsieve reactie en uitging van een behoefte

---

⁴⁰ Dekker, *Holland in beroering*, 94, 144.

⁴¹ Thompson, ‘The Moral Economy’, 78-79, 136.

⁴² Rudé, *The crowd in history*, 237-238.

⁴³ Tilly, *Popular contention*, 341.

aan (kortstondige) zeggenschap dat toekwam vanuit rechtvaardigheidsgevoel.⁴⁴ Prak en Boone suggereren eveneens dat stedelijke protesten draaiden om het behoud van rechten en vrijheden. De schending daarvan lokte onrust uit.⁴⁵

Een goed voorbeeld van de drie bovengenoemde kenmerken was charivari. Charivari was een eeuwenoud verschijnsel, dat voornamelijk voorkwam in West-Europa en een groot aantal regionale varianten kende. Het was een vorm van sociale controle waarbij de adolescente inwoners van een lokaal gemeenschap collectief een mede-inwoner bekritiseerden bij de overschrijding van sociale normen, met name op het gebied van seksualiteit en het huwelijk. Zij manifesteerden zich door groots ritueel gedrag. Met muziek, symbolisch geweld, maskers, optochten en andere dramatische uiterlijkheden maakten zij duidelijk dat ze het gedrag van een onzedelijke inwoner afkeurden.⁴⁶

Concluderend: oproer in de vroegmoderne tijd was volgens historici doelgerichte acties, met beperkte gewelddadigheid, voornamelijk gericht op lokale problematiek en gemotiveerd door rechtvaardigheidsgevoel. De drie kenmerken laten zien dat oproer gevormd werd door de verstandhouding binnen de eigen gemeenschap. Deze dynamiek definieerde wat acceptabel was en wanneer mocht worden overgegaan tot oproer of charivari. Deze consensus voorkwam bovendien gewelddadige excessen.

Oproer rond 1800

Op het moment dat de vroegmoderne tijd overliep in de moderne, deden zich een aantal ontwikkelingen voor die het eerdere karakter van oproer veranderde. De Industriële Revolutie, bevolkingsgroei en de vestiging van de natiestaat verlegden de

---

⁴⁴ Dekker, *Holland in beroering*, 12-13, 143

⁴⁵ Prak en Boone, 'Vorsten, patriciërs en burgers', 118-119.

⁴⁶ G. Rooijakkers, 'Ten geleide. Charivaresk gedrag als maatschappelijk ritueel', 15:3 *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschappen* 15:3 (1989) 253-265, aldaar 253-254; A. Blok, 'Charivari's als purificatie-ritueel', *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschappen* 15:3 (1989) 266-280; C. Tilly, 'Charivaris, repertoires and urban politics' in: J. M. Merriman (ed.), *French cities in the Nineteenth Century* (Londen 1982) 73-91, aldaar 78. Een aantal auteurs merken terecht op dat charivari een nogal ambigue en complex begrip is. Door de vele regionale varianten is het de vraag of charivari in feite later door wetenschappers werd gecreëerd als aparte categorie en daardoor weinig overeenkomt met de historische werkelijkheid. Charivari is geen directe oorzaak van onzedelijk gedrag maar komt vaak voort uit een grote complexiteit aan factoren, zoals economische neergang. Zie hiervoor M. Jacobs, M., 'Charivari in Europa: een historisch en comparatief perspectief', *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschappen* 15:3 (1989) 281-296, aldaar 284; G.C.J.J. van den Bergh, 'Tussen eigenrichting en sociale beheersing. Het volksgericht als product der juridische verbeelding', *Volkskundig Bulletin* 15:3 (1989) 365-375. Voor een concrete casestudie van vroegmoderne charivari, zie: T. Romme, 'Charivari-rituelen in de Meierij. De zaak van Jan van Es te Oss', *Volkskundig Bulletin* 15:3 (1989) 335-350.

focus van actievoering binnen de lokale gemeenschap naar protesten door loonarbeiders op een grotere schaal.⁴⁷ Rudé en Tilly maken allebei een onderscheid tussen de ‘pre-industriële’ en ‘industriële’ periode. Om te beginnen stelt Rudé dat de vroegmoderne oproeren plaatsmaakten voor arbeidsconflicten, stakingen, publieke bijeenkomsten en demonstraties. Centraal stonden loonverdieners en industriële werkers. Deze groep hield zich bezig met overeenkomende problematiek en was daardoor in staat om de eigenheid van de lokale gemeenschap te over stijgen.⁴⁸ Tilly maakt dan ook duidelijk dat rond 1830 een nieuw actierepertoire was ontstaan. De reikwijdte en doelen omvatten meerdere lokale omtrekken. Lokale problematiek stond niet langer centraal. Collectief verzet had een ‘kosmopolitisch’ karakter aangenomen, waarbij protesteers ‘autonoom’ handelden. Niet langer zagen zij noodzaak om hun behoefte langs een lokale afgevaardigde te communiceren. Enerzijds betekende de supra-lokale nadruk dat deelnemers van oproer in staat waren om vergelijkbare en herkenbare repertoires in te zetten voor verschillende zaken, regio’s en doelen. Actievoering werd niet langer gevormd door particularisme. Tegelijkertijd hadden deze ontwikkelingen indirecte actie tot gevolg. Deelnemers uitten hun grieven door middel van een belangengroep in plaats van intentionele vernielingen gericht aan (lokale) autoriteiten. Geweld was dan ook minder voorkomend na 1800, volgens Tilly. In plaats daarvan gingen deelnemers over tot vergaande, complexe organisatie van protest, in de hoop dat deze niet alleen op de korte termijn, maar ook op de lange termijn zijn vruchten afwierp.⁴⁹ Of, zoals Tilly het zelf verwoordt: ‘All in all, claim-making Britons seem to have traded simple, sturdy, reliable hammers and hoes for great wheezing steam engines consuming vast quantities of fuel, requiring constant cleaning, and destined to spend much of their time under repair.’⁵⁰

Dat is uiteraard het beeld van Groot-Brittannië tijdens de jaren dertig van de negentiende eeuw. Maar geldt dat ook voor Nederland? Prak en Boone stellen dat ook in de Nederlanden de tradities van stedelijke opstandigheid rond 1800 eindigden.⁵¹ Janse laat inderdaad zien dat een ander actierepertoire opkwam vanaf 1840. Zij

---

⁴⁷ Tilly, ‘Charivaris’, 75; Tilly, *Popular contention*, 48-49. Tilly erkent niettemin dat dit onderscheid geen dichotomie moet zijn. Oude en nieuwe vormen van actierepertoires liepen veelal (geleidelijk) in elkaar over door middel van innovatie en aanpassing. Zie hiervoor Tilly, *Popular contention*, 47-48.

⁴⁸ Rudé, ‘The London ‘Mob’’, 5-6

⁴⁹ Tilly, *Popular contention*, 45-54, 349-353.

⁵⁰ *Ibidem*, 353.

⁵¹ Prak en Boone, ‘Vorsten, patriciërs en burgers’, 91.

illustreert de opkomst van een maatschappelijk middenveld dat zich verenigde in single-issueorganisaties en protest uitte door middel van pamfletten en petitie.⁵²

Johan Joor kenschetst echter een traditioneler beeld van oproer over Napoleontisch Nederland, twintig decennia daarvoor. Joor inventariseerde ordeverstoringen tijdens de heerschappij van Napoleon in Holland en stelt vast dat deze veel meer aanwezig waren dan eerder beweerd. In meerdere opzichten sluiten Joors conclusies aan bij de ideeën over vroegmodern oproer. Net als Rudé meent hij dat de betrokkenen van oproer niet alleen de lagere stand betroffen, maar juist een gemêleerd gezelschap vormden. Het waren geen sociaal en moreel ontheemden, maar doelgerichte en gedisciplineerde burgers die in actie kwamen. In dat aspect sluit Joor ook aan bij de rechtvaardigheidsmotivatie van Rudé en Thompson. Socialisering had een belangrijke rol in protestvoering. Burgers handelden uit een sociale of morele verantwoordiging over overheidsmaatregelen of de uitvoering daarvan. Er was wel een duidelijk verstandhouding tussen de gemeenschap en de gezagsdragers. Ordeverstoringen ontspoorde daarom amper in excessief geweld. Joor ziet een voortzetting van een traditioneel, Hollands patroon, in het verlengde van Dekkers onderzoek. Onrust manifesteerde zich op traditionele wijze en kwam tot uiting op lokaal en regionaal niveau. Oproeren verliepen bijna altijd geweldloos. Er zijn ook twee verschillen af te leiden ten opzichte van voorgaande periode. In absolute cijfers kwam het merendeel van de onrust voor op het platteland. Bovendien richtten burgers zich niet alleen meer tot het lokale bestuur, maar ook het centrale gezag.⁵³ Het is duidelijk: oproer was niet langer een stedelijk fenomeen in Holland. Het blijft niettemin opvallend dat Joors onderzoek over de Napoleontische periode eerder aansluit bij denkbeelden over vroegmodern oproer dan de ontwikkelingen die Rudé en Tilly voor de 'industriële' periode onderscheiden.

Daarnaast valt er nog een weerlegging in te brengen tegen de aannames van Tilly en Rudé, namelijk het concept 'staking'. Volgens Tilly en Rudé was staking één van de nieuwe protestvormen vanaf de negentiende eeuw. Van der Velden onderzoekt staking in de afgelopen twee eeuwen. Om te beginnen stelt hij dat staking een ahistorisch woord is. Hoewel het verschijnsel arbeidsneerlegging al voor 1800 voorkwam, duurde het tot de tweede helft van de negentiende eeuw tot staking haar hedendaagse

---

⁵² M. Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland. 1840-1880* (Amsterdam 2007).

⁵³ Joor, *De Adelaar en het Lam*, 677-690.

betekenis kreeg.⁵⁴ Bovendien was het officieel van 1811 tot 1872 in Nederland verboden voor werklieden om zich onderling te verenigen en gezamenlijk het werk neer te leggen. Het gevolg was dat het in Nederland langer duurde tot de organisatie van arbeiders, met name in de vorm van staking, op gang kwam. Tot het midden van de jaren zestig domineerden grondwerkers en veenarbeiders het beeld van stakingen in het Nederlandse landschap. Zij waren een anomalie ten opzichte van eerdergenoemde literatuur en latere stakingen. Grondwerkers en veenarbeiders waren ongedisciplineerd, stonden nog met ‘een voet in de agrarische samenleving’ en grepen vaak naar geweld door gebrek aan organisatie.⁵⁵

Bovendien was charivari een uitzondering in de ontwikkeling van actierepertoires. Charivari's bleven een terugkerende actievorm, vooral op het platteland. In een casestudie over Franse steden laat Tilly bijvoorbeeld zien dat charivari's juist tussen 1820 en 1850 politiseerden. Elementen van charivari om overschrijdend gedrag te veroordelen werden uit de lokale context gehaald en ingezet bij nationale, politieke protesten. In dat opzicht ontwikkelde charivari zich tot een demonstratie, met persisterende karakteristieken uit de vroegmoderne tijd.⁵⁶

Uiteraard verschilt de Nederlandse politieke context met die van de Franse. Toch blijkt ook hier een voortzetting van charivari, vaak als gepolitiseerd protest. Joor ziet in de Napoleontische tijd nog wel een voortzetting van traditionele charivari.⁵⁷ Joris Oddens laat echter zien dat tijdens de Revolutietijd ritueel geweld vaak tot uiting kwam bij politieke conflicten.⁵⁸ In de twintigste eeuw blijken eveneens gepolitiseerde charivari's terugkerend op het Brabantse platteland.⁵⁹ Enerzijds suggereert deze continuïteit dat het onderscheid tussen vroegmoderne en moderne actierepertoires minder vanzelfsprekend is. Tegelijkertijd wekt de politisering van charivari de impressie dat toch een andere invulling van protest zich voordeed vanaf 1800.

Op basis van de bovenstaande literatuur blijkt dat de benadering van oproer in de eerste helft van de negentiende eeuw schuurt. Onder andere Tilly en Rudé stellen dat in deze periode protestvormen aanzienlijk veranderden naar geweldloze, indirecte,

---

⁵⁴ Van der Velden, *Stakingen in Nederland*, 29-31.

⁵⁵ Ibidem, *Stakingen in Nederland*, 56, 81, 144-146, 300-308.

⁵⁶ Tilly, ‘Charivaris’, 79-89.

⁵⁷ Joor, *De Adelaar en het Lam*, 564-565.

⁵⁸ J. Oddens, ‘Restoring the Moral Order of the Community. The Symbolic Repertoire of Collective Action in the Dutch Age of Revolutions’: in J. Pollmann en H. Velde (eds.), *Continuities in an Age of Revolutionary Change. Political practices in Europe and the Americas, c. 1750-1850* (Cham 2022) 197-218.

⁵⁹ A. van den Oord, S. Thissen en J. de Vries, ‘Taofelen’ te Oisterwijk in 1930. Van volksgericht naar protestdemonstratie’, *Volkskundig Bulletin* 15:3 (1989) 376-389.

georganiseerde en supra-lokale uitingen. Tegelijkertijd sluiten Joors conclusies over de Napoleontische periode beter aan bij concepten over de vroegmoderne tijd en ook elementen van charivari blijven voortbestaan. De opkomst van stakingen als protestvorm past dan weer wel bij de ideeën van Tilly en Rudé, maar de buitensporige gewelddadigheid en gebrek aan organisatie suggereert weinig overlap met zowel vroegmoderne als moderne benaderingen van oproer. De literatuur roept daardoor juist nog meer vragen op over de manifestatie van oproer tussen 1815 en 1840.

Het Noordhollandsch kanaal: geen uitzondering

Het lijkt erop dat in de eerste helft van de negentiende eeuw een nieuwe groep van protesteersders opkomt. Anne Doedens liet al voor Van der Velden zien dat het beeld van oproer in deze periode bepaald werd door stakingen en andere ordeverstoringen van arbeiders. Maar liefst 140 van de 408 acties van collectief verzet kwamen door arbeiders. 76 daarvan waren ordeverstoringen door polderjongens, die zich bezighielden met grondverzet en baggerwerk.⁶⁰ Ook Joor brengt in zijn overzichtswerk naar voren dat in de Napoleontische tijd het overgrote deel van arbeidsconflicten ontstond bij dijkwerkzaamheden.⁶¹ Waar kwamen al deze rellende poldergasten vandaan?

Projecten zoals inpolderen of het graven van een kanaal waren geen verschijnselen van de negentiende eeuw. Nederland hield zich al eeuwen bezig met het onderhouden en aanleggen van waterwegen. In de vroegmoderne tijd was dit een stedelijke aangelegenheid. Het stadsbestuur was verantwoordelijk voor de voorbereiding en uitvoering van dit soort waterwerken. Veelal werden die werken uitbesteed aan een aannemer.⁶² Bedijkingen en andere waterwegenprojecten vergden ook al in de vroegmoderne tijd veel mankracht. Bij de herstelwerkzaamheden van de Spaandammerdijk, aan het begin van de zestiende eeuw, waren er 200 gravers. Veel van deze mannen kwamen uit de regio, maar Petra van Dam merkt ook op dat afkomstplaatsen als Groningen, Kampen en Aken voorkwamen.⁶³ Lokale historicus

---

⁶⁰ Doedens, 'Collectief verzet', 181, 182, 202-203; Filarski, *Kanalen van de koning-koopman*, 62.

⁶¹ Joor, *De Adelaar en het Lam*, 558-560.

⁶² Filarski, *Kanalen van de koning-koopman*, 74; A. van der Woude, *De Nederlanden. Het lege land 1800-1850* (Amsterdam 2022), 126-127.

⁶³ Filarski, *Kanalen van de koning-koopman*, 126-127; Korteweg, *Grondleggers*, 23-25

⁶⁴ P. van Dam, 'Digging for a dike. Holland's labor market ca. 1510' in: P. Hoppenbrouwer en J.L. van Zanden (eds.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (Middle-Ages-19th century) in the light of the Brenner debate* (Turnhout 2001) 220-255. Jesse Dijkshoorn wees mij op deze bijdrage.

Bremer laat bovendien zien dat in Zijpe bijna drieduizend gastarbeiders uit binnen-en buitenland aanwezig waren om te helpen met bedijking. Volgens hem waren de omstandigheden slecht en werd er neergekeken op de vreemdelingen. Een pamflet demonstreert de sociale kritiek op de werkzaamheden.⁶⁴

Toch zijn er voor de vroegmoderne tijd weinig concrete aanwijzingen voor arbeidsstakingen en conflicten, ondanks het grote aantal arbeiders, slechte omstandigheden en aanwezigheid van vreemdelingen. Een mogelijke verklaring is dat de vroegmoderne waterwegenprojecten kleinschaliger en daardoor minder intensief waren. Immers: hoewel er ook in deze periode al lange vaarroutes waren, stonden lokale belangen en stedelijke rivaliteiten grote vaarwegenprojecten in de weg.⁶⁵

Hier kwam verandering in aan het einde van de achttiende eeuw. Binnen de algehele centraliserende tendens ontstond ook de behoefte om van de zorg voor de waterstaat een nationale verantwoordelijkheid te maken. Deze behoefte zette zich sterk voort onder koning Willem I. Hij zag een grote noodzaak in het beter ontsluiten van het land, zowel voor economisch als politiek-militair belang. Een onderdeel daarvan was 'het onderhoud, de regulering en de aanleg van waterwegen'. Rond het begin van de jaren twintig van de negentiende eeuw begon de aanleg van verschillende grote kanalen. Het Noordhollandsch kanaal was geen uitzondering. Binnen twee decennia vingen ook de werkzaamheden aan voor andere grote kanalen, zoals de Dedemsvaart, de Zuid-Willemsvaart en de Keulse Vaart.⁶⁶

De aanleg van deze grote kanalen was een ingewikkeld logistiek gebeuren. De nationale overheid droeg eindverantwoordelijkheid voor de werken, maar hield zich nog wel aan de eerdere uitbestedingen aan aannemers.⁶⁷ Het Noordhollandsch kanaal was het eerste grote kanaalproject onder koning Willem I. De plannen voor een kanaal speelden al tijdens de Napoleontische tijd. De Brits-Russische inval vanaf de Noord-Hollandse stranden in 1799 had de kwetsbaarheid van het vaarwegennet zichtbaar gemaakt. Een binnenlandse verbinding tussen Amsterdam en Den Helder zou zorgen dat militair materiaal eerder naar de marine en fortificaties van Den Helder kon worden gebracht. Ook Amsterdam had behoefte aan een kanaal. Veel schepen verzandden bij Pampus. Een kanaal naar zee zou de handel weer kunnen terugbrengen

---

⁶⁴ J.T. Bremer, *De Zijpe. Bedijking en bewoning tot omstreeks 1800* (Schoorl 1985), in het bijzonder 37

⁶⁵ Van der Woude, *De Nederlanden*, 126-127. Het blijft niettemin wonderlijk dat ondanks vergelijkbare omstandigheden, grootschalige arbeidsconflicten bij infrastructuurprojecten in de vroegmoderne tijd uitbleven. Het zou nuttig zijn om hier nog verder onderzoek naar te doen.

⁶⁶ Filarski, *Kanalen van de koning-koopman*, 83-88, 284-287; Korteweg, *Grondleggers*, 28-31.

⁶⁷ Korteweg, *Grondleggers*, 26-31.

naar Amsterdam. Na de inpoldering van de Koegras werd besloten om deze te verbinden aan een kanaal, lopend van Amsterdam tot Den Helder. Het ontwerp stond onder leiding van inspecteur-generaal en waterbouwkundige Jan Blanken. Blanken was een ambitieuze man met grootse ideeën en veel ervaring. Dat maakte hem ook overmoedig en gevoelig voor kritiek. Zijn plan was om verschillende ringvaarten en andere vaarwegen aan elkaar te verbinden om zo de kosten te besparen. Gezamenlijk zouden deze vaarverbindingen een kanaal van 80 kilometer vormen. Het werk dat verricht moest worden betrof vooral het verbreden en uitdiepen van bestaande wateren. Toch kostte het veel moeite om de begroting rond te krijgen. De nationalisering en centralisering van het nieuwe koninkrijk brachten schulden met zich mee en daardoor werd het budget steeds verder verlaagd. Het gevolg was dat de uitbestede projectonderdelen, ook wel percelen genoemd, voor een lage prijs aan aannemers werden gekocht. Voor grote aannemers was dit niet langer winstgevend en daarom namen alleen kleine aannemers deze percelen aan. Zij waren echter minder solvabel. Als vergoedingen vanuit de nationale overheid uitbleven, waren zij niet in staat om die te compenseren met hun eigen vermogen. Om kosten te besparen verlaagden aannemers het loon en lieten voorzieningen voor arbeiders achterwege.⁶⁸

Voor het uitgraven van een kanaal was er wel veel mankracht nodig. Grote technische innovaties waren er nog niet. Door een kettingmolen of handpomp kon het overvloedige water weggepompt worden, maar het grootste deel van het werk kwam aan op uitgraven met behulp van een schop en kruiwagen. Logischerwijs hadden de aannemers hiervoor veel arbeiders nodig. Deze kwamen vanuit het hele land en daarbuiten. Sommigen kwamen uit dezelfde woonplaats, anderen verenigden zich bij aankomst tot een ploeg van twaalf à twintig mannen. Als eigen gemeenschappen vestigden zij zich in geïmproviseerde keten vlak bij een plattelandsdorp of stad. De omstandigheden waren zwaar en de arbeiders hadden een armoedig en onzeker bestaan. Ze waren daardoor futloos, zwak en inefficiënt. Dat maakte hen ronduit ongeschikt voor het werk.⁶⁹ Deze combinatie van factoren leidde geheid tot onlusten en stakingen, ook bij de aanleg van latere kanalen en andere infrastructuurprojecten.

---

⁶⁸ G. Dil, "De poldergasten van het Noordhollands kanaal". Het leven en werken van de arbeiders die dit kanaal hebben gegraven en gebaggerd in de jaren 1819 tot 1825 (Doctoraal werkstuk Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam 1986), 3-19; Vroonland en Sprenger, "Dit zijn mijn beren!", 25-34; Filarski, *Kanalen van de koning-koopman*, 63-64, 289-291, 305.

⁶⁹ Filarski, *Kanalen van de koning-koopman*, 56, 62-63; Korteweg, *Grondleggers*, 31-35; G. Dil, "De poldergasten van het Noordhollands kanaal", 23-29.

De disproportionele vertegenwoordiging van polderwerkers bij de oproeren van de negentiende eeuw mag dan ook geen verbazing zijn.

Conclusie

Wat we dus zien in de literatuur over de eerste helft van de negentiende eeuw is een nieuw verschijnsel. Op een grote schaal kwamen infrastructuurprojecten van de grond vanuit de Nederlandse staat. Dat bracht ook een groot aantal arbeiders teweeg die door hun erbarmelijke omstandigheden en het krappe budget van de overheid vaak in conflict kwamen over de loonverdeling. De arbeiders kwamen van verschillende plaatsen en vochten voor hun eigen overleving. Conflicten werden verder gestimuleerd door de grootschaligheid en langdurigheid van staatsinitiatieven die eerdere vroegmoderne infrastructuurprojecten overstegen. Dat leidde tot meer spanningen dan in eerdere periodes. De arbeidsconflicten die ontstonden lijken daardoor niet te passen binnen vroegmoderne of moderne visies op oproer.

In tegenstelling tot vroegmoderne theorieën waren de oproerige grondwerkers niet geworteld in een lokale gemeenschap waar zij zich tot konden verhouden. In plaats daarvan fungeerden zij als ontheemde eilandjes naast gevestigde en aloude dorpsgemeenschappen op het platteland. Tegelijkertijd pasten deze arbeiders ook niet in de protestrepertoires na 1800. De arbeiders waren niet georganiseerd noch kwamen zij op indirecte wijze in actie. In plaats daarvan was direct (excessief) geweld de norm. In dat geval zijn de oproeren van poldergasten ook moeilijk te rijmen met het 'Hollandse' patroon van geweldloosheid, zoals Dekker en Joor stellen. Bovendien verplaatste het strijdtoneel van de stad naar het voorheen rustige platteland. Het lijkt er dus op dat aan het begin van de negentiende eeuw in Nederland een andere dynamiek van oproer zich voordeed die nieuwe uitdagingen bracht voor de ordehandhaving en die wellicht in eerdere literatuur over het hoofd is gezien. De volgende hoofdstukken gaan dieper in op de uitzonderlijkheid van deze vorm van ordeverstoring.

Over ‘ongeregeldheden’ en ‘oproer’

Het vorige hoofdstuk liet zien dat oproer een andere gedaante aannam in de eerste decennia van de negentiende eeuw. Protesten zoals die langs het Noordhollandsch kanaal leken haast onbekend te zijn voor de ordehandhavers en gezagdragers. Op basis van de bronnen die zij geproduceerd hebben, gaat dit hoofdstuk na hoe overheidsfunctionarissen deze vormen van weerstand definieerden. Hoe vatten zij de onrust in juridische, sociale of andere termen?

Om dit hoofdstuk toch enige handvatten te geven, worden de begrippen die Johan Joor hanteerde voor het voorgaande decennium gebruikt. Ook hij vindt voor zijn periode nog geen duidelijke classificatie van protestvormen. Daarom heeft hij zelf een eigen categorisering gemaakt op basis van veelvoorkomende termen. Om te beginnen definieert hij oproer als een openbare, collectieve, en gewelddadige aantasting van het openbaar gezag door een volksverzameling van minstens 20 personen. Hij blijft in dat opzicht dicht bij Dekkers definitie. Rel is daarentegen openbaar, collectief geweld door een aanzienlijk aantal personen zonder de verstoring van het openbaar gezag. Een oploop bestaat uit een grote menigte waar dan weer geen sprake is van veel geweld. Ongeregeldheden zijn volgens zijn visie oproeren, maar dan op een kleine schaal. Er is sprake van geweld en de aantasting van de openbare orde, maar de uitvoering ligt bij slechts een kleine groep mensen. Toch konden ongeregelde verregaande gevolgen hebben. Baldadigheden zijn banale ordeverstoringen, die niettemin wel in het vizier stonden van de ordehandhaving, omdat deze op een later moment zouden kunnen uitbreken tot onlusten. Joor stelt als laatste dat expliciete vermeldingen van staking in de Napoleontische tijd zeer beperkt waren. Dat is niet zo vreemd, immers was ‘staking’ een woord dat pas vanaf het midden van de negentiende eeuw in omloop zou komen. Bovendien is het noemenswaardig dat Joor alleen oproeren, oplopen en rellen uitlicht als ernstigere vormen van ordeverstoringen ziet.⁷⁰

Met deze definities in het achterhoofd, wordt nagegaan welke termen de ordehandhavers en andere betrokken autoriteiten het meest naar voren brachten. De onderstaande tabel geeft een kort overzicht weer van de verschillende ordeverstoringen en de gebruikte termen. De secties daarna zullen de termen verder toelichten en in hun context plaatsen.

---

⁷⁰ Joor, *De Adelaar en het Lam*, 128-142.

Overzicht van de terminologie

Plaats en datum	Gebruikte termen	Context
Ilpendam, 17 juli 1820	Onenigheden, ongeregeldheden	Conflict tussen aannemer en arbeiders over loon. Het collectief neerleggen van werk, verzameling van arbeiders in Ilpendam en geweld naar de aannemer.
Purmerend, 14 augustus 1821	Tumultueuze bewegingen	Conflict tussen arbeiders en een schipper uit Wormer. De arbeiders gaven weerstand tegen de schutterij van Purmerend.
Petten, 29 april 1822	Ernstige onaangenaamheden	Conflict tussen arbeiders en kastelein van Petten over het voorzien in drank.
Petten, 2 mei 1822	Complot	Vrees dat de arbeiders in opstand zouden komen en Petten zouden ruïneren.
Akersloot, 24-27 mei 1823	Ongeregeldheden, misgenoegen, ongenoegen	Conflict over loon tussen de aannemer en arbeiders. Schade en hinder aan inwoners, het collectief neerleggen van werk en overmatig drankgebruik.
Akersloot, 27 mei 1823	(Volkomen) opstand, ((uit)barsting van) oproer, oproerigheden, oproerige bewegingen, onlusten, lavei, baldadigheden	Collectieve staking, plundering, in brand steken van de keet van de aannemer. De aannemer doodde twee arbeiders en

		werd daarna zelf vermoord.
Purmerend, 23 juni 1823	Bedenkelijke ongeregeldheden	Dreiging van onrust, hoewel er nog geen direct gevaar was.
Algemeen, 25 juni 1823	Bedenkelijke ongeregeldheden en beginnende oproerige bewegingen	Dreiging van onrust tijdens en na betaaldagen op zondagen en zaterdagen.
Akersloot, 18-22 augustus 1823	Onlust, ongeregeldheden, onaangenaamheden, onrust	Conflict tussen arbeiders en aannemer. Ongeveer 150 man had het werk neergelegd. Er was overmatig drankgebruik, maar geen geweld.
Graftdijk, 11 september 1823	Feitelikheden	Conflict tussen een paar arbeiders en de gewapende macht.
Akersloot, 6-29 december 1823	Ongeregeldheden	Onrust onder de arbeiders door gebrek aan brandstof en werk. Dit leidde tot vernielingen, diefstal en brutaliteiten naar de inwoners toe.
Graftdijk, 4 februari 1824	Verschijselen van onlusten	Conflict tussen een arbeider en onderbazen. Dreiging van staking en afbreken van de hut.
Koegras, 13-14 mei 1824	(Bijzondere) onlusten, ongeregeldheden en onenigheden	Conflict tussen arbeiders en aannemers. 400 à 500 arbeiders legden het werk neer, zonder geweld. Een kleine groep zorgde voor opruiing.

Grafdijk, 21-22 juni 1824	Oproerige beweging, staking	Twee arbeiders initieerden staking, wat gepaard ging met belediging en dreiging van mishandeling van de aannemer en onderbazen.
Zijpe, december 1824- maart 1825	Onaangename voorvallen, gewelddadigheden	Conflict tussen arbeiders, en de gewapende macht en lokale bevolking. Arbeiders werden zonder aanleiding aangevallen door kurassiers, terwijl kurassiers werden uitgescholden en bedreigd.

Ongeregelddheden

‘Ongeregelddheden’ is de meest voorkomende term die in de bronnen terugkeert, gepaard met synoniemen als ‘onlusten’, ‘onaangenaamheden’ en ‘onenigheden’. In eerste instantie zouden ‘ongeregelddheden’ kunnen worden gezien als een verstoring van de openbare orde. Dat neemt niet weg dat de term nogal ambigue is en eerder een paraplu naam is voor uiteenlopende vormen van protest, die toch enige aandacht van de ordehandhaving vroegen. De volgende twee gebruiksvormen laten de veelzijdigheid van de term goed zien.

Om te beginnen met de ‘ongeregelddheden’ in IJpendam in juli 1820. Arnold van Tets van Goudriaan, gouverneur van Noord-Holland, ontving aan het einde van die maand informatie van verscheidene lokale overheidsfunctionarissen uit Purmerend en omstreken na een voorval in het nabijgelegen IJpendam. De burgemeesters van Purmerend, de schout van Buiksloot en de schout van Landsmeer schreven alle over vernomen ‘ongeregelddheden’ of ‘onenigheden’ bij IJpendam.⁷¹ Hoewel deze plaatsen zelf geen onrust ervoeren, geven de bronnen wel een indicatie van de toestand in

⁷¹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2774, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 109, 22, 23, 24 juli 1820.

Ipendam. Zo schreven de burgemeesters van Purmerend over een loonconflict. Het volk zou geweigerd hebben om te werken, gepaard met gewelddadigheden rondom het huis van de aannemer.⁷² Uiteindelijk berichtte ook de schout van Ipendam zelf wat had plaatsgevonden op 17 juli. De arbeiders waren gestopt met werken, omdat zij meer loon verlangden. Hierop vertrok de ‘troep’ naar Ipendam om andere arbeiders te gebieden hun werk neer te leggen. Dat deden zij door ook bij de huizen van inwoners langs te gaan, tot ongenoegen van de schout. In een poging tot aanmaning werd de schout door een onbekende arbeider uitgescholden, maar de rest van de groep gehoorzaamde wel. Daarna was de troep doorgegaan naar het huis van de aannemer Gerrit Huijskens. Hier kwam het tot ‘onenigheden’, waarbij iemand een steen door zijn huis zou hebben gegooid. Een arbeider zou ook een steen tegen zijn hoofd hebben gekregen. De schout eindigde zijn bericht met de opmerking dat de rust inmiddels was teruggekeerd na ingrijpen van de inspecteur-generaal Blanken.⁷³

Opvallend aan dit voorbeeld is dat de termen ‘ongeregeldheden’ en ‘onenigheden’ niet volledig de situatie vatten. De aanwezigheid van collectief geweld, de verstoring van de openbare orde en de (incidentele) ondermijning van de schout suggereren een conflict van een wat ernstigere aard. Bovendien geeft de term ‘troep’ aan dat het geen kleine groep mensen betrof. Ook was er sprake van een tijdelijke stopzetting van het werk, wat het concept staking impliceert. In dat geval zou oproer toepasselijker zijn geweest. Bij nader inzien zagen de ordehandhavers dat ook in, zo zal blijken in een later deel van dit hoofdstuk.

De term ‘ongeregeldheden’ keert ook terug in bronnen over Akersloot in december 1823. Het gemeentebestuur verzond op 18 december 1823 een ernstige brief aan de gouverneur over ‘verregaande ongeregeldeheden’. Het gebrek aan werk en brandstof zorgde voor spanningen. Onder deze ongeregeldeheden verstond het gemeentebestuur het stelen van schapen en hout, en het afbreken van bruggen en werken voor brandhout door de arbeiders. Ook vielen de arbeiders de inwoners lastig. Zij kwamen langs de afgezonderde huizen om te vragen voor eten in ruil voor latere betaling. Bewoners gaven toe uit angst voor ‘brutaliteiten’ van de arbeiders. Het gemeentebestuur beschreef dan ook een algemene angstsfeer. Nog niet ‘alle

---

⁷² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2774, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 109, 23 juli 1820.

⁷³ Ibidem, 25 juli 1820.

brutaliteiten' en 'kwaadaardige bejegeningen' zouden gemeld zijn, doordat inwoners bang waren voor 'wraak' en 'mishandeling'.⁷⁴

De impressie is dat in dit geval 'verregaande ongeregeldeheden' eerder een verzameling was van uiteenlopende klachten en incidenten. Het ging hier veel minder om doelgerichte actie en collectief geweld dan bij het voorbeeld van Ilpendam. De onrust van de arbeiders kwam voort uit het overleven in onzekere omstandigheden. Hiervoor grepen arbeiders naar gewelddadige middelen, maar zij hadden niet direct het doel om het openbaar gezag te betwisten. Er ontbrak dus een overkoepelende motivatie. Dit verklaart dan ook de afwezigheid van duidelijke groepsvorming. Het is bovendien onduidelijk om hoeveel arbeiders het ging. De impressie is echter dat de incidenten door verschillende personen waren gepleegd en verspreid waren over meerdere dagen.⁷⁵ Tegelijkertijd is wel sprake van geweld. Dit betreft zowel vernieling van eigendommen als de bedreiging van personen. Het gebrek aan collectief geweld en doelmatigheid laat daarom twifelen aan de geschiktheid van 'ongeregeldeheden'. Waarschijnlijk was de term voor het gemeentebestuur wel voldoende omvattend om eer te doen aan de complexiteit en veelzijdigheid van de klachten.

Opvallend is bovendien dat de term 'ongeregeldeheden' vooral voorkomt bij de anticipatie en dreiging van onrust. Zo schreven de burgemeesters van Purmerend op 23 juni 1823 aan de gouverneur dat er 'bedenklijke ongeregeldeheden' waren in Purmerend. Wat te verstaan is onder deze ongeregeldeheden blijft onduidelijk. Wel vermeldden de burgemeesters dat er ogenschijnlijk nog geen gevaar was, maar dat de gemoederen van de arbeiders wel onrustig waren. De militaire macht zou ingeroepen moeten worden om de rust te behouden en om 'ongeregeldeheden' en 'onaangenaamheden' te voorkomen.⁷⁶ 'Ongeregeldeheden' gaf dus wel een indicatie dat er zekere mate van ingrijpen nodig was.

In andere woorden: 'ongeregeldeheden' was een enigszins ambigue term. Voorop staat dat het gebruik in deze context minder past bij de definitie van Joor. Immers vonden de ongeregeldeheden op grotere schaal plaats dan alleen door een klein aantal

---

⁷⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823.

⁷⁵ Zo waren er tussen 6 en 13 december in Akersloot twee schapen gevild en een houten brug en een draaihek gestolen van ene Pieter Schee. Op de nacht van 10 en 11 december is een houten brug en scheringen gestolen van Lammert Krat en tussen 21 en 25 december was melding gemaakt van woordelijke belediging en burengerucht bij het huis van Philip van der Zande bij de Boekel, door Hendrik Keesen, Antje van den Nere en Therese Petit. Zie hiervoor NHA, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 104, Rol van strafzaken (1821-1827), f.48-49.

⁷⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 23 juni 1823.

personen. In deze bronnen werd de term eerder ingezet bij ordeverstoringen waar op dat moment nog niet in te schatten wat de ernst was van de situatie of wanneer geanticipeerd werd op (nog) grotere onrust. Daarnaast was het een omvattende term voor meerdere zaken. De term maakte aan de ene kant duidelijk dat de openbare orde dusdanig verstoord werd dat deze enige actie vereiste. Het lijkt daardoor in eerste instantie op een probleem van openbare orde. Tegelijkertijd was de term zo veelzijdig dat daardoor het dreigement soms moeilijk in te schatten was en de uitingsvormen niet goed te duiden waren.

Oproer

De complexe betekenis en de verkeerde inschatting van ‘ongeregeldheden’ blijkt vooral uit het geval van Akersloot in mei 1823. Niet alleen laat dit voorbeeld zien hoe de ordeverstoring in Akersloot in eerste instantie werd onderschat, maar ook illustreert het wanneer een conflict zich verder ontwikkelde tot ‘oproer’.

Op 25 mei 1823 schreef Lourens Veer, schout van Akersloot, aan de gouverneur dat er ongeregelde zaken waren bij zijn gemeente nu de werkzaamheden aan het kanaal weer waren begonnen. Veer bleef summier over de aard van het conflict. Volgens hem was er weigering van werk en ondervonden de inwoners ‘hinder’ en ‘schade’. De gouverneur antwoordde beknopt dat de schout gezamenlijk met inspecteur-generaal Blanken naar een oplossing moest zoeken.⁷⁷ Wat verstond Veer zelf onder ongeregelde zaken? Op aanvraag van de gouverneur verantwoordde de schout dit vijf dagen later. Volgens de schout was er een conflict ontstaan tussen de arbeiders en aannemer Huijskens over kostgeld. Huijskens moest door de lage aanneming van zijn percelen en het grote aantal arbeiders de kosten beperken. De arbeiders waren het hiermee oneens en legden het werk neer. De aannemer gaf niet toe. Dit leidde tot munitie. Mede door een gebrek aan brandstof en water bestalen arbeiders inwoners, molken het vee uit en een aantal van hen mishandelde de wacht van de aannemer.⁷⁸ De ongeregelde zaken tussen 24 en 27 mei waren dus niet van zeer ernstige aard. Eerder leken de ongeregelde zaken op het andere voorbeeld van Akersloot, namelijk een

---

⁷⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 mei 1823, 26 mei 1823.

⁷⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 29 mei 1823, 30 mei 1823. Zie hiervoor ook NHA, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 104, Rol van strafzaken (1821-1827), f. 39.

veelzijdigheid van verschillende kleine misdaden, waaronder staking, maar zonder collectief en gericht geweld.

Op 27 mei 1823 stuurde Veer nog een brief aan de gouverneur. Ditmaal met een andere toon. De ongeregeldheden en ‘het misgenoegen van het werkvolk’ hadden een zodanige hoogte aangenomen dat ‘beteugeling’ nodig was. In de tussentijd zond hij ook een bericht aan de garnizoenscommandant van Alkmaar en de officier van justitie. Hij schreef hun respectievelijk over ‘oproerige bewegingen’ en ‘opstand’ van het werkvolk. De aannemerskeet was inmiddels in brand gestoken en twee personen waren doodgeschoten.⁷⁹ Uiteindelijk vond ook de aannemer zijn dood door een lynchpartij. Het geweld was dus excessief geworden en ‘ongeregeldheden’ voldeed niet langer als term. Ook na het herstel van het geweld correspondeerden de schout en de gouverneur over het hele verloop. De gouverneur vroeg naar de aanleiding van de ‘ongeregeldheden’ die hadden geleid tot ‘uitbarsting van oproer’. Door de schout werd duidelijk gemaakt dat tussen 24 mei en 27 mei de zaken in dezelfde staat waren gebleven totdat de ‘opstand’ ‘eensklaps’ volledig uitbarstte en met alle geweld werd doorgezet door de stakende arbeiders.⁸⁰ De spontane omslag van het conflict en de buitensporige gewelddadigheden maakten het een ‘oproer’ of ‘opstand’.

De uitwisseling van berichten tussen de gouverneur en de minister van Binnenlandse Zaken, Waterstaat en Publieke Werken en het departement van Oorlog geeft een ander beeld van het debacle in Akersloot. Daar valt de term ‘oproer’ juist niet. In plaats daarvan schreef de gouverneur aan het departement van Oorlog over ‘disorders’ om de geëscaleerde situatie in Akersloot te duiden. Ook de minister noemde ‘ernstige ongeregeldheden’ en ‘gewelddadigheden’.⁸¹ De gebruikte termen suggereren een apolitieke houding ten aanzien van het oproer. Het wekt de impressie dat vooral op nationaal niveau de onrust van het kanaal werd gezien als banaal geweld. Dat impliceert bovendien weinig inzicht in onderliggende problematiek.

Oproer vestigt zich wel als term in latere bronnen onder, met name, lokale ordehandhavers. De onrust in Akersloot in de late lente van 1823 is het meest

---

⁷⁹ Regionaal Archief Alkmaar (RAA), Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 14, “Verbaal der handelingen van de Schout” annex brievenboek (1817-1823), f. 126 vs-128 vs.

⁸⁰ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 30 mei 1823; RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregeldheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 30 mei 1823.

⁸¹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 28 mei, 31 mei en 14 juni 1823.

terugkerende schrikbeeld in andere bronnen. Zo refereerde de nieuwe schout van Akersloot tijdens de ongeregeldheden van december 1823 naar het ‘oproer’ te Boekel, het lawaai, en de zeer buitengewone omstandigheden waarin de aannemer was vermoord.⁸² Ook bij de latere berechting en de discussies over de vergoeding van de militaire assistentie uit die periode werd gerefereerd aan ‘oproer’ en ‘onlusten’.⁸³ Duidelijk is dat vanuit het administratief en bestuurlijk oogpunt de onrust achteraf gezien werd als een oproer. Opmerkelijker is het voorbeeld tijdens de onrust bij het Koegras in de winter van 1824-1825. De officier van justitie was daar zojuist tot de ontdekking gekomen dat arbeiders aldaar wapens bezaten. Hij suggereerde daarom deze in beslag te nemen om ‘vechterijen’ en ‘moorden’ te voorkomen. Hiervoor refereerde hij naar ‘de woedende schoten’ die op 27 mei 1823 bij de keet van Huijskens hadden plaatsgevonden.⁸⁴ Het schrikbeeld van de uit de hand gelopen oproerigheid in Akersloot had dus ook zijn impact op de omgang met andere ordeverstoringen langs het Noordhollandsch kanaal.

Tevens laat het voorbeeld van Ilpendam nog duidelijker zien dat een ordeverstoring soms pas achteraf werd gedefinieerd als oproer. In het verslag van de officier van justitie over het oproer te Boekel, noemde hij dat Huijskens al eerder in de problemen was geraakt. De officier van justitie refereerde hier naar het eerdergenoemde voorval in Ilpendam. Hij schreef dat daar door ‘dispuut en twist’ met de arbeiders sprake was geweest van ‘lawaai of opstand’, gepaard met ‘baldadigheid’ en ‘feitelijkheden’. Wellicht was de schout van Ilpendam in 1820 wat eufemistisch geweest over de ‘ongeregeldheden’.⁸⁵ Waarschijnlijker kon pas in retrospectief de ernst van de ordeverstoringen worden ingeschat, waardoor in eerste instantie de ietwat ambigue ‘ongeregeldheden’ toepasselijker waren, maar de ordeverstoring toch later de status van oproer verwierf.

---

⁸² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823, 29 december 1823.

⁸³ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregeldheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 4 maart 1824, 6 juli 1824, 22 juli 1824; NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 420, 5 maart 1824.

⁸⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2779, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 483, 28 januari 1825.

⁸⁵ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 7 juli 1823.

Precedenten

Ordeverstoringen zijn geen spontane uitbarstingen, zo laten de bronnen zien. Veelal was in voorgaande maanden, of zelfs jaren, sprake van kleine incidenten. Deze kleinere gewelddadigheden konden uiteindelijk opbouwen naar een groter conflict. Het beste voorbeeld hiervoor is Zijpe. Hoewel het bovenstaande schema de impressie geeft dat in Zijpe en omstreken pas in 1824 verschijnselen van ordeverstoringen zich voordeden, was er echter al voor zeer lange tijd sprake van onrust. Gerechtelijke archieven en correspondenties maken duidelijk dat Zijpe vanaf 1822 een woelige plek was. Kleinschalige gewelddadigheden, zoals de vernieling van bossen voor brandhout, de mishandeling van zoetelaarsvrouwen, het ernstig verwonden van andere arbeiders, diefstal, brandstichting, en stroperijen deden zich voor.⁸⁶ Enerzijds was er in veel gevallen sprake van buitensporig geweld, maar tegelijkertijd ontbrak een duidelijke gerichtheid en organisatie in acties.⁸⁷ Voor dit soort zaken was er dan ook geen terugkerende term.

In het geval van Graftdijk is juist te zien dat er vaak eerste verschijnselen of bedreigingen waren van ernstige ordeverstoringen, maar dat deze nooit tot uitbarsting waren gekomen. De bronnen spreken hier niet over ‘ongeregeldheden’ of ‘oproer’, maar ‘misgenoegen’, ‘rumoer’, ‘feitelijkheden’ en ‘verschijnselen van onlusten’. Wat overeenkomt in deze voorbeelden is dat er sprake is van een dreiging of een kleine groep betrokkenen. Zo was er eind juni 1823 rumoer bij de keet van aannemer G. Verschuur en een paar weken later misgenoegen onder een aantal arbeiders.⁸⁸ Op 7 juli zouden vier broers zich in beschonken staat hebben verzet tegen militaire assistentie.⁸⁹ De feitelijkheden midden september 1823 kwamen van vier arbeiders die twee kurassiers bedreigden met stokslagen en de verschijnselen van onlusten ontstonden

---

⁸⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 269, 18 april en 23 april 1822; NHA, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 82, Ingekomen brieven, circulaires e.d. bij de keizerlijke procureur en de officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg (1821-1830), 30 juni 1822; NHA, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 104, Rol van strafzaken (1821-1827), f. 21, 23, 34, 26, 27, 28, 36. ‘Zoetelaars’ waren kleinhandelaren die levensmiddelen en drank verkocht aan arbeiders. Zie hiervoor: ‘Zoetelaar’, *WNT (Woordenboek der Nederlandsche Taal)*, <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M089457.re.2&lemma=zoetelaarshut&domein=0&conc=true> (geraadpleegd op 19 december 2024).

⁸⁷ Op 22 augustus 1822 kreeg bijvoorbeeld een arbeider een paal tegen zijn hoofd, waardoor hij bewusteloos neerviel en een andere arbeider was op 22 mei 1822 zodanig mishandeld dat zijn vingers eraf moesten en hij voor drie maanden niet kon werken.

⁸⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 juni 1823.

⁸⁹ Ibidem, 7 juli 1823.

door één arbeider die begin februari 1824 bij de onderbazen vroeg om een hoger loon en dreigde de hut te komen afbreken.⁹⁰ Wat elk van deze voorbeelden laat zien is dat er in beperkte mate sprake was van geweld en dreiging van ordeverstoring, maar door de kleinschaligheid was er geen grote ernst. Tegelijkertijd impliceren deze voorvallen dat termen als ‘ongeregeldheden’ en ‘oproer’ een grotere groep betrokkenen vereisten.

Staking

‘Staken’ had in de vroegmoderne tijd al de betekenis om ergens (tijdelijk) een einde aan te maken, waaronder de arbeid.⁹¹ Het had waarschijnlijk nog niet dezelfde associatie als de hedendaagse staking. Volgens Van der Velden zou het zelfstandig naamwoord ‘staking’ pas vanaf het midden van de negentiende eeuw in omloop zijn in Nederland. Rond 1800 waren er wel al meer loonconflicten, maar die zouden voor lange tijd als uitheems verschijnsel worden beschouwd. Het gebruik van Franse en Engelse vertaalwoorden benadrukte deze vreemdheid.⁹² Joor stelt eveneens dat in de jaren tien van de negentiende eeuw nog weinig expliciete vermeldingen voorkwamen.

In het geval van het Noordhollandsch kanaal wordt het woord ‘staking’ ook nog niet gebruikt als de omvattende term voor een ordeverstoring. Dat neemt niet weg dat het concept terugkerend is en toch terloops te lezen valt in de bronnen. De eerste expliciete benoeming kwam van de schout van Akersloot tijdens onrust in mei 1823. Als onderdeel van de ongeregeldeheden gaf het beginnende conflict aanleiding tot ‘uitvluchten en staking’. Een groep arbeiders stopte met werken om de aannemer te dwingen tot betaling van meer loon.⁹³ Ook uit het verslag van de officier van justitie blijkt dat de onrust in mei initieel een poging tot massale staking was. Een kastelein zou een groep van vier arbeiders op 22 mei horen zeggen dat zij zouden gaan ‘staken’. Eén van hen, Tieleman van Dungen, zou hebben gezegd: ‘Jongens, wij moeten morgen niet werken, en die aan het werk gaat moeten wij met de spade tuschen hals en hek

---

⁹⁰ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 392, 11 september 1823; NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 413, 4 februari 1824.

⁹¹ ‘Staken’, *WNT (Woordenboek der Nederlandse Taal)*, <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=Mo65953&lemma=staken&domein=o&conc=true> (geraadpleegd op 18 december 2024). Er zijn voorbeelden uit de zestiende en zeventiende eeuw waarin het werk of de arbeid al wordt ‘gestaakt’.

⁹² S. van der Velden, ‘Staken in het Nederlands’, *Onze Taal* 71 (2002) 324.

⁹³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 mei 1823.

staan dan krijgen wij opslag.’ En dat blijkt: volgens Theunisse was er voor het oproer al tien à twaalf dagen niet gewerkt door minstens 200 man. Toen dat weinig succes had, nam de gewelddadigheid verder toe tot de escalatie op 27 mei 1823.⁹⁴ De ongeregeldheden namen in de praktijk dus de vorm aan van een staking, met enige kleine geweldplegingen, maar mondden uiteindelijk uit in een oproer.

Ongeveer een jaar later deden twee arbeiders in Graftdijk een poging tot staking. Bij dit voorbeeld staat ‘staken’ wel centraal als protestvorm. Het was geen succesvolle poging. Uit het archief van de schout van Graft en de gerechtelijke archieven blijkt dat één initiator uiteindelijk werd beschuldigd van ‘oproerige bewegingen’ en ‘woordelijke beledigingen en bedreiging van mishandeling’ van de aannemer A. van Kekerem en twee andere personen.⁹⁵ Ook dit voorbeeld maakt duidelijk dat staking nog geen definitieve categorie was en vaak geassocieerd werd met geweld en oproerigheid.

Rond dezelfde tijd kwam het ook tot een grote staking bij het Koegras, nabij Zijpe. In dit geval maakte de plaatselijke commandant van Den Helder aan de gouverneur op 13 mei 1824 kenbaar dat er sprake was van ‘bijzondere onlusten en ongeregeldheden’. Ook hier viel de ordehandhaving terug op de nogal ambigue term ‘ongeregeldheden’. Een andere brief, verstuurd op dezelfde dag, gaf een duidelijker beeld, namelijk dat er 400 à 500 man van het werk wegliepen en de welwillende werkers dwongen om hen te volgen. Daarbij zouden 11 mannen een dag later andere arbeiders hebben opgehitst tot ‘oproer’ en het ‘staken’ van hun werkzaamheden, volgens de commandant.⁹⁶ Wat opvalt is dat ‘onlusten’ en ‘ongeregeldheden’ de formele categorie zijn, terwijl ‘staken’ en de dreiging van ‘oproer’ slechts zijdelings of impliciet genoemd worden. Ook ditmaal lijken de ongeregeldheden te staan voor een dreigende situatie waarvan de ernst moeilijk in te schatten was. Bovendien is de reactie van de schout van Zijpe des te opvallender in dit licht. Hij schreef ter verantwoording aan de gouverneur op 14 mei, om 5 uur ’s ochtends, dat er een ‘misgenoegen’ was ontstaan bij het Koegras. Arbeiders vonden dat zij onvoldoende loon kregen van de aannemers, waarop zij besloten hadden om te staken, zonder daarbij geweld te

---

⁹⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 7 juli 1823.

⁹⁵ NHA, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 104, Rol van strafzaken (1821-1827), f. 57; RAA, Inventaris van de archieven van de Banne Graft en de gemeente Graft, 1607-1970 (0418), inv. nr. 1197, Ingekomen en minuten van uitgaande stukken van justitiële ambtenaren (1817-1850), 2 juli 1824.

⁹⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 427, 13 mei en 14 mei 1824.

plegen.⁹⁷ Wellicht was de schout wat eufemistisch in zijn woorden. Geen van de bronnen wijst echter op de aanwezigheid van geweld. Joor veronderstelt wel dat geweld voorkwam bij zijn definitie van ‘ongeregeldheden’ en ook in andere voorbeelden keert geweld terug. Dit illustreert nogmaals dat de term ‘ongeregeldheden’ moeilijk te definiëren was, ook voor de ordehandhavers zelf, en benadrukt tevens de afwezigheid van ‘staking’ als gevestigde categorie van ordeverstoring.

Conclusie

Dit hoofdstuk heeft aangetoond dat ordehandhavers en gezagsdragers moeite hadden om de ordeverstoringen langs het Noordhollandsch kanaal in duidelijke termen te vatten. De veelvoorkomende ‘ongeregeldheden’ stonden voor een verscheidenheid aan onrust. Deze varieerde van stakingen tot verschillende kleine geweldplegingen tot (beginnende) vormen van oproer. Vaak ging het om de dreiging van een grotere ordeverstoring, was er geweld aanwezig en betrof het een grote groep mensen. Echter laten de voorbeelden van Akersloot in december 1823 en de staking bij het Koegras zien dat de criteria niet erg eenduidig waren. Wel valt met zekerheid te stellen dat er alleen sprake was van een oproer bij excessief geweld. In vergelijking met de terminologie van Joor is dat niettemin opvallend. Autoriteiten in deze periode kenmerkten de term ‘ongeregeldheden’ juist door de aanwezigheid van een grote groep en grootschalig geweld bij de term ‘oproer’, terwijl Joor deze criteria juist niet noemt of benadrukt.

De ambiguïteit van ‘ongeregeldheden’ leidde soms tot een verkeerde inschatting van de situatie. De schout van Akersloot was bijvoorbeeld niet in staat om zijn zorgen duidelijk kenbaar te maken aan de vooravond van het oproer, terwijl de schout van Zijpe in 1824 juist relativerend schreef over ‘misgnoegen’. Ook de pas latere vermelding van ‘opstand’ in Ilpendam toont aan dat de ‘ongeregeldheden’ soms verkeerd of pas in retrospectief ernstiger werden ingeschat.

Op het eerste gezicht zou een logische verklaring zijn dat er vanuit de ordehandhaving, vooral op nationaal niveau, een grote behoefte was om een beeld uit te dragen van orde en rust. Eufemistisch taalgebruik kon daaraan bijdragen. In dat opzicht zouden de ‘ongeregeldheden’ kunnen worden gezien als banale

---

⁹⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 427, 14 mei 1824.

ordeverstoringen. Een verdere analyse laat echter zien dat zowel lokale als hogere bestuursniveaus ongeveer dezelfde termen gebruikten. Daarnaast laat het voorbeeld van de schout van Akersloot zien dat hij daadwerkelijk behoefte had aan militaire assistentie en daarom helemaal niet gebaat was bij de bagatellisering van ordeverstoringen. ‘Ongeregeldheden’ droeg als term dus wel een zeker gewicht en gaf behoefte aan militaire hulp aan.

Een tweede verklaring voor het veelzijdig gebruik van ‘ongeregeldheden’, is dat het soort ordeverstoringen dat plaatsvond langs het Noordhollandsch kanaal nog relatief onbekend was voor de ordehandhaving. Een groot deel van de ordeverstoringen was namelijk primair een staking, of een poging daartoe. Door het gebrek aan een duidelijke organisatie kwam daar ook buitensporig geweld bij kijken, waardoor de ordeverstoring ook trekken van oproer had. Staking was echter nog geen gevestigde categorie voor protest en als zelfstandig naamwoord nog niet veel in omloop. Het was daarom voor ordehandhavers moeilijk om in concrete termen te vatten wat zich afspeelde langs het kanaal. In dat opzicht kwamen de veelzijdigheid en ambiguïteit van ‘ongeregeldheden’ juist goed uit.

Kanaalarbeiders als ‘uitvaagsel der maatschappij’

In de zomer van 1823 maakte Leidse student Jacob van Lennep gezamenlijk met een studiegenoot een wandeltocht door de Nederlanden. De eerste dag van zijn reis begon meteen sensationeel.⁹⁸ Tijdens een vaartocht richting Buiksloot hoorde hij over het oproer bij de Boekel en de vermoorde aannemer Huijskens. Zelf schreef hij het volgende over ‘Huiskes’:

Deze man had als wij naderhand hoorden, misschien in dit geval gelijk, maar had zich door slinksche wegen verrijkt en gehaat gemaakt, bestal het gouvernement en zijne onderhoorigen, aan wie hij veel van hun loon afhield, en was zoo zeer overtuigd nooit een natuurlijke dood te zullen sterven, dat hij altijd geladene pistolen met zich droeg. In Noordholland kwamen wij in geen kroeg noch herberg waar wij niet van hem hoorden spreken.⁹⁹

Voor deze student was het duidelijk: het wanbeleid en gewelddadige karakter van Huijskens maakten hem hoofdvantwoordelijke voor de escalatie bij de Boekel. Dachten de betrokken overheidsfunctionarissen hier ook zo over?

De vorige hoofdstukken lieten zien dat de ordeverstoringen langs het Noordhollandsch kanaal een eigenaardige vorm hadden. De secundaire literatuur biedt weinig houvast en ook de terminologie laat zien dat de onrust moeilijk te definiëren was. Wat maakte de ‘ongeregeldheden’ zo ongewoon, zelfs voor de gezagsdragers en ordehandhavers van die tijd? Dit hoofdstuk en het volgende hoofdstuk geven een verklaring voor de eigenaardigheid die protesten bij kanaalwerkzaamheden aannamen. Hier geldt wederom *ad fontes*. Dit hoofdstuk onderzoekt welke directe oorzaken de autoriteiten zelf toewezen aan de oproerigheid. Waar kwam de onrust volgens hen vandaan?

De aannemer

Van Lenneps impressie van Huijskens sneed hout, tenminste ten dele. Bronnen van lokale ordehandhavers en de officier van justitie van Alkmaar suggereren dat het beleid van de verschillende aannemers veel te wensen overliet. Het krappe Rijksbudget en het

---

⁹⁸ Voor achtergrondinformatie over Jacob van Lennep, zie: M. Mathijssen, *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018), in het bijzonder 134-142.

⁹⁹ J. van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd. Zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in den jare 1823* (ed. M.E. Kluit; Utrecht 1942), 16.

competitieve winstbejag van de aannemers leidden ertoe dat zij zoveel mogelijk de kosten probeerden te beperken. De aannemers waren verantwoordelijk voor hun eigen perceel bij het kanaal en naast een loonindicatie waren er niet veel duidelijke formele eisen voor de invulling van hun functie. Een aannemer moest zorgen voor onderdak, brandstof, en drinkwater. Ook leverde hij hout om de arbeiders hun eigen onderkomen te laten bouwen.¹⁰⁰ Het is de vraag of iedereen zich daadwerkelijk aanhield.

Een terugkerend thema blijkt namelijk de gebrekkige voorziening van hout en brandstoffen te zijn. Zo schreef schout Geel, verantwoordelijk voor de gemeente Graft, op 4 maart 1823 aan de gouverneur dat de achtergebleven arbeiders in de winter hekken, dammen, en bruggen hadden beschadigd voor brandhout. De schout vroeg zich af of de aannemers aansprakelijk waren voor de gemelde schade en verzocht dat de aannemers zouden moeten voorzien in brandhout.¹⁰¹ Een paar maanden later beschreef de schout van Akersloot een vergelijkbaar verhaal aan de gouverneur. Reflecterend op het recente oproer te Boekel vermeldde de schout dat er voorafgaand een gebrek was aan water en brandstof. Het was voor hem onduidelijk of dit een plicht was van de aannemer, maar hij merkte wel op dat ‘dieverij’ van hekken en andere brandstoffen misgenoegen hadden veroorzaakt onder de lokale bevolking.¹⁰² Waarschijnlijk is hier geen duidelijke oplossing voor gekomen. In december 1823 stuitte het gemeentebestuur wederom op een ongeregelde toestand bij de Boekel en er was grote vrees voor verergering nu de winter in aantocht was. Eén van de oorzaken die de bestuurders aanstipten voor de ‘ongeregelde toestand’ was dat de aannemer onvoldoende voorzag in water en hout. Een strenge aanmaning van de aannemer was daarom nodig, zodat dit soort kleine misdrijven voorkomen konden worden.¹⁰³

De discussie over de plichten van een aannemer speelde echter al langer. De heer van Homrigh, schout van Zijpe schreef meer dan een jaar daarvoor, op 16 april 1822, dat zonder ‘krachtdadige voorziening’ het bosland in de gemeente zou worden geruïneerd door de arbeiders. Hij had opgemerkt dat de arbeiders zich ‘terecht of onterecht’ beklagden dat zij niet door hun bazen van droog hout werden voorzien, met de beschadiging van bossen tot gevolg. Als alternatieve oplossing vroeg Homrigh

---

¹⁰⁰ Korteweg, *Grondleggers*, 26-35; Filarski, *Kanalen van de koning-koopman*, 61-62

¹⁰¹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 353, 4 maart 1823.

¹⁰² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 29 mei 1823.

¹⁰³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823, 25 december 1823

daarom aan de gouverneur voor ‘een ernstige aanschrijving’ aan de aannemers. Aannemelijk had de gouverneur dit verzoek doorgestuurd naar inspecteur-generaal Blanken. Die antwoordde summier aan de gouverneur dat de administratie van arbeiders ‘bijzonder gewis en moeilijk’ was en daardoor buiten de invloed van de directie.¹⁰⁴ De lokale ordehandhaving zag dus in de nalatige voorziening van aannemers een oorzaak van kleinere misdaden door de arbeiders. Het kwam echter nooit tot een duidelijke oplossing. Mogelijk kwamen aannemers hun afspraken niet na, maar ook lijkt het erop dat de Rijkswaterstaat zich onttrok aan de verantwoordelijkheid voor deze nalatige voorziening.

Het tekort aan brandstof en water gaf geen directe aanleiding voor ordeverstoring, maar de kleinschalige vernielingen en plunderingen voor hout legden hoogstwaarschijnlijk wel een basis voor grootschaligere onrust. Een deel van de autoriteiten verweet de aannemers ook de grotere loonconflicten, maar dat gebeurde niet veelvuldig. Vaker blijven de bronnen in het ongewisse wie de verantwoordelijkheid droeg voor de uitbarsting van een conflict of geven alleen het aandeel van de arbeiders daarin weer. Blanken noemde bijvoorbeeld dat het oproer bij Boekel in eerste instantie een ‘geschil’ of ‘verschil’ was over loon tussen de arbeiders en de aannemer, en ook de gouverneur gebruikte deze woorden in een bericht aan het departement van Oorlog.¹⁰⁵

De schout van Zijpe ging dieper in op de klachten van arbeiders bij de staking van het Koe gras in 1824. Zo stelde hij dat de arbeiders zelf besloten hadden de arbeid te ‘staken’ zonder ‘euveldaden te plegen’, omdat de aannemers het vele werk slecht zouden hebben beloond. Naar zijn weten hadden de arbeiders van twee percelen inmiddels hun ‘misgenoegen’ verzoend met de aannemers, en hij was optimistisch dat andere percelen spoedig zouden volgen.¹⁰⁶ Zijn brief getuigt daardoor van inzicht in de zaak van de arbeiders. Vergelijkbare retoriek is te vinden in het rapport van de officier van justitie over het oproer bij de Boekel in 1823. Zo schreef hij dat de arbeiders de aannemer haatten, omdat zij niet genoeg zouden verdienen. Zij moesten voor acht stuivers werken van vier uur ’s ochtends tot zeven uur ’s avonds. De officier kon zelf niet oordelen of dit naar waarheid was, maar het gevoel van benadeling zou breed

---

¹⁰⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 269, 16 april 1822.

¹⁰⁵ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 28 mei 1823, 29 mei 1823.

¹⁰⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 427, 14 mei 1824.

gedragen zijn onder de arbeiders. Daarom meende hij dat de arbeiders wel het recht hadden om hun onvrede kenbaar te maken, maar zij hadden niet over mogen gaan op ‘deze baldadigheden’. De officier zag dus ook in beperkte mate een rechtvaardiging in de grieven van de arbeiders.¹⁰⁷ Kortom, de aannemer was geen overduidelijke hoofdschuldige in de arbeidsconflicten, ondanks dat er bij een aantal betrokken autoriteiten soms enige begrip was voor de klachten van de arbeiders.

Overigens zouden de ordeverstoringen geen verrassing moeten zijn geweest voor de directie van de kanaalaanleg. De minister van Binnenlandse Zaken, Waterstaat en Publieke Werken bracht namelijk al op 20 december 1822 naar voren bij de gouverneur dat de aannemers bij een drietal percelen meer inkomsten hoopten te generen. Bovendien zouden deze aannemers niet behoren tot ‘de grote of vermogende klasse van aannemers’.¹⁰⁸ Hun gebrek aan voldoende inkomen en winstbejag zouden hen extra motiveren om te bezuinigen op kosten, met de verlaging van de arbeiderslonen tot gevolg.

Opvallend is bovendien dat het karakter van de aannemers juist wel een grote rol kon spelen in ordeverstoringen, zoals blijkt uit de casus van Akersloot. In dat opzicht kwamen de geruchten die Van Lennep vernam over het karakter van Huijskens redelijk dicht bij de werkelijkheid. De reflectie van Lourens Veer over het oproer bij de Boekel geeft al een kleine glimp hiervan. De schout van Akersloot schreef namelijk dat de aannemer tijdens de staking voorafgaand aan het oproer niet bereid was om de arbeiders te betalen, en alleen de werkzame putbazen, ofwel ploegleiders, extra betaling had aangeboden. Doordat Huijskens niet bereid was om de ‘dwang’ van de arbeiders te volgen, had hij ‘het muiten’ veroorzaakt.¹⁰⁹ Het volhardende en gedreven karakter van Huijskens komt vooral aan het licht in het verslag van de officier van justitie. Daarin beschreef Theunisse hem als ‘een driftige en courageus man’ die geweld met geweld bestreed. Dat bracht hem vaak genoeg in de problemen, volgens de officier. Er waren eerdere aanvaringen, zoals de ordeverstoring in Ilpendam. Ook had de aannemer bij de staking bij de Boekel met de arbeiders kunnen overeenkomen dat zij op een andere plek mochten gaan werken. Huijskens vond echter dat het aangenomen werk voor de bedongen prijs moest worden afgemaakt. De stakende arbeiders werden

---

¹⁰⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 7 juli 1823.

¹⁰⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 336, 20 december 1822.

¹⁰⁹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 29 mei 1823.

hierdoor nog 'wilder' en 'woedend'. Kenmerkend was ook de climax van het oproer zelf. Eén van de arbeiders, Antonie Sulman, betrad het venster van Huijskens onderkomen, waar de aannemer zich schuilhield. Hierop zou zijn compagnon Hegerard nog naar Sulman hebben geroepen: 'Gaat niet binnen want gij zijt een kind en Huijskens heeft wel Honderd geweeren bij zig'.¹¹⁰ Het was echter te laat: Huijskens loste een fataal schot op de binnengedrongen arbeider en schoot daarna op twee andere naderende arbeiders. Zijn gewelddadige aanpak pakte ongelukkig uit toen hij een paar uur later zelf met een paal of zware stok bewusteloos werd geslagen door arbeider Tieleman van Dungen. Dat was het startschot voor de andere arbeiders om zich ook al slaand op de aannemer te storten en waardoor Huijskens uiteindelijk aan zijn verwondingen overleed. De officier concludeerde dat de jammerlijke afloop te verwachten was, mede doordat de aannemer zich had verbeeld dat hij het oorspronkelijke geschil zelf had kunnen oplossen, zonder militaire assistentie.¹¹¹ Het was dus volgens de officier niet zo zeer het onrechtvaardige loonbeleid, maar vooral het koppige karakter en de gewelddadigheid van Huijskens die een desastreuze uitwerking hadden.

De dood van Huijskens betekende niet het einde van de onrust, integendeel. Drie maanden later waren er wederom 'ongeregeldheden' in Akersloot. Veer meldde op 20 augustus dat deze waren beteugeld. Inmiddels lag de zieke schout op zijn sterfbed en zou hij drie dagen later zijn laatste adem uitblazen. Toch vond hij nog wel de kracht om te noemen bij de gouverneur dat de nieuwe aannemer in Akersloot ook een aandeel had in het conflict. De schout verzocht daarom om overleg, immers veroorzaakten aannemers 'onrust en onaangenaamheden' zowel in deze gemeente als op andere plekken langs het kanaal.¹¹² Ook zijn opvolger beklagde zich over de nieuwe aannemer, Johannes Hegerard. Zo kwam hij niet opdagen bij een bijeenkomst van het gemeentebestuur tijdens de onrust aan het einde van 1823.¹¹³ De schout merkte in een

---

¹¹⁰ Antonie Sulman was overigens geen kind meer maar 25 à 30 jaar oud, volgens de lijkschouwing. Waarschijnlijk was het citaat verkeerd overgebracht. In zijn getuigenis verwoordde Hegerard het als volgt: 'gaat niet in de keet, want dan zijt gij een kind des doods, want er zijn veel meer dan honderd geweeren in de keet'. NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:L, 28 mei 1823; AB, 2 juni 1823.

¹¹¹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 7 juli 1823.

¹¹² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 386, 20 augustus 1823. Zie ook RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 14, "Verbaal der handelingen van de Schout" annex brievenboek (1817-1823), 134-vs.134.

¹¹³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823. Overigens blijkt uit proces-verbaal van de zitting, 10 dagen daarvoor, dat Hegerard op dat moment galkoorts had (vermoedelijk malaria).

brief van 25 december 1823 op dat Akersloot voorheen weinig overlast had gehad van voorgaande aannemers. Hij wilde daarom Hegerard tot orde roepen, maar twijfelde of deze verantwoordelijkheid aan hem of aan de waterstaat schuldig was.¹¹⁴ De brief geeft dus aan dat het karakter van de aannemers er toedeed in het oordeel over ordeverstoringen. Bovendien hint de brief op een diepergaand probleem, namelijk onduidelijkheid over de verantwoordelijkheden en plichten van de lokale autoriteiten. Dit zal verder worden uitgeweid in het volgende hoofdstuk.

De arbeiders

Hoewel stereotypen over onbetrouwbare, louche aannemers in dit licht soms terecht waren volgens de ordehandhaving, blijkt dat het overgrote deel van de bronnen de oorzaak van de ordeverstoringen toch vooral bij de arbeiders legt. Verschillende aspecten lichtten ordehandhavers en gezagsdragers uit, met één duidelijke boodschap: de arbeiders waren een vreemd volk dat niet hoorde bij de gevestigde dorpsgemeenschappen. Vreemd betekende niet alleen buiten de eigen gemeenschap, maar ook in aantallen en gedrag.

Veel vreemdelingen

Het is voornamelijk op te maken uit de woorden van inspecteur-generaal Blanken dat er veel verschillende nationaliteiten in grote aantallen werkten bij de aanleg van het kanaal. Net na het oproer bij de Boekel schreef Blanken gefrustreerd over de recente ordeverstoringen. Maar liefst tweemaal vinden we in zijn brieven opmerkingen terug over ‘meer dan tienduizend dergelijke werklieden’ en ‘zoo veele duizenden werklieden van alle soorten en natien’ die nu zorgden voor ‘lavei’ en ‘gisting en disorde’.¹¹⁵ Hoe terecht was zijn visie?

Om te beginnen bij de grote aantallen arbeiders. Blanken gebruikte in april 1822 in ieder geval wel de grote hoeveelheid van arbeiders als een argument om zich te ontzien van de verantwoordelijkheid voor de houtvoorziening voor de arbeiders in

---

Hoogstwaarschijnlijk was hij daar nog niet van hersteld. NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), R, S, T, U en V, 1 december 1823.

¹¹⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 25 december 1823.

¹¹⁵ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 29 mei 1823, 25 juni 1823.

Zijpe. Hij antwoordde aan de gouverneur dat ‘veel duizenden arbeiders’ van ’s ochtends vroeg tot ’s avonds laat werkten en daardoor de administratie te ingewikkeld was om in brandhout te voorzien.¹¹⁶ Een maand later, in een brief aan de minister van Binnenlandse zaken, Waterstaat en Publieke Werken liet hij weten dat inmiddels 9000 à 10.000 arbeiders werkten aan het kanaal. Nu de werkzaamheden aan het vorderen waren, was het van belang dat deze toestroom van arbeiders ook weer zou ophouden.¹¹⁷ Langdurige aanwezigheid van overtalig arbeidersvolk was dus niet wenselijk volgens de Rijkswaterstaat.

Het grote aantal arbeiders keert alleen daadwerkelijk terug als oorzaak bij de casus van Akersloot. Op 29 mei 1823 verklaarde de schout dat door het krappe budget van de aannemer en het overgrote getal van werkvolk, de aannemer daardoor het kostgeld van de arbeiders eraf moest trekken.¹¹⁸ In dat geval legde de schout de oorzaak niet bij het ongelijke loonbeleid, maar juist externe factoren, waaronder de grote aanwezigheid van arbeiders die onderhouden moesten worden. Bovendien zorgde het grote aantal arbeiders vooral voor uitdagingen voor de lokale ordehandhaving, zo zal blijken uit het volgende hoofdstuk.¹¹⁹

Blankens uitspraken suggereren ook een veelvoud aan nationaliteiten. Eén van de stukken over het gerechtelijk proces over de Boekel vermeldt inderdaad dat een groot deel van de gearresteerden een dialect had of een andere taal sprak, waardoor ze onverstaaenbaar waren.¹²⁰ Overige bronnen geven echter weinig aanwijzingen voor nationaliteiten als oorzaak van de ordeverstoringen. Alleen het gemeentebestuur van Akersloot noemde de overvloedigheid van vreemdelingen als een ogenschijnlijk storende factor. Dit gebeurde in december 1823, op het moment dat het gemeentebestuur van Akersloot een groot deel van de keten wilde ontruimen. In dit proces werd de gemeente bewust van het grote aantal vreemdelingen dat zich nog in Akersloot bevond. De gemeentebestuurders vermeldden bijvoorbeeld in een brief aan

---

¹¹⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 269, 16 april 1822.

¹¹⁷ Nationaal Archief, Inventaris van het archief van de Inspecteurs en Commissies van de Waterstaat in Nederland, (1551) 1798-1849 (1870), 2.16.06, inv. nr. 351, Stukken betreffende de aanleg van het Groot Noord-Hollandsch kanaal, nr. 12.

¹¹⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 29 mei 1823.

¹¹⁹ Zie hiervoor NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 29 mei 1823; NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407.

¹²⁰ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), minuten van de griffie van het Hooggerechtshof in Den Haag (4 februari 1824).

de gouverneur dat zij zich zorgen maakten over 'het vreemde werkvolk', afkomstig van verschillende plaatsen, en dat zich met vrouwen en kinderen in de keten nabij de gemeente had gehuisvest. Een groot deel van deze mensen was inmiddels teruggekeerd naar hun 'haardsteden', implicerend dat zij niet behoorden tot de gemeenschap van Akersloot. Nog in lijn met de vroegmoderne tijd waren dat ook mensen die wel in Nederland woonden, maar van buiten de regio kwamen.¹²¹

Het grootste probleem waren de overgebleven arbeiders die niet meer kozen te werken in de beginnende winter en voor onrust zorgden. Deze arbeiders waren 'Brabanders', hoogstwaarschijnlijk afkomstig van de provincie Brabant en delen van België. Zij waren volgens het gemeentebestuur ook wel te bestempelen als 'vagebonden'.¹²² Tevens verantwoordde de nieuwe schout in dezelfde maand de uitzonderlijke omstandigheden van het oproer in mei. Hij verweet hiervoor de arbeiders, afkomstig van 'alle oorden, zelfs ver buiten het Rijk', waaronder ook een aantal 'barbaren' waren.¹²³ De ontruiming van de keten bracht dus nogmaals onder aandacht dat een flink aantal 'vreemdelingen' aanwezig waren. De impressie is desalniettemin dat nationaliteit en regionale identiteit geen direct probleem vormden. Het waren eerder de arbeiders die zich onbehoorlijk gedroegen en daardoor de nodige aandacht vereisten.

De vraag is hoe terecht Blankens uitspraak was.¹²⁴ De gerechtelijke archieven geven soms inzicht in de naam en plaats van de beschuldigde arbeiders langs het Noordhollandsch kanaal. Een deel daarvan verdwijnt daardoor niet in de anonimiteit.

---

¹²¹ M. Schrover, 'Burgers, ingezetenen en vreemdelingen' in: I. den Haan, P. den Hoed en H. te Velde (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 243-249, vooral 244-245.

¹²² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823. Het is waarschijnlijker dat 'Brabanders' niet alleen afkomstig waren van de provincie Noord-Brabant, maar ook uit België, als onderdeel van het vroegere hertogdom Brabant. Zie hiervoor: 'Brabander', *WNT (Woordenboek der Nederlandsche Taal)*,

<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=MO11195&lemma=brabander&dom ein=0&conc=true> (geraadpleegd op 18 december 2024). Van Straaten en Van der Marel laten ook uit hun artikel blijken dat de naam 'Brabanders' ook in 1830 nog in omloop was om inwoners uit Noord-Brabant, Zuid-Limburg, en België te duiden. Van Straaten en Van der Marel, "Vivat Belgie".

¹²³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 29 december 1823.

¹²⁴ In secundaire literatuur wordt vaker de nadruk gelegd op vreemdelingen. Zie hiervoor bijvoorbeeld: J. T. Bremer, 'Vlaamse reischoppers bij de bedijking van het Koe gras (1817)', *Zijper Historie Bladen* 11:1 (1993) 7-10. In dit geval noemde geen van de bronnen uit bestuurlijke archieven dat het Vlamingen betrof. Dat is een conclusie die Bremer zelf trok op basis van de nationaliteiten van gearresteerden. Zie voor het archiefmateriaal: RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv. nr. 644, Stukken betreffende het neerslaan van en het plegen van mouterij en onlusten en het berechten van de oproerige arbeiders bij de bedijking van het Koe gras (1817).

In totaal zijn 79 beschuldigde namen opgedoken uit het archief. In 43 van deze gevallen is ook hun woonplaats achterhaald. Van dat aantal bleken 25 arbeiders afkomstig te zijn uit Nederland, waarvan het overgrote deel uit Noord-Holland. De overige zestien arbeiders kwamen gelijk verdeeld uit Duitsland en België. De meerderheid van de beschuldigden was dus eigenlijk niet zo ‘vreemd’, zoals Blanken beweerde.¹²⁵ Hoe en waarom was zijn beeldvorming zo ontstaan?

De data van Blankens uitspraken zijn geen toeval. Hij uitte ze namelijk net na het oproer bij de Boekel. Toen waren namelijk disproportioneel veel ‘vreemdelingen’ opgepakt, namelijk vijf Belgen en vier Duitsers, van de zeventien gearresteerde arbeiders. In dat opzicht is de aanwezigheid van zoveel oproerige vreemdelingen, binnen en buiten Nederland, geen gekke uitspraak.

Het beeld ligt echter genuanceerder. Bijna de helft van deze vreemdelingen werd uiteindelijk toch vrijgesproken. Het politioneel onderzoek naar het oproer laat wel een groot vooroordeel tegenover ‘vreemdelingen’ zien. Getuige en aannemer Johannes Hegerard noemde bijvoorbeeld Barend Kempes uit Hannover als grootste onruststoker, omdat hij altijd ontevreden was. Daarnaast vertelde hij dat hij vooral werd bedreigd was door ‘Brabanders’ tijdens het oproer.¹²⁶ De eerste assessor van de schout, Cornelis Kleef, bezocht bewust een ploeg bestaand uit Antwerpenaren. Geen van deze voorbeelden kreeg uiteindelijk een straf opgelegd.¹²⁷ In getuigenisverslagen valt tevens op te merken dat opgepakte arbeiders en andere getuigen vaak, terecht of onterecht, de schuld legden bij ‘Brabanders’.¹²⁸

Tegelijkertijd waren het twee Nederlanders die de eerste en laatste slag gaven aan aannemer Huijskens tijdens de oproer bij de Boekel. Tieleman van Dungen, afkomstig van Gorinchem, zou volgens verslagen en getuigen initiatief hebben genomen om te gaan staken. Meerdere getuigenissen vermeldden dat Van Dungen vooraan stond bij het oproer en bovendien Huijskens op zijn hoofd zou hebben geslagen met een paal. Daarop begon de aanval op de aannemer door de rest van de

---

¹²⁵ Deze data zijn ontleend aan de volgende bronnen: NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 620, Register der veroordeelden, 1815-1838; NHA, Rechtbank van eerste aanleg Hoorn (34), inv.nr. 91, Register van criminele en correctionele zaken, en zaken van eenvoudige politie (1821-1823), 14 augustus 1821, 19 juli 1822.

¹²⁶ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), AB, getuigenis Johannes Hegerard (1 juni 1823).

¹²⁷ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), L:E, proces-verbaal door Cornelis Kleef (28 mei 1823).

¹²⁸ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), AB, getuigenis Johannes Hegerard (1 juni 1823), getuigenis Cornelis Duijn (1 juni 1823), getuigenis Adrianus de Boom (3 juni 1823), getuigenis Suzanna Sterkenburg (26 mei 1823).

arbeiders. Een moment later bevond Huijskens zich halfdood in een boerenwoning.¹²⁹ De dochter van stalbaas Zethoven beweerde dat zijn ogen nog geopend waren. Totdat een arbeider de woning binnentrad. Deze arbeider sloeg Huijskens met een snaphaan heel hard in zijn zij, zo krachtig dat deze in tweeën brak. Diezelfde avond zou de arbeider beschonken in een zoetelkeet hebben gezegd: ‘horach, horach, ik heb hem den laatsten slag gegeven’.¹³⁰ Het ging om Cornelis Duijn, geboren in het Noord-Hollandse Velsen en neef van de Akersloter Dries Duijn.¹³¹

Zo blijkt dat in dit geval de meest gewelddadige onruststokers in feite eerder dichtbij dan ver van het Noordhollandsch kanaal woonden. De initiële oververtegenwoordiging van Duitsers en Vlamingen bij het oproer zou ongetwijfeld een rol hebben gespeeld in Blankens aannames. Een tweede, dieperliggende verklaring is dat de focus op vreemdelingen afstand creëert. De oorzaak leggen bij andere nationaliteiten zorgde ervoor dat de aandacht verschoof van de werkelijkheid, namelijk dat er in Nederland ook ontevreden onruststokers waren.

Een ruw bestaan

Autoriteiten legden de oorzaak van ordeverstoringen bij arbeiders niet zo zeer vanwege hun afkomst van buiten de regio, maar vooral omdat zij zich aan de rand van de maatschappij bevonden. Zij hadden een losbandig bestaan dat niet paste binnen de sociale normen van een gevestigd gemeenschap. In dezelfde brief waarin de schout van Zijpe noemde dat de aannemers hun werknemers onvoldoende voorzagen van brandhout, verklaarde hij ook waarom er nauwkeurig toezicht nodig was voor de arbeiders. Hij schreef namelijk dat ‘onder het werkvolk, de zoodanige bevinden, welke tot het uitvaagsel der maatschappij behooren’.¹³² De volgende aspecten illustreren waar het beeld ‘uitvaagsel der maatschappij’ zoal uit bestond en waarom dit volgens ordehandhavers aanleiding gaf tot onrust.

---

¹²⁹ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:C, verslag van de procureur-generaal bij het Hooggerechtshof te Den Haag (9 juli 1823).

¹³⁰ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), AB, getuigenis Maria Zethoven (1 juni 1823); La:A, proces-verbaal van vredesrechter Adrianus Bolten (28 mei 1823).

¹³¹ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La :G, getuigenis Jan Schoorl.

¹³² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 269, 16 april 1822.

Ruw gedrag was geen uitzondering, maar eerder een norm voor deze polderwerkers. Dat blijkt allereerst uit de woorden die ordehandhavers en andere gerechtelijke ambtsdragers gebruikten om de kwaadwillige arbeiders te duiden. De officier van justitie van Alkmaar noemde onruststokers bijvoorbeeld ‘belhamels’, aanvoeders van oproer.¹³³ Dat gold ook voor Antonie Sulman, die tijdens het oproer bij de Boekel het raam van Huijskens probeerde in te klimmen, maar zijn leven bekocht door een schot van de aannemer.¹³⁴ De schout van Akersloot schreef eveneens over twee ‘belhamers’ die waren doodgeschoten en vermeldde daarna dat Huijskens vermoord was op onmenselijke wijze.¹³⁵ Het contrast is opmerkelijk. Hoewel deze arbeiders kwamen te overlijden door toedoen van de aannemer, bleven zij een aparte categorie van onruststokers. Ook bij een klein conflict in Grafdijk in 1823 tussen een paar arbeiders en twee kurassiers keert de term terug. Eén van de arbeiders, Arend Middendorf, was bekend als een ‘rustverstoorder’ en ‘belhamel’, volgens de officier.¹³⁶ Als synoniemen waren ook ‘muiters’ en ‘muiteling’ voorkomend in het oproer bij de Boekel.¹³⁷ De rellende arbeiders werden bovendien vaak collectief gezien als ‘troep’ of ‘hoop’. De schout van Ilpendam beschreef in 1822 hoe de troep bedreigend langs de bewoners van Ilpendam ging en ook bronnen over het oproer bij de Boekel noemden de vereniging van de arbeiders een ‘troep’.¹³⁸ De opvolger van Lourens Veer kenmerkte de aanwezige arbeiders in Akersloot ‘een grote hoop’ en ook de gouverneur gebruikte dezelfde woorden om de groep overgebleven, onbeschaafde arbeiders te duiden die in 1825 nog bij het Koegras woonden.¹³⁹ Beide woorden suggereren ongeregelde, minderwaardige en chaos, die bovendien de individualiteit van arbeiders overschaduwden.

Ruwheid manifesteerde zich ook in buitensporige gedragingen en dronkenschap, zo blijkt uit bronnen van bestuurlijke archieven. De officier van justitie

---

¹³³ ‘Belhamers’ en ‘belhamels’ worden afwisselend gebruikt. Zie bijvoorbeeld: NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 30 mei 1823, 7 juli 1823.

¹³⁴ Ibidem, 7 juli 1823.

¹³⁵ Ibidem, 28 mei 1823.

¹³⁶ Ibidem, 11 septemeber 1823

¹³⁷ Ibidem, 7 juli 1823.

¹³⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2774, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 109, 25 juli 1820; NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 20 juni 1823, 25 juni 1823, 7 juli 1823.

¹³⁹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 29 december 1823; NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2779, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 483, 3 maart 1825.

schreef in zijn verslag over het oproer bij de Boekel hoe een grote groep arbeiders zich op 27 mei 1823 met zwartgemaakte hoofden en muziek van Akersloot naar de Boekel begaven met een rode vlag, terwijl de aanvoerder riep: ‘Dit zijn mijn beeren’. De ‘troep’ werd gevolgd door ijzelijke geschreeuw en getier. Bij zoetelaars dreigden de arbeiders met geweld voor drank en zij liepen dansend en schreeuwend rond. De officier noemde deze charivareske manifestatie: ‘Alle kenteekenen van eene opstandige en ongepermiteerde verzamelingen.’¹⁴⁰

Anderhalf maand later waren er wederom ‘bedenkelijke ongeregelheden’ in Akersloot en omliggende plekken. Ongeveer 150 arbeiders, grotendeels beschonken, probeerden andere van het werk te weerhouden. De officier van justitie concludeerde daarom dat de lage lonen niet alleen de oorzaak waren van ordeverstoringen. Arbeiders gingen zich te buiten aan gokken, dansen en drinken in de keet, vooral na betaaldagen. Om deze reden vroeg de officier om een verbod op verlotingen, dobbelen of spelen, met name tijdens kermessen.¹⁴¹ Een paar dagen later vaardigde de gouverneur dit verbod uit, gericht aan de gemeenten Akersloot, de Rijk, Uitgeest, Jisp, Beemster, Heiloo en Zuid-Noord Schermer.¹⁴² Hij stelde dat het ontvangen van loon veroorzaakte dat arbeiders hun geld uitgaven aan dobbelen, tot laat speelden, dansten en horloges verloten. Hierdoor verloren zij meteen hun loon. De arbeiders grepen als troost voor hun vergokte geld veelvoudig naar sterke drank. Een verbod was daarom noodzakelijk.¹⁴³ Dit besluit van de officier en de gouverneur is opmerkelijk. Het suggereert namelijk dat niet per se de lage lonen aanleiding gaven tot onrust, maar juist het inherent immorele gedrag van arbeiders. Het was hun uitbundigheid, luidruchtigheid en dronkenschap dat ordeverstoringen veroorzaakte, in de ogen van de ordehandhavers. In alle opzichten druiste hun manier van leven in tegen het

---

¹⁴⁰ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, verslag van de officier van justitie (7 juli 1823); NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:G, verslag van de officier van justitie (21 juni 1823).

¹⁴¹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 385, 19 augustus 1823.

¹⁴² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 21 augustus 1823. Voor de gemeente Graft valt bijvoorbeeld terug te vinden dat er geen kermis of jaarmarkt kwam. RAA, Inventaris van de archieven van de Banne Graft en de gemeente Graft, 1607-1970 (0418), inv. nr. 751, Register der stukken, resoluties en handelingen van de Schout der gemeente van Graft (1 mei 1817-30 december 1824), 152 vso. Het is bovendien de vraag hoe succesvol het verbod op dobbelen was. Een paar weken later valt tevens terug te vinden over Graft dat de keethouder aldaar niet van plan was om zich aan de maatregelen te houden en bovendien de spot ermee dreef. Zie hiervoor 151 vso-152.

¹⁴³ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregelheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 21 augustus 1823.

nagestreefde beeld van ordentelijkheid. Tegelijkertijd impliceert dit dat de nationale waterstaat zich niet behoefde te bekommeren over de schaarse loonverdeling. Immers waren de losbandige arbeiders de ware oorzaak.

De oorzaken die lokale schouten naar voren brachten, richtten zich met name op het onzekere bestaan van de arbeiders. Zo herhaalde de schout van Zijpe tijdens de gemeentevergadering van 31 januari 1823 dat een groot deel van 'dit volk' behoorde tot het uitvaagsel van de maatschappij. Polderjongens wilden maar niet vertrekken en zorgden alleen maar voor verdriet, onrust en kosten.¹⁴⁴ Twee jaar later kampten het Koegras en Zijpe nog altijd met hetzelfde probleem. Inmiddels waren de werkzaamheden ten einde. Dat neemt niet weg dat er een gespannen sfeer was. Volgens de officier van justitie waren inmiddels de meeste arbeiders vertrokken. Degenen die overbleven waren waarschijnlijk niet de beste soort en hadden geen ander verblijf, meende hij. Zij waren brutaal, bezaten geweren en gaven zelfs aanleiding tot gevaarlijke situaties.¹⁴⁵ Mogelijkerwijs was er een verband tussen het ontbreken van een vaste verblijfsplaats en buitensporige gewelddadigheid.

De onrust in de winter van 1823 in Akersloot wijst op vergelijkbare problematiek. De eerdergenoemde Brabantse vagebonden geven aan dat arbeiders een losbandig bestaan hadden. Dit werd ook expliciet genoemd door de schout van Akersloot, die reflecteerde over het oproer in mei. De barbaren die zich bevonden onder de vreemdelingen, leidden een zwervend leven. Zij durfden zich volgens de schout niet meer in hun eigen gemeenschap te begeven, implicerend dat de arbeiders sterk ontheemd waren. Zij waren onderdeel van 'de grote hoop' arbeiders, maar hadden een ongebonden levenswijze, vierden de teugels ruim en kwamen rond door 'dieverijen' te plegen.¹⁴⁶ Deze twee voorbeelden laten dus zien dat de oorzaak van het gedrag van de arbeiders vooral voortkwam uit de onzekerheid van hun bestaan. Zij behoorden niet langer tot een gemeenschap en moesten daardoor reiken naar middelen op gewelddadige en misdadige wijze. Bovendien wordt in dit opzicht wederom duidelijk dat de arbeiders geen verstandhouding hadden met de omliggende, lokale gemeenschappen. Zij hoorden er niet bij.

---

¹⁴⁴ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Zijpe, (1811) 1812-1939 (1974) (0645), inv. nr. 105, Notulen van de gemeenteraad (1823), 31 januari 1823.

¹⁴⁵ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 467, 28 januari 1825.

¹⁴⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 29 december 1823.

De losbandigheid en het ruwe bestaan van de arbeiders was vooral een oordeel vanuit het bestuurlijk perspectief. De verschillende bestuurders hadden allicht een punt. Tieleman van Dungen was bijvoorbeeld in zijn geboorteplaats, Gorinchem, al langer bekend als een rebel. Hij was in juni 1816 bijvoorbeeld betrokken bij een gewelddadige vechtpartij met de schutterij, waarbij hij iemands vinger had afgehakt met een sabel. Een jaar daarvoor bestal en bedreigde hij een jood, en in 1819 probeerde hij de loting voor de militaire dienst te ontlopen.¹⁴⁷

Hoewel de arbeiders losstonden van de omliggende boerendorpen, kende hun tijdelijke verblijfplek bij het kanaal wel een zekere mate van organisatie. Zo woonden in de keten ook vrouwen die voorzagen in eten en kwam er in Akersloot elke zaterdag een barbier langs die de baarden schoor van de arbeiders. Deze verbondenheid had wel zijn grenzen. Vaak waren er vechtpartijen, mishandelingen en diefstallen op het werkterrein.¹⁴⁸

Het waren tevens niet alleen mannen die deelnamen aan ordeverstoringen. Gerechtelijke archieven laten zien dat vrouwen soms ook betrokken waren bij ordeverstoringen. De 21-jarige Barbara van der Meer, voormalig kookster bij het kanaal, werd bijvoorbeeld vervolgd wegens plundering tijdens het oproer bij de Boekel. Klaarblijkelijk waren vrouwen nog wel aanwezig bij oproeren, wellicht juist vanwege hun sociale rol binnen de geïmproviseerde arbeidersgemeenschappen.¹⁴⁹ Opvallend is

---

¹⁴⁷ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:C, brief van de officier van de rechtbank bij Gorinchem (7 november 1823).

¹⁴⁸ NHA, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 104, Rol van strafzaken (1821-1827), f. 21, 23, 24, 26, 28, 31, 43, 57; Waterlands Archief (WA), Dorpsbestuur Jisp Wijdewormer en gemeentebestuur Jisp, 1612-1930 (0107), inv. nr. 36-1, Register van afschriften van uitgegane stukken (1820-1833), 23 juni 1824; NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), L:F, verhoor van Isabella Jansen (2 juni 1823); La:G, getuigenis Barbara van der Meer (7 juni 1823); NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 316, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1422-1428), dossier 1422, getuigenis Johanna Kuyper (7 juli 1823). Ook de aanwezige vrouwen hadden het zwaar te verduren met de gewelddadige en ontevreden arbeiders. Schrijnend is de zaak van Elisabeth Klaas Duinmayer die voor een groep arbeiders kookte bij het Koe gras. Zij waren echter ontevreden over de maaltijden die zij kookte en dat zij onvoldoende voorzag in alcohol. Op een avond liep de situatie uit de hand en werden zij en haar man bedreigd door een drietal arbeiders, die uiteindelijk ook hun keet in brand stak. Haar kind zou in een sloot gesmeten zijn. Zie hiervoor NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 291, Dossiers der processtukken (1822, nr. 1269-1274), dossier 1272. Veel literatuur over dit onderwerp gaat amper in op de aanwezigheid van vrouwen bij de werkzaamheden. G. Dil bevindt in zijn scriptie dat de kanaalarbeiders wel een groot gevoel voor rechtvaardigheid en solidariteit kenden, zie hiervoor G. Dil, "De poldergasten", 36.

¹⁴⁹ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), L:F, verhoor Barbara van der Meer; La:C, 4 augustus 1823. Volgens Dekker zou de betrokkenheid van vrouwen bij oproer juist afnemen na 1800, zie hiervoor Dekker, *Holland in beroering*, 682. Joor bevindt ook een onderverteenwoordiging van vervolgte vrouwen bij oproeren tijdens de Napoleontische tijd. Hij verklaart dat zij wel aanwezig waren, maar door genderstereotypen en hun afwezigheid in de publieke sfeer als huisvrouw grotendeels onzichtbaar of irrelevant waren voor de ordehandhaving. Zie Joor, *De Adelaar en het Lam*, 161-168. Deze bevindingen vragen om meer onderzoek, waar in deze scriptie helaas onvoldoende ruimte voor was.

dat de betrokken ordehandhavers en de directie van de Rijkswaterstaat in hun beeldvorming niks vermeldden over de betrokkenheid van vrouwen. Alleen bronnen uit gerechtelijke archieven brengen dit aan het licht.

Bovendien stond niet iedereen buiten de gemeenschap van zijn eigen woonplaats. 24 medebewoners van Velsenaar Cornelis Duijn uitten hun verontwaardiging over zijn berechting. Immers kenden ze hem als een ‘zachtmoedige’ en ‘brave jongen’. De schout van Velsen en Santpoort, die tevens de verklaring ondertekende, vermeldde dat hij hem zelfs goederen en geld had toevertrouwd ter bewaring, volgens hem ‘bewijzen van geregeldheid, eerlijk en getrouwheid’.¹⁵⁰ De getuigenissen over het oproer laten echter niet twijfelen aan de daden van Duijn. Gebrek aan socialisering was dus geen duidelijke verklaring voor zijn misdadigheid. Wellicht voelde hij wel minder verantwoordelijkheid om normen na te volgen in een gemeenschap dat was gebaseerd op zakelijke arbeidsovereenkomsten en zware werken leefomstandigheden in plaats van lokale verbondenheid.

Ook de charivareske manifestatie van arbeiders bij het oproer van de Boekel gaat uit van een bepaalde mate van organisatie. In één moment waren de arbeiders, afkomstig van verschillende regio’s, in staat om zich te uiten in een eenduidig ritueel repertoire. In de ochtend van 27 mei 1823 begaf een steeds groter wordende groep van bijna 200 arbeiders zich richting de Boekel. Vooraan de groep liepen de Vlaamse, pokdalige Adriaan Aarts en Harderwijker Tijmen Kraaijenhof. Zij waren de zogeheten berenleiders. Achter hen liepen hun ‘beren’, tien à twaalf zwartgemaakte mannen, met netten om hun hoofd. Ook hield een persoon een rode vlag vast en was een andere arbeider gekleed in een militair uniform en bespeelde hij een fluit. Met nog andere muziekinstrumenten, zoals een trommel, een koperen ketel en een viool maakte de menigte hun ontevredenheid verder duidelijk. Bij aankomst zwaaide berenleider Aarts met zijn stok en zei tegen Huijskens: ‘Zie baas dat zijn mijn beeren’.¹⁵¹

Het geheel liet wellicht denken aan rondtrekkende berentemmers die op publieke plekken hun beren lieten optreden, een veelvoorkomend vorm van amusement in de negentiende eeuw.¹⁵² Deze symbolische voorstelling had echter een

---

¹⁵⁰ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), R, S, T, U en V, 20 augustus 1823.

¹⁵¹ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), zie met name L:F, getuigenis Hendrik Kempe (12 juni 1823), getuigenis Maarten Frederik Huijskens (9 juni 1823), verslag officier van justitie (21 juni 1823).

¹⁵² ‘Met beren onderweg in het 19e-eeuwse Drenthe’, *RTV Drenthe*, <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/146805/met-beren-onderweg-in-het-19e-eeuwse-drenthe> (geraadpleegd op 4 januari 2025); Voor een afbeelding van een ‘berenleider’, zie: ‘Volksprent:

dubbele betekenis. In de negentiende eeuw betekende ‘beren’ ook schulden of lasten, en waren de berenleiders daardoor tevens schuldeisers.¹⁵³ De zwartgemaakte arbeiders symboliseerden de schulden van de aannemer. Door dit charivareske optreden maakten de arbeiders aan Huijskens duidelijk dat zij ontevreden waren over zijn loonbeleid. Hij had onrechtvaardig gehandeld en loonschulden openstaan bij de arbeiders. Met luid muziek, geschreeuw en symbolische aankleding grepen zij terug op een bestaand repertoire om het gedrag van Huijskens te ‘zuiveren’.¹⁵⁴ In dat opzicht lijkt het optreden van de arbeiders op de voortzetting van vroegmodern protest.

Charivari, zo bleek uit het eerste hoofdstuk, was echter vooral een vorm van sociale controle op (on)zedelijk gedrag. Het lijkt erop dat de charivareske actierepertoire hier in een nieuwe context werd geplaatst, namelijk de sociale verhoudingen tussen een werkgever en zijn werknemers en de daarbij komende normen. Wellicht zou dit voorbeeld daardoor ook kunnen worden gezien als ‘gepolitiseerde charivari’. De situatie liep in dit geval echter compleet uit de hand. Drie doden waren het resultaat. Alleen de Vlaamse Pieter Buttenaar zei haast beteuterd bij de aankomst van de ordehandhaving: ‘Het speit mij dat Huijskens dood is, ik heb mijn best gedaan om hem te laten leven’.¹⁵⁵ Het momentum van solidaire vereniging verviel dan ook snel. In de latere juridische afhandeling nam geen van de beschuldigen verantwoordelijkheid en verweten zij ‘Brabanders’.¹⁵⁶

Berenleider met dansende beer’, *Brabants Erfgoed*,
<https://www.brabantserfgoed.nl/collectie/object/enb-351-beeldmateriaal/30e3f72fb6bf449f750fb856569805c6326845ff> (geraadpleegd op 4 januari 2025).

¹⁵³ ‘Beer’, *WNT (Woordenboek der Nederlandsche taal)*,
<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M006005.re.19&lemma=berenleider&domein=0> (geraadpleegd op 29 december 2024). Deze betekenis van beer was waarschijnlijk afkomstig uit Duitsland. Vermoedelijk was het woord al eerder in gebruik, maar werd het in de negentiende eeuw vooral populair onder studenten. Minder waarschijnlijk is dat het optreden afgeleid is van het Noord-Brabantse ‘beerjagen’, waarbij een immorele inwoner als beer door de straten werd gesleept door de rest van de gemeenschap. In dit geval waren de arbeiders waarschijnlijk niet zwartgemaakt, maar had de aannemer deze rol op gewelddadige manier moeten innemen. Zie G. Rooijackers, ‘Ten geleide’, 254; R. Vonk, ‘Beerjagen in Veghel op een overspelige vrouw’, *Brabants Erfgoed*, <https://www.brabantserfgoed.nl/page/9879/beerjagen-in-veghel-op-een-overspelige-vrouw> (geraadpleegd op 4 januari 2025).

¹⁵⁴ Zie hiervoor: Blok, ‘Charivari’s als purificatie-ritueel’.

¹⁵⁵ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), AB, getuigenis Jacob Spin (31 mei 1823).

¹⁵⁶ In de eerste verhoren kwamen bijna alle beschuldigde arbeiders met alibi’s als vissen of slapen in hun eigen keet. Opvallend is dat ze hun eigen ploeggenoten, vaak afkomstig uit dezelfde regio of stad, in bescherming namen, terwijl zij de schuld legden bij ‘Brabanders’ of anderen. Zie hiervoor bijvoorbeeld: NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421); AB, verslag van commissaris van de politie (28 mei 1823); L:F, getuigenis Adrianus Aarts (2 juni 1823), getuigenis Cornelis Duijn (1 juni 1823), getuigenis Jan Tieleman van Dungen (2 juni 1823).

De bovengenoemde voorbeelden laten dus zien dat de arbeiders niet zo ‘losbandig’ waren als bestuurders en ordehandhavers beweerden. Tegelijkertijd waren de arbeiders alleen op elkaar aangewezen door hun werk-en leefomstandigheden. Verhoudingen veranderden snel en het gebrek aan geformaliseerde sociale controle creëerde ruimte voor excessieve geweldplegingen als alternatief.

Dat het onzekere en losbandige bestaan wel ten grondslag lag aan de ordeverstoringen vanuit een bestuurlijk perspectief blijkt vooral uit de voorgestelde maatregelen van lokale autoriteiten. Het was belangrijk dat arbeiders tevreden bleven om zo onrust te voorkomen. Wegvallen of het ontbreken van middelen en werk kon dit uit balans brengen. In dat opzicht is de brief van de schout van Zijpe uit 1822 wederom illustratief. Hoewel een groot deel van de arbeiders behoorde tot ‘uitvaagsel’, moest ontevredenheid van de arbeiders over de voorziening van brandstoffen voorkomen worden. De vernieling van de omliggende bossen zei immers genoeg.¹⁵⁷ Deze tendens bleek ook uit de weken na het oproer bij de Boekel. Door de onrust waren de werkzaamheden stil komen te liggen. Dat veroorzaakte problemen. Op 20 juni 1823 meldde de officier van justitie te Alkmaar zich bij de schout van Akersloot. Hij meende dat de ‘oorsprong en oorzaak’ van het oproer was dat veel poldergasten in Akersloot en omstreken zonder werk zaten en er ook weinig hoop was voor meer werk. Verdere ‘gevolgen’ van deze ‘troep’ werklozen zouden voorkomen moeten worden. Hetzelfde probleem gold in Grafdijk. Daar was rond 7 juli inmiddels ook ‘misgenoegen’ ontstaan door het gebrek aan werk.¹⁵⁸ Daarom vroeg de officier aan schout Veer om het aantal werklozen door te geven en de redenen waarom ze dit bestaan leidden.¹⁵⁹ De schout was echter tegen een onderzoek en wilde ook niet dat werklieden uit de gemeente zouden worden verdreven. Hij wilde de rust bewaren en voorzag alleen maar problemen.¹⁶⁰ In dit geval zouden maatregelen averechts werken, volgens hem.

Binnen deze context past ook de onrust in Akersloot in december van hetzelfde jaar. Het gemeentebestuur vreesde dat de arbeiders door de naderende winter het werk

---

¹⁵⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 269, 16 april 1822.

¹⁵⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 7 juli 1823.

¹⁵⁹ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregeldeheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 20 juni 1823.

¹⁶⁰ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 14, “Verbaal der handelingen van de Schout” annex brievenboek (1817-1823), 128 vs-132.

stil moesten leggen. In combinatie met onvoldoende voorziening van water en hout door de aannemer, meende het gemeentebestuur dat de toestand in Akersloot steeds verder zou verergeren.¹⁶¹ Sommige arbeiders voorzagen zichzelf namelijk nu in hun eigen onderhoud door vernieling en diefstal en andere zouden dit voorbeeld gauw volgen. De bestuurders stelden daarom aan de gouverneur voor om de keten van werkloze arbeiders te ontmantelen en de aannemer op te dragen om water en turf te regelen.¹⁶² Een ontruiming werd op touw gezet, met behulp van 26 militairen. Op 30 december 1823 dankte de schout de gouverneur voor zijn betrokkenheid.¹⁶³ Hij geloofde dat de onrust zou verminderen nu een groot deel van de keten was ontruimd. Dat duidt wederom dat werkloosheid ordeverstoringen uitlokte. De arbeiders moesten bezig blijven. Door de keten te ontruimen en daarmee de arbeiders te verdrijven, beoogde gemeente te voorkomen dat de niet-werkende arbeiders nog rustelozwerden. Het feit dat hier militaire assistentie voor nodig was, wijst erop dat de verdrijving van arbeiders ook weer voor nieuwe ordeproblemen kon zorgen.

Alle drie de voorbeelden wijzen uit dat de arbeiders weinig middelen hadden en daardoor onrust veroorzaakten. Dat bracht ook uitdagingen mee voor de nabije plattelandsdorpen. Hoewel de lokale autoriteiten duidelijk waren dat de arbeiders geen onderdeel waren van hun gemeenschappen, wilden zij wel onrust en ontevredenheid voorkomen. Daardoor hadden zij groot belang bij maatregelen die de harmonie terugbrachten.

Ook Blanken gaf aan dat arbeiders bezig moesten worden gehouden. Hij gaf hiervoor de volgende verklaring:

Het zijn geen gewone burgers, het is een geheel bijzondere troep van menschen, die meerendeels gediend hebben en eene dien overeenkomstigen behandeling vorderen, om ze zeer gemakkelijk in rust te houden en zoo nuttig te doen zyn, als zy inderdaad voor dit land, dat door dijken en zware waterwerken te begunstigen en te behouden is, onmisbaar en noodzakelijk geacht moeten worden.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ De ordeverstoringen ontstonden vlak na de afloop van de rechtszaak over de moord op Huijskens. Hoewel er geen aanwijzingen hiervoor te vinden zijn, zouden de arbeiders extra onrustig kunnen zijn geworden door de ontwikkelingen van het gerechtelijk proces.

¹⁶² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823.

¹⁶³ Ibidem, 27 december 1823, 30 december 1823.

¹⁶⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 juni 1823.

In dit citaat benadrukte Blanken wederom dat de arbeiders een apart soort waren. Dat kwam ten dele doordat zij hadden gediend in het Franse leger. Mede daardoor moesten deze arbeiders van voldoende werk worden voorzien. Over de psychologische impact van de Napoleontische oorlogen zijn weinig bronnen te vinden. De gruwelijkheden waren vaak beperkt tot de veldslagen en hadden daardoor een beperkte tijdsduur. Dat neemt niet weg dat het harde leven in het leger een oorzaak kon zijn voor oorlogstrauma.¹⁶⁵ Blankens opmerking gaf in dat opzicht nog een verklaring voor de gewelddadigheid van de arbeiders. Zij waren hard gemaakt door hun militaire dienst. Sprenger en Vroonland stellen dat bijna alle arbeiders hadden gediend in het leger van Napoleon. Binnen het leger was het gebruikelijk om te plunderen bij gebrek aan proviand. Deze gewoonte hadden de kanaalarbeiders voortgezet tijdens hun werkzaamheden bij het kanaal en verklaart het grote aantal vernielingen en diefstallen, volgens hen.¹⁶⁶

De omgeving

Arbeiders en hun losbandige bestaan stonden niet op zichzelf. Een kritische brief van Blanken als reactie op de ongeregelde heden in Akersloot in december 1823 duidt op de nog grotere complexiteit van het probleem. Stellig schreef hij dat de inwoners van Akersloot de aanleiding waren voor de onrust. Voor hoge prijzen verhuurden zij hun land aan zoetelaars, ploegbazen en de aannemer. Met name het voortbestaan van de zoetelketen vormde een probleem.¹⁶⁷ Immers verschaften zoetelaars drank aan de arbeiders en droegen hierdoor bij aan buitensporig gedrag. Door de verhuur hielden inwoners de aanwezigheid van doelloze, dronken arbeiders in stand. De gouverneur speelde deze klacht door naar de schout. De reactie van de schout was nogal verdedigend. Hij beweerde juist dat het gewin van de inwoners zeer gering was en wilde zich er niet langer mee bezighouden. Ter afsluiting schreef hij dat de inwoners hierdoor dan wel huur zouden mislopen, maar dat stelde weinig voor bij het aankomend vertrek

---

¹⁶⁵ M. van der Hoeven, 'Hare straten rooken van het bloed'. Nederlandse soldaten en burgers tijdens de napoleontische oorlog, 1799-1815' in: P. Dassen en P. Groen (eds.), *Van de barricaden naar de loopgraven. Oorlog en samenleving in Europa, 1789-1918* (Amsterdam 2008) 57-88, aldaar 84-88. Uit het signalement van een gevluchte kanaalarbeider, Hendrik Pauwli, blijkt dat hij eerder werkzaam was bij de marechaussee. Zie hiervoor NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:G, signalement Hendrik Pauwli (5 juni 1823).

¹⁶⁶ Vroonland en Sprenger, "Dit zijn mijn beren!", 40.

¹⁶⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 24 december 1823.

van het werkvolk, refererend naar de misdaden die de inwoners hadden moeten doorstaan door hun aanwezigheid.¹⁶⁸

Waarschijnlijk had Blanken een punt. Andere bronnen vermelden dat arbeiders gehuisvest waren op het erf of in het huis van omliggende boeren. De keet van 'Zwarte Teun' stond bijvoorbeeld op het erf van Arie Streip en aannemer Huijskens woonde in mei 1823 naast boer Kaandorp.¹⁶⁹ Hierdoor ontstond een ambigue verhouding tussen de arbeiders en hun omgeving. Enerzijds konden de omliggende bewoners geld verdienen aan de komst van arbeiders. Tegelijkertijd betekende dat zij ook de nodige hinder en schade te verduren kregen door de arbeiders, zoals diefstal, gewelddadige bedreigingen en vernieling. Deze gespannen relatie zal ongetwijfeld ook zijn neerslag hebben gehad op de ordeverstoringen, ook bij andere plekken langs het Noordhollandsch kanaal.

De bronnen van ordehandhavers zijn hier echter veel minder expliciet over. Toch lijkt het erop dat in Zijpe en bij het Koegras conflicten met de lokale bevolking een belangrijke oorzaak was voor ordeverstoringen. Deze oorzaak had een langere voorgeschiedenis. In 1817 begon de inpoldering bij het Koegras. Dit project verlegde zich later tot de aansluiting van het Noordhollandsch kanaal. Voor de werkzaamheden waren al tal van 'vreemde' arbeiders richting het Koegras vertrokken. In de zomer van 1817 ging het fout. Een groep van 100 à 150 arbeiders verenigde zich op 18 juni 1817 en drong met puthaken en een sabel de woning binnen van pachter Lammert Swart. Ze sloegen zijn glazen kapot, vernielden roerend goed en bedreigden zijn vrouw en knecht. Eén van de arbeiders, de Vlaamse Pieter Puijnbroek, bedreigde Swart met de dood. De arbeider greep de pachter bij zijn keel en zei dat hij moest sterven. Hij had namelijk eerder bij hem gelogeed, waarvoor hij slaapgeld had moeten betalen. Daardoor had hij een enorme hekel aan hem.¹⁷⁰

---

¹⁶⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 29 december 1823.

¹⁶⁹ Zie hiervoor bijvoorbeeld: NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), AB, getuigenis Joannes Baptis Hauraut (3 juni 1823); L:D, proces-verbaal van C. Kleef, 28 mei 1823; L:F, getuigenis Herman Schoofs (1 juni 1823), getuigenis Isabella Jansen (2 juni 1823); La:G, getuigenis Cornelis Hendricus de Vries (11 juni 1823). Overigens waren er ook een aantal arbeiders die hun intrek namen bij nabije herbergen, zoals 'De Groene Valk' en 'De Rustende Jager'. Zie bijvoorbeeld: NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:A, proces-verbaal door C. Kleef (28 mei 1823); L:F, verhoor Jan Herman Lackman, verhoor Adrianus Aarts.

¹⁷⁰ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv. nr. 644, Stukken betreffende het neerslaan van en het plegen van muiterij en onlusten en het berechten van de oproerige arbeiders bij de bedijking van het Koegras (1817), 20 oktober 1817. Zie ook: Bremer, 'Vlaamse relschoppers'.

Het ‘oproer’ was een duidelijk voorbeeld van de gespannen verhouding tussen de arbeiders en de nabije pachters, en bovenal geen incidenteel geval. Gerechtelijke archieven laten zien dat ook tijdens de aanleg van het kanaal er sprake was van constant conflict met de pachters. In januari en februari 1823 werd meermaals melding gemaakt door de pachters Lammers Swart, Cornelis Vader en Andries Filinier dat de arbeiders konijnen uitdolven en de duinmeierijen vernielden. In eerdere correspondenties waren er ook al klachten van de pachters over de vernieling van bossen en pachtvelden, en ongepermitteerd gebruik van de voedselopbrengsten.¹⁷¹ Het conflict nam een hoogtepunt op 13 maart 1823. Toen viel een gewapende groep van arbeiders de pachters met puthaken lastig.¹⁷²

Aan het einde van 1824 was de situatie compleet uit de hand gelopen. De officier van justitie deed verslag aan de gouverneur dat arbeiders onterecht mishandeld werden door de lokale bevolking en de militaire assistentie. Arbeider Jacob van Tol meldde dat hij op 26 november was mishandeld door Arie Vader, zoon van Cornelis Vader, gezamenlijk met een kurassier.¹⁷³ Cornelis Vader was zelf ook niet content met de situatie en verzocht bij de koning voor maatregelen tegen de ‘stroperijen’ en ‘gewelddadigheden’ van de arbeiders.¹⁷⁴ Het voorbeeld van het Koegras brengt nogmaals naar voren dat de gespannen verhouding tussen de arbeiders en de omliggende bevolking ook een rol had in de ordeverstoringen. Bovendien suggereert het laatste voorval dat de aanwezigheid van militaire assistentie niet altijd een positieve uitwerking had, zoals verder zal worden toegelicht in het volgende hoofdstuk.

Conclusie

Jacob van Lenneps impressie ging wellicht te veel uit van aannemer ‘Huiskes’ als hoofdverantwoordelijke van het oproer bij de Boekel, in ieder geval als we de verhalen van betrokken overheidsfunctionarissen moeten geloven. Autoriteiten erkenden dat de aannemers wat nalatig waren in hun voorzieningen en ook hun persoonlijke karakter en de aanpak kon ordeverstoringen stimuleren, zoals in het geval van aannemer

---

¹⁷¹ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv.nr. 170, Correspondentie betreffende de bestrijding van overlast (1815-1895), 1 maart 1819, verzoek 1821, 24 mei 1821.

¹⁷² NHA, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 104, Rol van strafzaken (1821-1827), f. 36.

¹⁷³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 467, 14 december 1824.

¹⁷⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2779, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 483, 3 maart 1825.

Huijskens. Toch kwam het merendeel van de bronnen overeen dat de arbeiders de eigenlijke oorzaak waren van de onrust. Het was immers een vreemd volk, in meerdere opzichten. Een deel van hen kwam bijvoorbeeld niet uit Nederland. De meeste ordehandhavers meenden echter dat de ordeverstoringen vooral ontstonden door de losbandige levenswijze van de arbeiders. Zij dronken, dansten, schreeuwden, gokten en grepen naar gewelddadige middelen om te kunnen voorzien in hun onderhoud. Wat alle beschrijvingen delen is dat de arbeiders gezien werden als een aparte categorie. Zij stonden los van de maatschappij.

In dat opzicht passen de arbeiders moeilijk in een vroegmoderne benadering van oproer. Zij waren immers geen gemêleerd gezelschap van verschillende beroepen en statussen, maar leefden allen aan de randen van het bestaan. Veelal hadden zij de connectie met hun eigen lokale gemeenschap verloren en hoorden ze ook niet bij de gemeenschap waar zij werkten. De moeilijke relatie tussen hen en de gevestigde plattelandsdorpen versterkte deze deprivatie. Er was geen verstandhouding gebaseerd op sociale normen die de arbeiders tot orde kon roepen, zoals wel te zien was bij vroegmodern oproer. De ontheemding van de arbeiders zou daardoor een verklaring kunnen zijn waarom zo veel geweld op het eerder tamelijk geweldloos platteland in Noord-Holland voorkwam. Er was voor de arbeiders weinig te verliezen – in ieder geval in de ogen van bestuurders en ordehandhavers.

Tegelijkertijd suggereren bronnen dat het sociale leven van de arbeiders binnen de grenzen van hun werkterrein wel een zekere organisatie en verstandhouding kende. In dat bestaan was ook een rol voor vrouwen weggelegd. Daarnaast had niet elke arbeider slechte intenties en het charivareske optreden bij het oproer te Boekel duidt dat arbeiders in staat waren om zich uniform te verenigen, ondanks de verschillen in afkomst. De solidariteit was niet heel vergaand. Het latere juridisch proces laat zien dat de arbeiders vooral kozen voor hun eigen hachje en de escalatie van het oproer suggereert dat protest, ondanks het vroegmodern actierepertoire, toch een andere invulling had gekregen die buitensporig geweld toestond.

Bovendien kan de categorisering van arbeiders als apart volk ook als narratief worden gezien om bewust afstand te creëren. Het stelde de overheden in staat om de schuld af te schuiven op een groep die niet (langer) binnen de maatschappij hoorde. Daarmee bleef de façade van ordentelijkheid en verzoening voortbestaan. De miskennis van arbeiders als inherent onderdeel van de maatschappij had nog andere implicatie. Het betekende een depolitisering van de ordeverstoringen, waarbij er

vanuit de Rijkswaterstaat weinig oog was voor het daadwerkelijke ongenoegen van de arbeiders. Uiteraard waren de arbeiders niet de makkelijkste werknemers, maar nog waarschijnlijker waren het lage budget van de overheid en de grote armoede structurele oorzaken van de arbeidsconflicten. Deze slechte omstandigheden zijn grotendeels onzichtbaar in bronnen.

De lokale ordehandhavers zagen de arbeiders ook als vreemden die binnen hun gemeentes veel hinder en schade veroorzaakten. Zij zagen hen liever gaan dan komen. In tegenstelling tot de directie van de Rijkswaterstaat en de gouverneur kon de lokale ordehandhaving moeilijker afstand nemen van de arbeiders. Maatregelen, zoals ontruiming van keten, zouden de arbeiders tevreden houden of de uitlokking van (verdere) conflicten voorkomen. Het succes van deze ordehandhavers valt te betwijfelen gezien de terugkerende 'ongeregeldheden'. Tijdens de onrust langs het Noordhollandsch kanaal stuitten de gemeentes namelijk op een groter en dieperliggend probleem: de slechte staat van de lokale ordehandhaving.

‘De tegenwoordige gesteldheid’ van de ordehandhaving in Noord-Holland

Autoriteiten zagen de oorzaak van de buitensporige ordeverstoringen langs het kanaal vooral in de losbandige arbeiders. Tegelijkertijd hintten hun bronnen op een groter probleem. Ordeverstoringen liepen uit de hand, doordat de ordehandhaving van de kleine plattelandsgemeentes niet bestand was tegen de grote toestroom van arbeiders. De eerder aangehaalde uitspraak van inspecteur-generaal Blanken is illustratief:

Doch ik kan mijn leed niet verbergen dat eene uitvoering die gedurende vijf jaren toen er meer dan tienduizend dergelijke werklieden in de beste orde rustig hebben gearbeid tegenwoordig aan zoo veel gisting en disorde onderworpen is geraakt, en omtrent welke ik, volgens meer dan eene vijftig jarige ondervinding de zekerste overtuiging bezit, dat vooral bij de tegenwoordige gesteldheid in Noordholland meer klemmend en dadelijk op de plaats werkend gezag nodig heeft, om voor nu en veler volgende tijden wederom in rust gebragt te worden.¹⁷⁵

De eerdere hoofdstukken hebben reeds aangetoond dat de voorgaande vijf jaren lang niet zo rustig waren als Blanken meende. Dit hoofdstuk richt zich op het laatste gedeelte van zijn uitspraak, namelijk dat in Noord-Holland strenger en dadelijk gezag nodig was. Hiermee impliceerde Blanken dat de ordehandhaving, vooral op een lokaal niveau, veel te wensen overliet. Lag die verantwoordelijkheid daadwerkelijk bij de lokale plattelandsdorpen?

Rudolf van der Wal onderzocht militaire bijstand in de negentiende eeuw en concludeert dat de Nederlandse politie in de jaren veertig, en eerder, in een ‘deplorabele staat’ was. Hij verklaart dat de gebrekkige toestand ontstaan was door een behoefte aan decentralisatie na het repressieve politieapparaat van Napoleon. Gemeentebesturen ontwikkelden de liberale perceptie dat geweld een burgerzaak was en zagen daardoor weinig noodzaak om te investeren in goed onderhoud van de politie. Als gevolg moest het leger vaak bijspringen voor politionele werkzaamheden.¹⁷⁶ Uiteraard beziet Van der Wal deze toestand vooral vanuit een militair perspectief. Dit hoofdstuk analyseert een aantal casussen en reflecteert waar de daadwerkelijke

---

¹⁷⁵ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 juni 1823.

¹⁷⁶ Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt!*, 25-34.

knelpunten zaten. Bovendien brengt dit hoofdstuk naar voren dat militaire assistentie van hogerhand ook een schaduwkant had.

De eerste problemen in de ordehandhaving

Blanken was verbaasd over de recente ordeverstoringen van arbeiders, maar had wel al vijf jaar ondervonden dat de Noord-Hollandse ordehandhaving zich in een slechte staat bevond. In ieder geval vanaf 1822 blijkt dat gemeentes moeite hadden met het tot de orde roepen van onregelende arbeiders. Hiervoor is de brief van de schout van Zijpe aan de gouverneur wederom belangrijk. Zoals eerder beschreven, verzocht de schout in april 1822 om bij aannemers aan te dringen op meer brandhoutvoorziening. Dit was een alternatieve oplossing. Om te beginnen meende de schout dat het eigenlijk de taak van het gemeentebestuur was om voor de eigendommen van de lokale bevolking te zorgen en hen te beschermen tegen geweld. De schout vond dus dat de beschadiging van de bossen door arbeiders in eerste instantie een gemeentelijke aangelegenheid was. Het nauwkeurig toezicht dat nodig was voor de arbeiders lag echter buiten het bereik van de gemeente door het gebrek aan een behoorlijke gewapende schutterij. Daarom stelde de schout voor om alleen de aannemers aan te schrijven. Dat betekende tevens dat er niet vanuit provinciaal niveau extra toezicht nodig was. De schout was van mening dat het gemeentebestuur en de provincie in dat geval geen ingrijpende maatregelen hoefden te nemen, de arbeiders zouden tevreden blijven en de inwoners konden hun eigendommen behouden.¹⁷⁷ Dit voorbeeld laat dus zien dat in ieder geval de gewapende macht van Zijpe niet goed onderhouden was. Bovendien suggereert het voorstel van de schout dat deze gemeente problematiek liever met woorden dan geweld aanpakte. Wellicht waren de gemeentebestuurders minder gediend van harde, repressieve maatregelen vanuit de provincie, juist omdat deze verdere ordeverstoringen konden uitlokken. Harmonie genoot de voorkeur.

Hoeveel succes de berisping van de aannemers had is onduidelijk. Een week later sloeg de onrust in ieder geval over naar Petten. Begin mei ontving de gouverneur van Noord-Holland een brief van de schout van Petten, Pieter Langedijk. De schout getuigde van een onheilspellende spanning. Op 29 mei 1822 hadden 'zeer ernstige onaangenaamheden' plaatsgevonden. De arbeiders en een kastelein waren in conflict

---

¹⁷⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 269, 13 april 1822.

gekomen, nadat zij meer drank wilden dan de voorraad van de kastelein strekte. Sindsdien was er een onprettige sfeer in het dorp. Een gemeenteraadslid vernam van een marskramer dat de arbeiders een ‘complot’ aan het smeden waren om Petten ondersteboven te gooien. Er was grote angst dat de arbeiders Petten zouden ruïneren en de gezinnen zouden bedreigen. De arbeiders zouden hiervoor met groot geweld tekeergaan en de gevolgen daarvan zouden ‘bijzonder onaangenaam’ kunnen zijn. De autoriteiten in Petten anticipeerden dus op een groot conflict in het dorp en de woorden ‘complot’ en ‘onaangenaam’ impliceerden beduchtheid voor een opstand met buitensporig geweld.

Het dorp liep, net als Zijpe, ook tegen de grenzen van de ordehandhaving aan. De schout was van plan om de schutterij, die sinds drie jaar aanwezig was in het dorp, in werking te stellen voor deze dreiging. Ook zou hij de garnizoenscommandant in Alkmaar vragen voor militaire assistentie. Het dreigingsniveau was echter zodanig dat de behoefte aan tijdige en ruime hulp groot was. De schout had inmiddels vernomen dat de inwoners van Petten zich ook aan het organiseren waren. Zij zouden samenkomen en elkaar assisteren tegen het ‘complot’ van de arbeiders. De schout vond echter dat zij zich niet goed zouden kunnen weren en het daardoor voor hen te gevaarlijk was, zoals bleek uit het eerdere conflict met de kastelein. Er waren verder weinig andere opties voor Petten. Zo kon de gemeente geen assistentie verwachten van de schutterij van Zijpe, omdat zij onvoldoende bewapend was. Van andere opties was de gemeente te ver verwijderd. De schout sloot dan ook zijn brief af met de vraag hoe de gemeente dit probleem het beste kon aanpakken. De gouverneur antwoordde dat een detachement van het Alkmaars garnizoen ter beschikking zou worden gesteld.¹⁷⁸

Hoe de situatie uiteindelijk was geëindigd, is onduidelijk. Naar alle waarschijnlijkheid was deze met een sisser afgelopen. Tegelijkertijd is dit wel een erg kenmerkend voorbeeld voor de onderliggende problematiek. Duidelijk laat de toon van de schout zien dat er een grote angst was voor de ordeverstoringen van arbeiders. De oorzaak lag vooral aan het feit dat de gemeente zelf onvoldoende middelen had om de rust terug te brengen. Het grote aantal arbeiders vroeg om meer militaire assistentie en hiervoor waren de inwoners zelfs bereid in actie te komen. Dat was ook nodig, want de bron lijkt te impliceren dat de schutterij van Zijpe, en waarschijnlijk ook die van

---

¹⁷⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 275, 5 mei 1822. In de vroegmoderne tijd was het al gebruikelijk dat vanuit gewestelijk niveau een garnizoensleger of gewestelijk leger naar een oproerige plaats werd gezonden. Zie hiervoor Dekker, *Holland in beroering*, 105-109.

Petten, niet in staat waren om zelf het geweld tegen te gaan. Waarschijnlijk hadden beide dorpen niet eerder met dreigingen van deze aard te maken gehad en waren daarom onvoorbereid. Het hielp bovendien niet dat Petten als geïsoleerd plattelandsdorp bij de Noord-Hollandse kust weinig directe assistentie van andere plekken ter beschikking had. Daardoor was er een grote afhankelijkheid van de gouverneur, die vanuit zijn provinciale positie militaire assistentie kon aansturen.

Het oproer bij de Boekel

Kreten van ontoereikende, lokale ordehandhaving waren dus niet vreemd voor de gouverneur. Toch bleef het beleid *ad hoc*. Als gemeentes ordehandhaving behoeften, lieten zij dat weten aan de gouverneur, die dan militaire assistentie zond. Het oproer bij het gehucht de Boekel bracht hier verandering in. Het zodanig uit de hand lopen van deze ordeverstoring leidde tot een intense reflectie over de verantwoordelijkheid en capaciteiten van het plattelandbestuur.

Ook de onrust in Akersloot begon op een vergelijkbare manier als bij de twee voorbeelden hiervoor. Schout Lourens Veer schreef op 25 mei 1823 dat door de weigering van werk ‘ongeregeldheden’ waren ontstaan in Akersloot. Hij ondervond dat de politie de goede orde wel wilde handhaven, maar de grote hoeveelheid arbeiders zorgde ervoor dat het niet mogelijk was de onrust tegen te gaan. Om deze reden informeerde hij de gouverneur. Zoals al eerder genoemd had de gouverneur aan de schout laten weten dat hij samen met inspecteur-generaal Blanken tot een oplossing moest komen, zich onbewust van de ernst.¹⁷⁹ Net als in Zijpe en Petten kon de lokale ordehandhaving van Akersloot het grote aantal arbeiders niet aan. Dat blijkt uit de volgende brief die de schout zond, op 27 mei. Hierin refereerde de schout naar zijn eerdere bericht en wachtte nog altijd op een bevel van de gouverneur. Hij noemde daarnaast dat de ‘ongeregeldheden’ zodanige hoogte hadden aangenomen dat er onmiddellijke ‘beteugeling’ nodig was. De schout vreesde dan ook voor ‘de nadelige gevolgen’ en benadrukte nogmaals dat de gemeente zelf niet voldoende middelen had om het geweld tegen te gaan. Ter ondersteuning voegde hij een bericht toe van zijn assessor met het verzoek een detachement te laten zenden. Deze schreef: ‘Wij zijn

---

¹⁷⁹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 mei 1823.

anders ook op het land niet veilig'.¹⁸⁰ De hulp was dringend en alleen militaire assistentie zou alles op orde kunnen brengen. Inmiddels waren de ordeverstoringen dus compleet. De gouverneur gaf gehoor en zond een detachement kurassiers, bestaand uit een rotmeester, vier officieren en 70 manschappen. In de namiddag arriveerde het detachement. Na aankomst liet de provinciale commandant van Noord-Holland weten dat het detachement de rust had hersteld met alle 'zachtheid en bedaardheid'.¹⁸¹ De schade was echter al enorm. De militairen stuitten op een brandende en geplunderde keet en drie lijken, waaronder het lichaam van de zwaar mishandelde aannemer Huijskens.

Op het moment dat de stof was neergedaald begonnen de reflecties over het zojuist gepasseerde euvel. Waar was het fout gegaan? Blanken was één van de eersten die zijn visie eroverheen liet gaan bij de gouverneur. Via ingenieur Isaac van Asperen vernam hij dat er al een eerder conflict tussen de aannemer en de arbeiders was geweest. Er ontstond 'nieuwe gisting' op 27 mei toen verscheidene werkmaterialen in brand werden gezet door de werklieden. Ook hadden de arbeiders en de aannemer op elkaar geschoten. Van Asperen was vervolgens vertrokken naar alle instanties in Alkmaar, op zoek naar hulp. Hij meldde zich bij de schout, die woonde in deze stad. Die liet hem echter weten dat hij vruchteloos hulp had gevraagd bij de commissaris van de Alkmaarse politie en de garnizoenscommandant. Daarom drong hij zelf nogmaals aan bij het garnizoen, gevolgd door een bezoek aan de burgemeesters. Beide pogingen waren tevergeefs. De ingenieur keerde terug met een opzichter van de kanaalwerkzaamheden. Bij de Boekel aangekomen beoogde hij zelf 'hun geschil' 'billijk' te vereffenen. Drie arbeiders gingen in gesprek met de aannemer en het leek erop dat het tot een akkoord zou komen. Toen de aannemer zijn keet uitkwam, werd hij echter aangevallen door de woedende menigte en Van Asperen was gedwongen te vluchten. Zijn poging tot verzoening was onsuccesvol. Daarna keerde hij terug met het detachement, maar het was al te laat.¹⁸² Van Blankens brief krijgen we de impressie dat het nogal ingewikkeld was voor de ingenieur om militaire hulp te krijgen.

De schout ondervond vergelijkbare problemen, zo bleek uit zijn eerste reflecties op het verloop. Zijn eerdere brieven aan de gouverneur waren niet zijn laatste pogingen tot oplossing van het conflict. Veer ontving rond het middaguur bericht dat een

---

¹⁸⁰ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 27 mei 1823.

¹⁸¹ Ibidem, 27 mei 1823.

¹⁸² Ibidem, 29 mei 1823.

opstand was uitgebroken, er brand was ontstaan en twee mensen waren doodgeschoten. Vanwege zijn woonplek in Alkmaar nam hij zowel mondeling als schriftelijk contact op met de garnizoenscommandant. Die liet hem weten dat hij alleen bij hogere orde de militairen van het garnizoen mocht uitzenden. De schout moest wachten op het bevel van de gouverneur. Het garnizoen van Alkmaar bevond zich namelijk niet in de jurisdictie van Akersloot en het was onduidelijk of de schout hier bevoegdheid voor had. Daarna nam de schout contact op met de officier van justitie, zijn buurman, die de commissaris van de politie naar de Boekel liet komen.¹⁸³ In een latere brief liet Veer tevens weten dat de ordeverstoringen tussen 24 mei en 27 mei stabiel waren gebleven, maar dat deze op 27 mei zich 'eensklaps' hadden doorgezet tot een gewelddadig oproer.¹⁸⁴ De combinatie van de abrupte wending van het conflict en de onduidelijkheid over wie bevoegd was om ordehandhaving in werking te stellen zorgden ervoor dat er niet op tijd militaire assistentie kwam, blijktens deze correspondenties. De schout was in ieder geval wel overtuigd dat hij aan zijn taken had voldaan. Hij sloot namelijk de brief van 28 mei als volgt af: 'Heden zal het Justitieele en al het geen verder nodig is worden verrigt en ik vleye mij dat, hoezeer de afloop zeer ongelukkig is, ik aan myn verplichtingen in deze netelige zaak en zoo spoedig toenemend oproer, heb beantwoord.'¹⁸⁵

Vanuit de nationale overheid werd anders gedacht over de gedragingen van de lokale ordehandhaving. In de weken daarna ontwikkelde zich een narratief waarin de schout en zijn assessor inadequaat hadden gehandeld. De minister van Binnenlandse zaken, Waterstaat en Publieke Werken vertelde de gouverneur dat uitgebreid onderzoek moest komen naar de 'ernstige ongeregeldheden'. Bovendien vroeg hij zich af of onder zijn departement alle autoriteiten en ambtenaren hun taken hadden verricht, zoals van hen verwacht werd.¹⁸⁶ Twee weken later bleek de minister nog sterker overtuigd te zijn van inadequaat optreden door de lokale ordehandhaving in Akersloot. De koning twijfelde ook aan de capaciteiten van schout Veer door zijn afwezigheid in Akersloot. Dit moest als een oorzaak worden gezien voor de vertraging in het toezenden van militaire hulp. Bovendien zou de schout Van Asperen verkeerd hebben verwezen, namelijk naar zijn substituut in Akersloot. De minister geloofde dat

---

¹⁸³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 28 mei 1823.

¹⁸⁴ Ibidem, 30 mei 1823.

¹⁸⁵ Ibidem, 28 mei 1823.

¹⁸⁶ Ibidem, 31 mei 1823.

de militairen eerder aanwezig hadden kunnen zijn als de schout de ingenieur had gestuurd naar de officier van justitie of de garnizoenscommandant. Er zou dan een tijdswinst van drie uur zijn geweest, waardoor de aannemer wel zou zijn ontzet en zijn leven gespaard.¹⁸⁷ De minister suggereerde dus dat de schout vlotter en efficiënter had kunnen handelen. Dat was deels te wijten aan zijn verblijf in Alkmaar. Dit feit had al eerder voor discussie gezorgd. In 1818 had de gouverneur reeds aan de schout gevraagd waarom hij niet woonde in zijn rechtsgebied. Veer verklaarde dat hij al decennialang werkzaam was als schout en er daardoor geen regeling van toepassing was op zijn gekozen woonplaats. Bovendien was hij van mening dat de kleine afstand tussen Akersloot en Alkmaar zijn positie niet benadeelde.¹⁸⁸

Ook de officier van justitie van Alkmaar noemde in zijn verslag van 7 juli 1823 de langzame en inefficiënte communicatie als oorzaak voor het verlate ingrijpen. In een eerder hoofdstuk bleek dat de vasthoudendheid van de aannemer hem had belet om eerder assistentie te vragen, tot ongenoegen van de officier. De officier veronderstelde dat de verschijnselen waarschijnlijk al bijna twee weken speelden. De aannemer, ingenieur en opzichters zagen dit allemaal gebeuren, maar hadden geen voorzorgsmaatregelen genomen. Ook de vraag naar assistentie op de dag zelf was niet naar behoren gebeurd. De officier vond eveneens dat de schout het communicatieproces had vertraagd door zijn afwezigheid in Akersloot. Hoewel hij zich 'braaf' aan de garnizoenscommandant had gericht, was dit de verkeerde autoriteit. De schout woonde naast de officier en had zich onmiddellijk tot hem moeten richten. Door deze keuzes was het eerste politieel onderzoek en de opsporing van delicten verzuimd. Een aantal betrokkenen was al gevlucht, voordat de ordehandhaving aanwezig kon zijn. De officier was zich wel bewust dat de schout ernstig ziek was en dat daardoor zijn acties deels 'verschoonbaar' waren. Minder vergevingsgezind was de officier over de eerste assessor van de schout, Cornelis Kleef. Bij de eerste verschijnselen van oproer durfde Kleef zich niet te begeven naar de keet. De gewapende vereniging van arbeiders was echter al genoeg reden om een proces-verbaal te schrijven, maar dat had hij niet gedaan.¹⁸⁹ Deze nalatigheid van de assessor was de

---

¹⁸⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 14 juni 1823.

¹⁸⁸ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 92, Brief van de gouverneur betreffende het feit dat de schout niet in de gemeente zelf woonachtig is (1818).

¹⁸⁹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 7 juli 1823.

officier bijgebleven. Een half jaar later feliciteerde de officier de nieuwe schout J. Scholhuizen met zijn benoeming. Hij stond de nieuwe schout graag tot beschikking, maar adviseerde hem dat hij zijn werkzaamheden beter niet volledig aan Kleef kon overlaten. Het oproer bij de Boekel had immers zijn slordigheid aan het licht gebracht.¹⁹⁰

Hoe terecht was het verwijt van nalatige ordehandhavers en andere betrokkenen? De schout, om te beginnen, verdedigde zijn capaciteiten via de gouverneur aan de minister. Men zou twijfelen aan zijn achteloosheid en slapheid, alsmede zijn afwezigheid in Akersloot. Veer vond dit onterecht. Over de communicatie stelde hij dat hij juist gehandeld had. Juist wegens zijn woonplaats in Alkmaar had hij sneller kunnen reageren. De Boekel lag op de grens tussen Alkmaar en Akersloot, veel had de afstand dus niet uitgemaakt. Daarnaast zou hij, door weigering van hulp door de garnizoenscommandant, heen en weer moeten hebben gereisd vanuit en terug naar Akersloot om zich tot de officier van justitie te kunnen richten en om de situatie bij de Boekel in de gaten te houden. Het te laat komen van hulp verweet hij dan ook eerder aan de discussie tussen hem en de garnizoenscommandant over de bevoegdheid voor militaire assistentie. Dit maakt nogmaals duidelijk dat de lokale ordehandhaving voor een nieuwe uitdaging stond en dat de richtlijnen voor militaire assistentie nog niet duidelijk waren vastgelegd. Ook vond hij het laster dat de minister beweerde dat hij Van Asperen had verwezen naar zijn assessor. 34 jaar had hij met ‘de meeste ijver’ zijn ambt beoefend en nooit verantwoordelijkheden volledig overgedragen aan de assessor.¹⁹¹ Dit zou een miscommunicatie moeten zijn geweest. Het getuigenverslag van Van Asperen laat ook zien dat nooit verwezen is naar de assessor van de schout. In plaats daarvan liet de schout hem alleen weten dat hij al onsuccesvol om hulp had gevraagd bij de garnizoenscommandant.¹⁹² Bovendien noemde de schout dat hij bedlegerig was en desondanks gepoogd had te handelen naar zijn plicht. De ernst van

---

¹⁹⁰ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregelde heden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 14 december 1823.

¹⁹¹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 juni 1823.

¹⁹² NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), AB, getuigenverslag Isaac van Asperen (29 mei 1823).

zijn ziekte mag niet onderschat worden in dit verband.¹⁹³ Drie maanden later overleed hij.¹⁹⁴

Gerechtelijke archieven geven grondiger inzicht in het gehele verloop. De situatie was complexer dan de minister en de officier voorstelden. De ingenieur en de schout waren niet de enige die verzochten om militaire assistentie. Zo bleek uit de getuigenis van Huijskens dienstmeid, Grietje Schaap, dat hij al bericht had gestuurd naar Alkmaar en wachtte op assistentie toen zijn keet omsingeld werd door arbeiders.¹⁹⁵ Ook uit andere verklaringen is terug te vinden dat Bernardus Zethoven, stalbaas en in bezit van een zoetelketen, namens Huijskens die ochtend al in Alkmaar was om aan te dringen op militaire assistentie.¹⁹⁶ Hoewel wellicht aan de late kant, bleek toch dat aannemer Huijskens meerdere pogingen had ondernomen om hulp te vragen.

Het is bovendien de vraag of Huijskens het had overleefd als het detachement, of andere militaire assistentie, eerder was gearriveerd. De lijkschouwing laat zien dat Huijskens wat kneuzingen en wonden had op zijn hoofd en de rest van het lichaam, en een breuk bij het been. Wat hem echter fataal was geworden was een bloeduitstorting onder het hersenvlies. De harde paal waarmee Tieleman, en waarschijnlijk daarna ook anderen, hem op het hoofd had geslagen, had gezorgd voor een schedelfractuur en beschadiging van de hersenen, met de scheuring van bloedvaten tot gevolg. De conclusie van de lijkschouwing was dat als het slachtoffer niet onmiddellijk was doodgefallen, dit anders kort daarna was gebeurd.¹⁹⁷ Het is dus de vraag of Huijskens nog te redden was op het moment dat hij naar een boerenwoning werd gebracht en voordat Cornelis Duijn hem de genadeslag gaf. De militaire assistentie had dus voor de klap met de paal door Tieleman moeten komen om het leven van Huijskens te kunnen besparen.

Het lijkt het erop dat lokale autoriteiten en andere betrokkenen veel moeite hadden gedaan om op tijd voor militaire assistentie te zorgen. Dat zij onsuccesvol waren had er eerder mee te maken dat er nog geen vastgelegde stappen waren in de

---

¹⁹³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 25 juni 1823.

¹⁹⁴ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 94, Rouwbrief betreffende het overlijden van L. Veer, schout van Akersloot (1823).

¹⁹⁵ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:A, getuigenis Grietje Schaap (28 mei 1823).

¹⁹⁶ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), getuigenverklaring Bernardus van Zethoven (3 juni 1823), getuigenverklaring Jacob Spin (31 mei 1823).

¹⁹⁷ NHA, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421), La:C, 9 juli 1823; La:L, 28 mei 1823.

aanvraag voor assistentie. Dit gegeven ondersteunt wederom twee conclusies. Ten eerste was ook de lokale ordehandhaving in Akersloot ontoereikend om zelf de ordeverstoringen te handhaven. Bovendien suggereren de communicatieproblemen in het hele verloop dat ook Akersloot met een nieuwe, grotere uitdaging van de ordehandhaving te maken had. Daardoor was er enerzijds meer behoefte aan militaire assistentie van hogerhand, anderzijds was er nog geen duidelijkheid welke middelen en wegen hiervoor beschikbaar waren. Wellicht benadrukten de minister en de koning juist de persoonlijke nalatigheid van de ordehandhaving in Akersloot om zich niet te hoeven bekommeren over de slechte toestand van ordehandhaving op het Noord-Hollands platteland.

Opnieuw ‘ongeregeldheden’ in Akersloot

Op 17 december 1823 kwam het gemeentebestuur van Akersloot bijeen. Inmiddels waren er wederom ‘ongeregeldheden’ ontstaan in Akersloot door de gebrekkige voorziening van brandstoffen, de naderende winter en het uitvallen van werk. De bestuurders betreurden het verdriet en gevaar waar de inwoners aan werden blootgesteld door de ‘gewelddadigheden’, ‘stroperijen’ en ‘brutaliteiten’ van de polderwerkers. Daarom besloten zij om op ‘ampele wijze’ nogmaals de ellendige toestand uit te leggen aan de gouverneur en te verzoeken om steun.¹⁹⁸ De volgende dag nog zond het bestuur deze brief. Deze bracht niet alleen naar voren hoeveel hinder en schade de gemeente ondervond door de arbeiders, maar laat vooral zien in wat voor ingewikkelde positie de lokale ordehandhaving zich bevond.

Door de zware omstandigheden van de arbeiders waren zij begonnen in hun eigen onderhoud te voorzien door vernielingen en diefstal. Om deze tegen te gaan en om de arbeiders tevreden te stellen, vroeg het gemeentebestuur zich af welke middelen de gouverneur kon bieden. Het gemeentebestuur beschikte namelijk niet over voldoende ordehandhavers om zelf het geweld tegen te gaan. Een eerdere oplossing die de bestuurders hadden bedacht was een nachtwacht, bestaand uit inwoners. Net als in Petten was er vanuit de lokale bevolking bereidheid om zich te organiseren tegen de ordeverstoringen van de arbeiders. Het plan was echter niet toereikend. De afstanden waren te groot. Bovendien waren de inwoners bang voor de arbeiders. De

---

¹⁹⁸ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 1, Notulen van de vergaderingen van het gemeentebestuur (1817 mei-1830 mei), 17 december 1823.

polderwerkers grepen immers bij de minste tegenstand naar geweld. Ook waren zij soms in bezit van geweren, zo blijkt uit een waarneming van de schout. Op 7 december zag hij twee arbeiders ongeoorloofd met geweren rondlopen. De inwoners hadden daarom het plan voor een nachtwacht eenparig afgewezen. Tegelijkertijd kon de gemeente ook niet vragen om militaire macht van buitenaf. De prijzen van graan en landbouw waren gedaald en bij het oproer in mei hadden de kosten van de militaire beveiliging zich enorm opgestapeld. Het gemeentebestuur wilde dan ook niet extra financiële lasten opleggen aan de inwoners.¹⁹⁹ De gemeente Akersloot bevond zich dus in een lastig parket. De eigen ordehandhaving was niet voldoende, maar zij had ook niet genoeg financiële middelen om elders te vragen naar militaire assistentie. De gemeente stelde daarom voor, als alternatieve oplossing, om keten te ontruimen van werkloze arbeiders. Hiermee beoogden de gemeentebestuurders de losbandige arbeiders uit hun dorp te verdrijven en te voorkomen dat zij voor nog meer ordeverstoringen zouden zorgen bij gebrek aan middelen.²⁰⁰

Een paar dagen later meldde de schout dat de ongerustheid onder de inwoners niet verminderd was. De pont was bijvoorbeeld ingenomen door de arbeiders. Daardoor zouden inwoners van de Schermer, tegenover Akersloot, drie à vier uur moeten omreizen om bij Alkmaar te komen. Tegen zijn verwachting in had de schout deze pont toch teruggekregen door het gesprek aan te gaan met zachtheid. Toch liet dit geval duidelijk zien dat er meer ordehandhaving nodig was. De schout verzocht daarom aan de gouverneur om de rustende schutterij van Alkmaar te laten patrouilleren bij de Boekel. Hij wilde deze echter alleen in werking stellen als de aannemer, of de compagnie van aannemers, de kosten betaalde.²⁰¹ Bij hen lag namelijk de oorzaak, meende hij, zoals ook genoemd in het vorige hoofdstuk. Dit voorbeeld benadrukt nogmaals dat de gemeente in geldnood was en daardoor de kosten te hoog waren om zelf extra ordehandhaving te financieren.

Inmiddels had inspecteur-generaal Blanken ook vernomen over de hernieuwde onrust in Akersloot en ventileerde hij zijn mening bij de gouverneur. Hij vond dat de oorzaak niet alleen lag bij de arbeiders. Ook de inwoners hadden dit uitgelokt, zoals eerdergenoemd in het vorige hoofdstuk. Blanken meende daarnaast dat de ontruiming van de keten de verantwoordelijkheid was van het gemeentebestuur en de schout.

---

¹⁹⁹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Ibidem, 25 december 1823.

Bovendien was Blanken niet te spreken over schout Schoonhuizen, opvolger van wijlen Lourens Veer. Zijn nalatigheid en zwakke optreden speelden ordeverstoringen in de hand. Zo stelde hij dat de schout de twee onbevoegden met geweer had moeten arresteren, maar daar was hij te laf voor. Hierop concludeerde hij: ‘dewijl indien het hoofd van de politie dergelijke zwakheid aan den dag legd, men zich dan niet verwonderen moet dat er mesuses gebeuren welke zoo gemakkelijk als gereed voor te komen zijn.’ Hij was dan ook overtuigd dat de lokale bevolking niet de eerdergenoemde schade had ondervonden als de schout eerder de ingenieur op de hoogte had gesteld. De geweldplegingen waren immers verspreid geweest over meerdere dagen.²⁰² Opvallend is dat Blanken gericht kritiek uitte op uitvoerders van ordehandhaving en bestuur. Ook nu waren zij nalatig en zwak, en kwamen ze hun plichten niet na, zoals ook na het oproer bevonden werd. Blanken bleef in dit opzicht ook aan de oppervlakte. Hij merkte alleen op wat hij waarnam, maar stond niet stil bij de onderliggende oorzaken. Mogelijkerwijs kon dit gezien worden als een manier om de ordehandavingsproblematiek af te schuiven op de lokale ordehandhaving in de ontkenning dat er eigenlijk vanuit een hoger bestuursniveau meer middelen nodig waren om de lokale plattelandsbesturen te versterken.

Op 26 december 1823 ontving de schout een brief van de gouverneur. Deze vertelde dat de inspecteur-generaal zich had beklaagd over de ‘weinig energie’ van de politie in Akersloot en verzocht om een strenge aanmaning.²⁰³ De schout rechtvaardigde zijn gedrag als volgt. In eerste instantie erkende hij dat de politie in Akersloot niet erg krachtdadig was. Echter viel er weinig te verwachten van een ordehandhaving die gebrekkig onderhouden was. Zo stelde hij dat Akersloot slechts over één veldwachter beschikte. Deze was inmiddels 67 jaar en had altijd goed werk geleverd. Al 20 jaar werkte hij met ‘stipste eerlijkheid, braafheid, en trouw’ voor de gemeente. Het was alleen vanwege zijn leeftijd dat zijn werkzaamheden te wensen overliet. De schout gaf hierdoor een goed inkijkje in de slechte staat van ordehandhaving in Akersloot.

Waarom deze nu pas ter sprake kwam, blijkt uit zijn volgende argument. De afgelopen tijd kende buitengewone omstandigheden. De grote hoeveelheid arbeiders

---

²⁰² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 24 december 1823.

²⁰³ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregeldeheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 14 december 1823, 26 december 1823.

in Akersloot, deels met een losbandig bestaan, veroorzaakte 'lawaaï'. Een jurisdictie met maar één werknemer maakte het onmogelijk om capabel op te treden en een geregelde politie te onderhouden in deze omstandigheden. De schout concludeerde daarom dat de schuld voor de ordeverstoringen niet lag bij 'het gouvernement' of 'publieke autoriteiten'.²⁰⁴ Daarmee maakte hij duidelijk dat de beschuldigingen van Blanken ontstaan waren door een groter probleem in de ordehandhaving en weinig te maken hadden met het persoonlijke beleid van lokale ordehandhavers. De schout van Akersloot, en andere lokale ordehandhavers, weergeven hierdoor een ander perspectief dan Van der Wal. Van der Wal stelt namelijk dat gemeentes de ordehandhaving niet als hun verantwoordelijkheid beschouwden en investeerden daardoor onvoldoende in het onderhoud. De bovenstaande voorbeelden laten juist zien dat gemeentes weldegelijk belang hechtten aan goede ordehandhaving en dit als hun plicht zagen, maar zich in zodanige armoede bevonden dat er geen financiële middelen waren voor een goede bewapening. Bovendien waren zij onvoorbereid door de onvoorziene gewelddadigheid van de arbeiders.

Een verbetering in militaire assistentie?

Vanaf het oproer bij de Boekel was een verbetering te onderscheiden in de aanvraag voor militaire assistentie. De gouverneur zond op 25 juni 1823 bijvoorbeeld een missive rond dat er weer 'voorboden van bedenkelijke ongeregelheden' waren langs het Noordhollandsch kanaal. Gemeentes konden een beroep doen op het garnizoen van Alkmaar. Bovendien zou de cavalerie op vrijdagen en zaterdagen, namelijk op betaaldagen, patrouilleren tussen Purmerend en Alkmaar in de komende drie weken.²⁰⁵ Dat was niet altijd succesvol. Twee dagen ervoor wees bijvoorbeeld de officier van justitie in Hoorn een verzoek af van burgemeesters uit Hoorn. De

---

²⁰⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 29 december 1823. (Te) oude politieagenten was een veelvoorkomend probleem. Zo was er in Graft een veldwachter van 80 jaar. Het gemeentebestuur had inmiddels een assistent aangesteld, maar eigenlijk was hier niet genoeg geld voor. De schout probeerde daarom met de gouverneur tot een regeling te komen, waardoor de veldwachter uiteindelijk toch vervangen kon worden. Zie hiervoor: RAA, Inventaris van de archieven van de Banne Graft en de gemeente Graft, 1607-1970 (0418), inv. nr. 765. Register van uitgaande brieven van burgemeesters en wethouders (1824-1826).

²⁰⁵ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregelheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 14 december 1823, 25 juni 1823; WA, Gemeente Purmerend, 1814-1829 (0055), inv.nr. 1951, Aanleg Noordhollands Kanaal, 1820-1927, 25 juni 1823.

burgemeesters vroegen om zes kurassiers, maar dit was niet mogelijk. Zij moesten hun eigen schutterij bijeenroepen of zich melden bij de garnizoenscommandant van Alkmaar.²⁰⁶ Na het oproer bij de Boekel waren de communicatielijnen nog niet helemaal duidelijk.

In Grafdijk leidde de aanwezigheid van militairen juist tot ordeverstoringen. Zo meldde de officier van justitie ‘feitelijkheden’ bij de gouverneur op 11 september 1823. Vier arbeiders vielen twee kurassiers aan met stokken tijdens hun patrouille.²⁰⁷ Eerder schreef de gouverneur al aan de schout van Akersloot dat militaire assistentie geen duurzame optie was. Hij mocht alleen hulp inroepen als ‘dadelijkheden’ dreigden uit te barsten.²⁰⁸ In de zomer van 1823 bleek dus dat er geleidelijk aan meer structurele militaire assistentie kwam voor de verschillende gemeentes langs het kanaal. Daar zaten wel haken en ogen aan, zoals ook de ‘ongeregeldheden’ in de beginnende winter van 1823-1824 lieten zien.

Op 31 januari 1824 vaardigde de koning een officieel besluit uit dat de gemeentes langs het Noordhollandsch kanaal zich konden wenden tot de nabije garnizoenssteden voor militaire assistentie. In de omgeving van Purmerend stond ook de schutterij van die plaats ter beschikking.²⁰⁹ In een periode waarin de verhoudingen tussen justitie, politie en bestuur vaak verschoven, bevorderde dit besluit juist de samenwerking tussen burgerlijk en militair gezag.²¹⁰ Volgens Van der Wal bracht de escalatie bij de Boekel de verwarringen over de garnizoensbevoegdheden voor het eerst aan het licht en had daardoor blijvende impact op de regelgeving.²¹¹ Niet langer kon de aanvraag voor militaire assistentie vertragen vanwege discussies en miscommunicaties over bevoegdheden en jurisdicties.

De efficiëntie van dit besluit bleek uit de staking bij het Koegras in mei 1824. Op 13 mei 1824 meldde de garnizoenscommandant van Den Helder aan de gouverneur dat hij namens ingenieur Glimmerveen een detachement had gestuurd vanwege

---

²⁰⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 365, 23 juni 1823.

²⁰⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 392, 11 september 1823.

²⁰⁸ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de ongeregeldheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824), 5 juni 1823.

²⁰⁹ RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv. nr. 645, Stukken betreffende de inzet van militairen om de dominiale pachthoeven-en gronden tegen overlast van de arbeiders van het Noord-Hollands kanaal te beveiligen (1824), 19 april 1824.

²¹⁰ Vroonland en Sprenger, *“Dit zijn mijn beren!”*, 66-68; Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt!*, 42-43.

²¹¹ Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt!*, 42-43.

‘bijzondere onlusten en ongeregelheden’.²¹² Geen van de daaropvolgende correspondenties maken melding van buitensporig geweld of communicatieproblemen tussen de verschillende betrokken autoriteiten.²¹³ Glimmerveen stelde op 20 mei dat de arbeiders inmiddels weer tevreden aan het werk waren en hij had de hoop dat de omstandigheden tijdens de rest van het werkseizoen zouden meevallen. Het lijkt erop dat het debacle van het voorgaande jaar zich niet zou herhalen. Toch maakte Glimmerveen in dezelfde brief een opvallende opmerking. Hij vond dat het niet raadzaam was om militairen bij de werkzaamheden te houden. Het zou de arbeiders te veel herinneren aan de eerdere ‘onlusten’.²¹⁴ Net als lokale autoriteiten gaf hij als direct betrokkene bij de werkzaamheden de voorkeur aan de zachte hand. Repressie was soms noodzakelijk, maar kon ook verdere ordeverstoringen uitlokken.

Militaire assistentie tegen een hoge prijs

Militaire assistentie had dus twee kanten. De aanwezigheid van militairen zorgde ervoor dat ordeverstoringen van arbeiders werden onderdrukt. Tegelijkertijd was het geen lange-termijnoplossing. De aanval van arbeiders op de gewapende macht in Purmerend en Grafdijk is illustratief.²¹⁵ De keerzijde van militaire assistentie komt vooral goed naar voren in de conflicten die ontstonden bij het Koegras vanaf de winter van 1824-1825.

Op 31 januari 1824 ontving de schout van Zijpe bericht dat een detachement, bestaand uit een wachtmeester en zes kurassiers, geplaatst zou worden in de regio Callantsoog, Zijpe, en Den Helder om het Noordhollandsch kanaal te beveiligen tegen de overlast van arbeiders.²¹⁶ De oorzaak van overlast had hoogstwaarschijnlijk te

---

²¹² NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 427, 13 mei 1824.

²¹³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 427. Zie hiervoor de overige correspondenties. Elf mannen werden uiteindelijk gearresteerd wegens opruiing. Zie ook: RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv. nr. 645, Stukken betreffende de inzet van militairen om de dominiële pachthoeven-en gronden tegen overlast van de arbeiders van het Noord-Hollands kanaal te beveiligen (1824).

²¹⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 427, 20 mei 1824.

²¹⁵ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 392, 11 september 1823; WA, Gemeente Purmerend, 1814-1829 (0055), inv.nr. 1, Notulen van Burgemeesteren en Raden, 15 augustus 1821; NHA, Rechtbank van eerste aanleg Hoorn (34), inv.nr. 91, Register van criminele en correctionele zaken, en zaken van eenvoudige politie (1821-1823), 14 augustus 1821.

²¹⁶ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 467, 23 december 1824; RAA, Inventaris van het archief

maken met de stroperij en het geweld die omliggende pachters ondervonden. Een eerder hoofdstuk heeft reeds naar voren gebracht dat spanningen tussen arbeiders en de lokale bevolking verdere onrust kon laten ontvlammen. Het aanwezige detachement droeg echter ook zelf bij aan het conflict.

De mishandeling van Jacob van Tol brengt allereerst naar voren dat militairen hielpen bij het gewelddadig optreden van de lokale pachters. Op 26 november 1824, in de namiddag, liep Van Tol langs zijn keet toen een wagen met twee paarden voorbijreed. Daarin zaten pachters Arie en Cornelis Vader, en een wachtmeester en kurassier. Vanuit de koets schoot Arie Vader onverwachts op Van Tol en raakte hem in zijn linkerbeen en rechterbil. De vier personen verlieten de wagen en kwamen op Van Tol af. Terwijl Arie Vader hem uitschold, sloeg de wachtmeester hem minstens zeventig of tachtig keer met zijn sabel over de schouders. De sabel zou tijdens de slagen zelfs gebroken zijn door de kracht die de wachtmeester gebruikte. Ondertussen bedreigden de andere kurassier en Cornelis Vader een jongen die zich ook vlak bij de keet bevond. Van Tol kon geen oorzaak vinden voor zijn mishandeling, behalve het (onterechte) verwijt dat hij een konijnenstroper zou zijn. Het incident stond niet op zichzelf, zo meenden Van Tol en andere getuigen. Welwillende arbeiders werden gedwongen hun werk te verlaten, doordat kurassiers en pachters ‘moedwillig’ door hutten en keten schoten. Kurassiers dreigden met geladen geweren waardoor arbeiders zich niet langer veilig voelden. Eén getuige liet bijvoorbeeld weten dat hij met zijn kinderen vijf dagen daarvoor was bedreigd.²¹⁷

De gouverneur nam dit gemelde incident serieus. Op 11 december schreef hij aan de provinciale commandant van Den Helder dat hij recentelijk vernomen had over de ‘ondoelmatigheid’ van het geplaatste detachement. De militairen waren niet alleen onveilig voor inwoners, maar ook ‘nadelig’ voor ‘de ordelijke dienst’. Daarom verzocht hij om het detachement te laten intrekken.²¹⁸ De garnizoenscommandant kon hier echter alleen gehoor aan geven als bleek dat het detachement niet meer noodzakelijk was voor de pachthoeven.²¹⁹ Op 23 december 1824 wendde de gouverneur zich daarom

---

van de gemeente Zijpe, (1811) 1812-1939 (1974) (0645), inv. nr. 1045, Stukken betreffende de bemoeienis met het Noord-Hollands kanaal (1819, 1822-1827), 31 januari 1824.

²¹⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 467, 9 december 1824.

²¹⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 467, 11 december 1824.

²¹⁹ Ibidem, 22 december 1824.

tot de commissaris-generaal van Oorlog met hetzelfde verhaal.²²⁰ Deze poging was waarschijnlijk ook tevergeefs.

Een maand later bleek namelijk dat er nog altijd problemen waren met het detachement. Zowel de garnizoenscommandant van Den Helder als de officier van justitie van Alkmaar meldde zich bij de gouverneur over een klein conflict tussen het detachement en de arbeiders. Hoewel het eerdere detachement inmiddels was afgelost door een ander, leefde de mishandeling van Jacob van Tol nog steeds onder de arbeiders. Toen de nieuwe wachtmeester opmerkte dat er twee honden losliepen, die al eerder konijnen hadden aangevallen op de gronden van de pachters, wilde hij de arbeiders hiervoor waarschuwen. Hij ontving echter van twintig personen, zowel mannen als vrouwen, verwensingen en dreigementen. Toen hij eindelijk wegreed, losten zij gewerschoten in zijn richting.²²¹ Volgens de officier van justitie waren de arbeiders in bezit van geweren, die zij dagelijks lieten horen. De vrees voor escalatie was groot. Om een vergelijkbare situatie als in Akersloot te voorkomen, vond de officier dat alle arbeiders ontwapend moesten worden.²²² De voortgezette aanwezigheid van de kurassiers droeg duidelijk bij aan onrust onder de arbeidersbevolking. Het is daarom opmerkelijk dat de officier juist een oplossing zag in de ontwapening van de arbeiders. Dat laat zien dat hij in ieder geval nog overtuigd was van het nut van de militairen.

De gouverneur dacht hier anders over. In reactie op de officier meldde hij dat hij meerdere pogingen had ondernomen bij het departement van Oorlog om het detachement in te trekken. Hij zag dan ook weinig nut in de militaire waakzaamheid omwille van de ongepermitteerde jacht op konijnen.²²³ In maart ontstond een discussie tussen een ambtenaar van de Waterstaat en de gouverneur over het eerdergenoemde rekest van de pachters. De pachters wilden meer beveiliging tegen de stroperijen en gewelddadigheden van de arbeiders. De gouverneur vond echter dat stroperijen, zolang voor eigen gebruik, getolereerd moesten worden. Het Koe gras was een uitgestrekt gebied en in de duinen waren meer dan genoeg konijnen. De militaire aanwezigheid was bovendien de daadwerkelijke oorzaak van de gewelddadigheden. Het detachement moest in eerste instantie de stroperijen van arbeiders met zachte hand tegengaan. Toen

---

²²⁰ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 467, 23 december 1824.

²²¹ Ibidem, 26 januari 1825 en 28 januari 1825.

²²² Ibidem, 28 januari 1825.

²²³ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 467, 29 januari 1825.

de arbeiders dit verbod niet volgden, ontstonden ‘moeilijkheden’ en ‘onaangenaamheden’.

Bovendien vond de gouverneur dat het detachement om onterechte of ‘ondoelmatige’ redenen geplaatst was bij het Koegras. Zonder de gouverneur zijn toestemming had de administratie van de domeinen assistentie verzocht. De gouverneur meende dat deze ‘moeilijkheden’ en ‘onaangenaamheden’ niet hadden plaatsgevonden als de administratie niet de ‘buitengewone vrijheid’ had genomen militaire aanwezigheid te regelen. Hij vond tevens dat het detachement er niet was voor bescherming van de publieke orde, maar om de (particuliere) belangen van pachters bij de konijnenstroperij te ondersteunen. Volgens hem was het ongerijmd dat de ‘publieke macht’ zich hier dienstbaar voor had gemaakt.²²⁴ Meer dan een half jaar later, in augustus 1825, leek het er pas op dat het detachement zou worden ingetrokken.²²⁵

Waarschijnlijk had de frustratie van de gouverneur vooral te maken met de ondermijning van zijn gezag en de problemen die de overvloed van konijnen veroorzaakten. Dit voorbeeld laat echter ook zien dat het plaatsen van een detachement niet altijd een ideale oplossing was. Van der Wal meent dat soldaten ongeschikt waren voor politionele werkzaamheden. Ze konden niet goed omgaan met de burgerbevolking, waren eerder geneigd om geweld te gebruiken en hadden soms juist een provocerend effect. Dat blijkt uit latere excessen, maar ook de situatie bij het Koegras is illustratief.²²⁶ Daarnaast hadden in dit geval de militairen mogelijk geen duidelijke instructie gekregen voor hun aanwezigheid en kampten zij met de continuerende ongehoorzaamheid van arbeiders. De rusteloosheid van de militairen had wellicht tot gevolg dat zij juist het conflict gingen opzoeken met de arbeiders, zoals de getuigenis van Van Tol impliceert. Dit werkte de versterking van ordeverstoring juist in de hand. Mogelijkerwijs duurde het daarom zo lang tot het departement van Oorlog die militairen liet terugtrekken. Ook de militairen waren ‘ruwe’ personen, die moesten worden beziggehouden. Vanuit het oogpunt van het departement was het detacheren van de militairen bij het Koegras daarom wellicht wel een goede oplossing om hen met werk te verschaffen.

---

²²⁴ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2779, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 483, 3 maart 1825.

²²⁵ Ibidem, 21 augustus 1825.

²²⁶ Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt!*, 312-315. Van der Wal noemt het optreden van het leger in Zaandam (1872) en het Kermisoproer in Amsterdam (1876) als voorbeelden die bijdroegen aan de kritiek op militaire bijstand.

Militaire aanwezigheid had niet alleen een gewelddadige keerzijde. Ook letterlijk was er een hoge prijs aan verbonden, zo blijkt voor Akersloot. In berichtgeving van 9 juni 1823 liet de schout aan de gouverneur weten dat de kurassiers vier dagen daarvoor waren ingetrokken. Hij had hier inmiddels een flinke rekening voor betaald.²²⁷ Uit latere bronnen weten we dat de gemeentebestuurders opdracht hadden gegeven aan zoetelaar Bernardus van Zethoven om te voorzien in voedsel voor de militairen. Op de kostenlijst stonden levensmiddelen als brood, kaas, koffie, eieren, spek, maar uiteraard ook tabak, pijpen en drank. Het geheel bedroeg 544,2 en een halve gulden. Daarvan had Lourens Veer 275 gulden alvast voorgesloten.²²⁸ De schade die inwoners hadden geleden tijdens het oproer was echter ook groot en een vergoeding daarvoor zou niet ‘onbillijk’ zijn. Daarom hoopte de schout op een gunstige medewerking en ‘favorabele dispositie’ van de gouverneur over de militaire kosten.²²⁹

Een half jaar verstreek voordat het onderwerp terugkeerde. Inmiddels was Lourens Veer overleden. Tijdens de vergadering over de ‘ongeregeldheden’ in Akersloot kwam het gemeentebestuur tot de conclusie dat het voorschot van Veer nog niet was terugbetaald. Dit zou eigenlijk nog moeten worden betaald door Hegerard, Huijskens compagnon. Daarom maakte het gemeentebestuur op 18 december 1823 kenbaar bij de gouverneur dat er nog een openstaande schuld was bij Veer.²³⁰ De opmerking leidde echter tot weinig actie. Weer een half jaar verder kwamen de werkzaamheden aan het Noordhollandsch kanaal bij Akersloot langzaam tot hun einde. Dat gaf het gemeentebestuur de gelegenheid om de schade op te maken. Op 5 jul 1824 vroeg Blanken zich af of de gemaakte kosten van het gemeentebestuur dienden tot de bewaring van de ‘openbare rust’. Als reactie specificeerde en verantwoordde de nieuwe schout de kosten. In een tijd van ‘confusie’ waarin alle compagnons van Huijskens gevlucht waren en er in het gehucht slechts één gelegenheid was voor levensmiddelen, waren twee gemeentebestuurders overgegaan tot een akkoord met de zoetelaar Zethoven tegen ‘gematigde’ prijzen. Hegerard zou deze kosten betalen van een tegoed die hij nog zou ontvangen van de Rijksoverheid. Inmiddels was er al een

---

²²⁷ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 367, 9 juni 1823.

²²⁸ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 431, 21 juli 1824.

²²⁹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 367, 9 juni 1823.

²³⁰ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 407, 18 december 1823; RAA, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 1, Notulen van de vergaderingen van het gemeentebestuur (1817 mei-1830 mei), 17 december 1823.

jaar voorbijgegaan zonder betaling. Zethoven drong inmiddels aan tot betaling van het resterende bedrag, terwijl de erfgenaam van Veer het voorgeschoten bedrag eiste.²³¹ Daarom vroeg de schout aan de gouverneur om te interveniëren in deze zaak en de openstaande bedragen te vergoeden.²³²

Op 23 september 1824 volgde het uiteindelijke besluit van de minister van Binnenlandse zaken, Waterstaat en Onderwijs. Er kwam geen vergoeding voor de onkosten. De minister merkte op dat de voedselvoorziening geen bevel was van de commandant van het detachement. De distributie vond niet plaats volgens reglementen, hoewel de militairen in de veronderstelling waren dat het voedsel was gezonden door de aannemers. Echter, alles wat de manschappen hadden genoten was ongevraagd. Op moment van ontdekking door de commandant kwam er zelfs een verbod op de 'ongevraagde, onregelmatige uitdelingen'. Degene die de distributie had bevolen was daarom verantwoordelijk voor de kosten, zo concludeerde de minister.²³³ De kosten bleven liggen bij de gemeente Akersloot en het is de twijfelachtig of Hegerard uiteindelijk de openstaande bedragen had betaald. Het is een terechte vraag welk alternatief de gemeentebestuurders hadden gehad tijdens het oproer. Hoe geordend en gehoorzaam waren de militairen tewerk gegaan als zij niet voorzien waren van drank en voedsel? Dit voorbeeld laat bovendien drie terugkerende bevindingen zien. Door de onbekendheid met dit soort ordeverstoringen waren er nog geen gangbare wegen voor militaire assistentie, en de voorziening daarvan. Het verzoek van de gemeente benadrukt tevens hun financiële afhankelijkheid. Bovendien is het opmerkelijk dat vanuit de nationale overheid geen verantwoordelijkheid werd genomen voor de problematiek in Akersloot. Ook in dit geval bleef het, terecht of onterecht, een gemeentelijke aangelegenheid.

Conclusie

In navolging van Blankens opmerking over de slechte staat van de Noord-Hollandse ordehandhaving is dit hoofdstuk gedoken in de dieperliggende problematiek van de ordeverstoringen. Het waren arbeiders die aanleiding gaven tot ordeverstoringen. De moeilijkheid van het tijdig neerslaan van deze ordeverstoringen en voorkoming van

---

²³¹ NHA, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826), nr. 431, 21 juli 1824.

²³² Ibidem, 30 juli 1824.

²³³ Ibidem, 23 september 1824.

escalatie hadden echter te maken met een ander probleem. De kleine plattelandsbesturen waren namelijk niet in staat om zelf de rust en harmonie te laten terugkeren in hun gemeentes.

Vanuit de nationale overheid kwam hier veel kritiek op. Inspecteur-generaal Blanken, maar ook de koning en de minister van Binnenlandse zaken, Waterstaat en Publieke Werken brachten naar voren dat het lokale bestuur en hun ordehandhavers hun plichten niet nakwamen en slordig waren. Hierdoor veroorzaakten zij vertragingen in de communicatielijnen, wat onder andere zorgde voor een slechte afloop van het oproer bij de Boekel. Lokale gemeentebesturen laten een ander perspectief zien. Zij bevonden zich in een lastig parket. Hun ordehandhaving was niet op orde. Ze hadden niet genoeg veldwachters of een slecht bewapende schutterij. Voor extra militaire assistentie was onvoldoende geld beschikbaar of de dorpen lagen te ver af van andere militaire organisaties. Dat had dus niet alleen te maken met onbereidheid tot verbetering, zoals Van der Wal beweert.

Bovendien lijkt het erop dat de grootschaligheid van deze ordeverstoringen nieuw was voor de kleine plattelandsdorpen. Niet eerder maakten zij zo'n grote aanwezigheid mee van losbandige en gewelddadige arbeiders die de constante oorzaak waren voor 'ongeregeldheden'. Het eerste probleem was dat de lokale ordehandhaving hier niet op voorbereid was, maar het volgende was waar elders militaire assistentie vandaan kon worden gehaald. De verschillende bronnen laten zien dat er nog geen duidelijke reglementen waren. In plaats daarvan laten zij discussies zien over bevoegdheid en verantwoordelijkheid voor de militairen en daarbij komende kosten. Deze discussies waren eerder de oorzaak voor het verlate ingrijpen, zoals bij het oproer van de Boekel. Militaire aanwezigheid kon daarnaast ook een negatieve uitwerking hebben, zo blijkt uit het voorbeeld van het Koe gras. Soldaten waren veelal ongeschikt voor politionele taken en door hun neiging naar geweld creëerden zij juist weer nieuwe problemen voor de openbare orde. In deze opzichten illustreert dit hoofdstuk het *trial-and-error*-proces vanuit de lokale en nationale overheid om te zorgen voor bekwame ordehandhaving. Bovendien zouden de verwijten vanuit de nationale overheid ook als een vorm van depolitisering kunnen worden gezien. De slordige schouten waren de oorzaak en militaire bijstand was de oplossing. Dat leidde tevens tot weinig initiatief om de lokale ordehandhaving daadwerkelijk te verbeteren.

Conclusie

Op 16 december 1824 voer het eerste oorlogsschip, *Bellona*, door het net voltooide kanaal. Tijdens zijn vaartocht werd het begroet door muziek, de schutterij van Alkmaar en een grote menigte die 'leve de Koning' riep. Alle krantenartikelen meenden dat het kanaal veel voorspoed zou brengen.²³⁴ Stilstaan bij de onrust en ontevredenheid van arbeiders in de voorafgaande jaren gebeurde niet. Nu, precies tweehonderd jaar later, is er nog steeds weinig te merken van het noeste werk dat destijds is verricht en de ordeverstoringen waarmee de aanleg gepaard ging. Nog altijd oogt het kanaal ordentelijk en rimpelloos. Dit beeld van gestructureerdheid verhult de woelingen die voorafgingen aan de totstandkoming. In dat opzicht is het kanaal een goed symbool voor het begin van de negentiende eeuw.

Lange tijd beschreven politiek historici deze periode als bedaard en verzoenend, wellicht zelfs ingeslapen. Recentelijk hebben enkelen dit beeld bijgesteld, maar toch blijven rust en orde hardnekkig terugkeren in de historiografie. Oproeren komen amper voor in dit tijdsbeeld. Tegelijkertijd noemen sociaaleconomische historici dat juist in deze periode veel gewelddadige stakingen en arbeidsconflicten plaatsvonden. Zij hebben hier echter vooral oog voor de arbeidsverhoudingen, niet voor de politieke dimensie van de conflicten. Waarom stond oproerigheid bij politiek historici niet op het vizier? De eerste verklaring, dat specialisaties binnen de geschiedwetenschappen verschillende, gescheiden vraagstukken hebben, is niet volledig toereikend. Immers beperkt de politieke geschiedenis zich niet langer tot de staat en houdt zij zich ook bezig met thema's die aansluiten op die van de sociaaleconomische geschiedenis. Deze scriptie is daarom op zoek gegaan naar een tweede verklaring door middel van bronnenonderzoek. Hoe zagen gezagsdragers en ordehandhavers van deze periode oproer? Hun percepties vinden we terug in tal van bronnen. Zij wekken de impressie dat zij zelf ook onbekend waren met het soort ordeverstoringen dat zich voordeed tijdens de werkzaamheden langs het Noordhollandsch kanaal.

Vanuit de literatuur over oproer is dat geen vreemde gedachte. De onrust die bij grondwerkzaamheden aan het begin van de negentiende eeuw kwam kijken is op het eerste gezicht moeilijk te rijmen met vroegmoderne én met moderne benaderingen van oproer. Onder de heerschappij van Willem I kwamen verschillende grote infrastructuurprojecten van de grond, waaronder de aanleg van het Noordhollandsch

---

²³⁴ 'Binnenlandsche Berigten', *Alkmaarsche Courant* (20 december 1824), 2; 's *Gravenhaagsche Courant* (20 december 1824); *Nederlandsche staatscourant* (20 december 1824).

kanaal. Deze projecten vergden veel mankracht- meer dan bij bedijkingen en ander grondwerk van lokale initiatiefnemers in de vroegmoderne tijd. Van veel verschillende plekken uit en buiten de Nederlanden kwamen arbeiders. Deze arbeiders werkten van plek naar plek en hadden geen zeker bestaan. De ordeverstoringen die begin-negentiende-eeuwse infrastructuurprojecten teweegbrachten zijn moeilijk te passen binnen vroegmoderne concepten als *moral economy*. Protest was niet gebaseerd op normen binnen een gevestigd gemeenschap en daardoor ook niet beperkt door sociale controle. Ook de ontwikkelingen van protest die zich voordeden na 1800 passen niet. Volgens Tilly werd protestvoering georganiseerder en indirecter. Voor lange tijd was staking echter verboden in Nederland. De kanaalarbeiders konden dus niet hun belangen behartigen door middel van georganiseerde vereniging en indirecte actie. Grootschalig en buitensporig geweld was door ontheemding en gebrek aan organisatie juist de belangrijkste protestvorm. Wederom een aspect dat moeilijk past bij de eerdere literatuur over oproer en bovendien het Hollandse patroon van geweldloosheid ter discussie stelt. De ordeverstoringen waren dus noch gebed in de vroegmoderne verbondenheid van de lokale gemeenschap noch indirect en formeel georganiseerd volgens moderne actievormen.

Als de ordeverstoringen niet pasten binnen vroegmoderne en moderne benaderingen van oproer, wat waren ze dan wel? Uitgebreid archiefonderzoek laat zien dat de ordehandhavers en ambtenaren van de Rijkswaterstaat ook moeite hadden met de onrust langs het kanaal in de juiste termen vastleggen. Veelal grepen zij naar de generieke en eufemistische 'ongeregeldheden'. Wellicht waren de ongeregeldeheden een probleem van openbare orde. Vanuit nationale instanties was dit in ieder geval een depolitiserende en zakelijke kijk op de gebeurtenissen langs het kanaal. Lokale schouten gebruikten deze term echter ook. Een verdere interpretatie van de 'ongeregeldheden' suggereert dat het in bijna alle gevallen om gewelddadige stakingen ging, of de anticipatie ervan. Ondanks enkele terloopse vermeldingen van 'staken', was staking nog geen aparte vorm van protestvoering. Het gevolg was dat de ordehandhavers niet goed de gebeurtenissen konden determineren. Ze beriepen zich daarom op de ambigue 'ongeregeldheden'. Onvermijdelijk leidde dat soms tot verkeerde inschattingen van ernst, zoals vooral het oproer bij de Boekel goed laat zien.

Dat de ordehandhaving te maken had met een tot dan toe onbekende dreiging is duidelijk. Hoe verklaarden ordehandhavers en gezagsdragers waar deze gewelddadige ordeverstoringen vandaan kwamen? Schouten en plattelandsbesturen

gaven toe dat de aannemers zich niet altijd behoorlijk gedroegen en onvoldoende voorzagen in de behoeftes van arbeiders. Toch werd de grootste oorzaak van de ordeverstoringen gelegd bij de arbeiders. Zij waren immers een vreemd volk. Inspecteur-generaal Blanken, namens de centrale overheid, benadrukte vooral de verschillende nationaliteiten en de grote aantallen. Een analyse van het oproer bij de Boekel laat zien dat dit argument niet volledig overtuigend was. Lokale ordehandhavers, maar ook andere betrokkenen bij de aanleg, vonden de arbeiders vooral vreemd door hun losbandige bestaan. Hun uiteenlopende regionale en nationale identiteiten speelden daarin slechts een kleine rol. De arbeiders waren in de ogen van de lokale ordehandhaving immoreel en maakten geen onderdeel uit van de maatschappij. Dat was ten dele een vooroordeel, de arbeidersgemeenschappen kenden wel een zekere mate van organisatie. De vervreemding vanuit overheidsfunctionarissen benadrukt nogmaals dat er geen verstandhouding was tussen de omliggende plattelandsdorpen en de arbeiders, en daardoor ook geen sociale controle op buitensporig geweld. Dat biedt een verklaring voor de afwijking van het Hollandse patroon van geweldloosheid. De nadruk op de ontheemde arbeiders had ook een depolitiserende tendens. Er was weinig aandacht voor hun daadwerkelijke grieven, namelijk de armoede en de lage lonen. In dat opzicht onttrok de Rijkswaterstaat zich aan de verantwoordelijkheid voor de krappe begroting en het lage-lonen-beleid. De gemeentebesturen zaten in een ingewikkelder parket. De grote toestroom van arbeiders, deels met een discutabele status, zorgde voor de nodige uitdagingen voor de plattelandsordehandhaving.

De bronnen suggereren een dieperliggend probleem, namelijk de slechte staat van de ordehandhaving op het Noord-Hollands platteland. De financiële middelen en politionele uitrusting was onvoldoende in de kleine gemeentes. Dat kwam voor het eerst ter discussie op het moment dat zij te maken kregen met de aanwezigheid van het grote aantal ontregelende arbeiders. Dat laat nogmaals zien dat er na 1815 een nieuwe vorm van ordeverstoringen in opkomst was die onbekende dreigingen met zich meebracht. De nieuwigheid blijkt ook uit de verscheidene miscommunicaties tussen de schouten en andere ordehandhavers over militaire bevoegdheid en lokale verplichtingen. Tevens zorgde de aanwezigheid van militaire assistentie voor onvoorziene kosten en uitdagingen voor de openbare orde. Hierdoor voorzag militaire detachering niet altijd in een goede oplossing, maar creëerde juist nieuwe problemen. Het laat zien dat er ook in dat opzicht nog een proces gaande was in het vinden van

geschikte ordehandhaving. De centrale overheid zag in de miscommunicaties vooral nalatigheid en inadequaot optreden van de gemeentebesturen. Ook in dat opzicht stelde de centrale overheid zich depolitiserend op. Door de schuld af te schuiven op de persoonlijke aanpak van de lokale ordehandhavers bleef de daadwerkelijke ordehandhavingsproblematiek op het platteland onzichtbaar.

In zijn geheel laten de ordeverstoringen langs het Noordhollandsch kanaal zien dat een nieuwe vorm van ordeverstoringen in opkomst was. De aanleg van het kanaal alsmede de andere grote infrastructuurprojecten aan het begin van de negentiende eeuw veroorzaakten nieuwe uitdagingen voor de staat. De komst van losbandige arbeiders, afkomstig van verschillende plaatsen, zorgde voor een nieuwe dynamiek op het platteland als werkterrein en strijdtoneel. De arbeiders kwamen in opstand tegen hun erbarmelijke omstandigheden, maar waren niet in staat om zich dusdanig te organiseren. Stakingen waren minder genormaliseerd, en tevens verboden. Het gebrek aan organiserende actiemiddelen leidde tot het gebruik van geweld en het beroepen op vroegmoderne protestrepertoire als alternatieven. Zo zetten de arbeiders charivareske vertoningen voort, blijkens het oproer bij de Boekel. In dat opzicht verplaatste het vroegmoderne protest van de stad naar een context van werkverhoudingen die minder gedisciplineerd werd door gemeenschapszin. Deze nieuwheid had een explosieve uitwerking. Het grote aantal en het onzekere bestaan van de arbeiders hadden gewelddadige uitbarstingen tot gevolg op het eerder rustige platteland. Dat werd verder in de hand gewerkt door de plattelandsordehandhaving die niet tegen de enorme aanwezigheid van arbeiders bestand was. De centrale overheid zag militaire bijstand als ideale oplossing, hoewel dit niet altijd het gewenste effect had. Bovendien had zij vooral kritiek op nalatige schouten en onbesuisde arbeiders, terwijl er weinig aandacht was voor de onderliggende grieven van beide groepen.

Hoe verhouden deze bevindingen zich tot het eerdere gebrek aan onderzoek naar oproerigheid aan het begin van de negentiende eeuw? De gescheidenheid van thema's voor sociaaleconomische en politiek historici is niet de enige verklaring. Uitgebreid bronnenonderzoek laat allereerst zien dat de onrust langs het Noordhollandsch kanaal ook bij tijdgenoten zelf nog relatief onbekend was. Ordehandhavers beriepen zich op generieke termen en worstelden met de aanvragen voor handhaving. Deze nieuwheid had tot gevolg dat de ernst van een ordeverstoring niet meteen duidelijk was. Ten tweede was er sprake van eufemistisch taalgebruik en depolitisering, vooral vanuit de centrale overheid. De centrale overheid bood een zeer

zakelijk perspectief op de onrust langs het kanaal en gaf weinig inzicht in de ontevredenheid van ordehandhavers en arbeiders. In dat opzicht komt deze scriptie overeen met het eerdere apolitieke tijdsbeeld van de eerst helft van de negentiende eeuw.

De benadering van oproer, als derde punt, is echter essentieel om een beter inzicht te verwerven in begin-negentiende-eeuwse oproerigheid. In eerste instantie lijken de ordeverstoringen langs het kanaal banale arbeidsconflicten tussen de arbeiders en hun aannemer. Door te kijken vanuit een politiek-bestuurlijk perspectief ontstaat er juist een beter begrip van de perceptie en dynamiek van ordeverstoringen aan het begin van de negentiende eeuw. Uitgebreid en divers bronnenonderzoek laat zien dat deze ordeverstoringen weldegelijk binnen het domein van politieke geschiedenis passen. De grote uitdagingen voor de ordehandhaving illustreren dat arbeiders de openbare orde en daarmee het bestaande bestuurlijke stelsel tartten. Dat stimuleerde bestuurders, zowel op lokaal als nationaal niveau, om hun perceptie van ordeverstoringen en hun aanpak van ordehandhaving te herzien. Dit was een constante zoektocht naar het garanderen van de eigen lokale veiligheid, zonder grote afhankelijkheid van militaire steun, en tegelijkertijd het in goede banen laten leiden van de kanaalwerkzaamheden en het tevreden houden van de 'losbandige' en stakende arbeiders. De complexe problemen van beide kanten droegen bij aan de escalatie van conflicten. Bovendien suggereert depolitiserend taalgebruik juist een behoefte aan verbloeming van onrust. Bronnen impliceren dat er veel onderliggende ontevredenheid en malaise was in Noord-Holland, en waarschijnlijk ook in de rest van Nederland. Deze ontevredenheid uitte zich op andere manieren en op andere plekken dan in vorige eeuwen. Arbeiders leefden in erbarmelijke omstandigheden en de plattelandsordehandhaving kon amper voorzien in de veiligheid van hun dorp. Dat leidde tot onvrede.

Het is de vraag of het nut heeft dit soort ordeverstoringen te plaatsen als fase tussen de vroegmoderne en moderne tijd. Wellicht is het interessanter om deze ordeverstoringen in hun eigen context te aanschouwen. Juist dan ontstaat er meer inzicht in de perceptie en aanpak van nieuwe uitdagingen voor het bestuurlijke stelsel. Het is dan ook te hopen dat deze scriptie geen einde is, maar juist een begin voor verder onderzoek. Aangezien het Noordhollandsch kanaal zeker niet het enige infrastructuurproject was van deze periode, zou het veel waard zijn om meer onderzoek te doen naar vergelijkbare initiatieven. Niet alleen om het beeld van de ingeslapen

eerste helft van de negentiende eeuw verder bij te stellen, maar ook om meer inzicht te verwerven in de dynamiek tussen het platteland en politieke centra.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Gepubliceerde bronnen

Lennep, J., van, *Nederland in den goeden ouden tijd. Zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823* (ed. M.E. Kluit; Utrecht 1942).

Nationaal archief

Nationaal Archief, Inventaris van het archief van de Inspecteurs en Commissies van de Waterstaat in Nederland, (1551) 1798-1849 (1870), 2.16.06, inv. nr. 351, Stukken betreffende de aanleg van het Groot Noord-Hollandschkanaal.

Regionaal Archief Alkmaar

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van de archieven van de Banne Graft en de gemeente Graft, 1607-1970 (0418), inv. nr. 1197, Ingekomen en minuten van uitgaande stukken van justitiële ambtenaren (1817-1850).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van de archieven van de Banne Graft en de gemeente Graft, 1607-1970 (0418), inv. nr. 751, Register der stukken, resoluties en handelingen van de Schout der gemeente van Graft (1 mei 1817-30 december 1824).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van de archieven van de Banne Graft en de gemeente Graft, 1607-1970 (0418), inv. nr. 765. Register van uitgaande brieven van burgemeesters en wethouders (1824-1826).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Zijpe, (1811) 1812-1939 (1974) (0645), inv. nr. 105, Notulen van de gemeenteraad(1823).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Zijpe, (1811) 1812-1939 (1974) (0645), inv. nr. 1045, Stukken betreffende de bemoeienis met het Noord-Hollands kanaal (1819, 1822-1827).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 258, Stukken betreffende de

ongeregelheden onder het werkvolk bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal (1823-1824).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 14, “Verbaal der handelingen van de Schout” annex brievenboek (1817-1823).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 94, Rouwbrief betreffende het overlijden van L. Veer, schout van Akersloot (1823).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 92, Brief van de gouverneur betreffende het feit dat de schout niet in de gemeente zelf woonachtig is (1818).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Akersloot, (1810) 1817-1930 (1964) (0395), inv.nr. 1, Notulen van de vergaderingen van het gemeentebestuur (1817 mei-1830 mei).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv. nr. 644, Stukken betreffende het neerslaan van en het plegen van muiten en onlusten en het berechten van de oproerige arbeiders bij de bedijking van het Koegras (1817).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv. nr. 645, Stukken betreffende de inzet van militairen om de dominiale pachthoeven-en gronden tegen overlast van de arbeiders van het Noord-Hollands kanaal te beveiligen (1824).

Regionaal Archief Alkmaar, Inventaris van het archief van de gemeente Den Helder, (1812) 1816-1899 (1910) (1044), inv.nr. 170, Correspondentie betreffende de bestrijding van overlast (1815-1895).

Noord-Hollands Archief

Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 315, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1421).

Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 316, Dossiers der processtukken (1823, nr. 1422-1428).

Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 620, Register der veroordeelden, 1815-1838.

Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen te Amsterdam (25), inv.nr. 291, Dossiers der processtukken (1822, nr. 1269-1274).

Noord-Hollands Archief, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2777, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826).

Noord-Hollands Archief, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2778, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826).

Noord-Hollands Archief, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2774, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826).

Noord-Hollands Archief, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2776, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826).

Noord-Hollands Archief, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland (16), inv.nr. 2779, Stukken betreffende de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal (1818-1826).

Noord-Hollands Archief, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 104, Rol van strafzaken (1821-1827).

Noord-Hollands Archief, Rechtbank van eerste aanleg Alkmaar (417), inv. nr. 82, Ingekomen brieven, circulaires e.d. bij de keizerlijke procureur en de officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg (1821-1830).

Noord-Hollands Archief, Rechtbank van eerste aanleg Hoorn (34), inv.nr. 91, Register van criminele en correctionele zaken, en zaken van eenvoudige politie (1821-1823).

Waterland Archief

Waterlands Archief, Dorpsbestuur Jisp Wijdewormer en gemeentebestuur Jisp, 1612-1930 (0107), inv. nr. 36-1, Register van afschriften van uitgegane stukken (1820-1833).

Waterlands Archief, Gemeente Purmerend, 1814-1829 (0055), inv.nr. 1951, Aanleg Noordhollands Kanaal, 1820-1927.

Waterlands Archief, Gemeente Purmerend, 1814-1829 (0055), inv.nr. 1, Notulen van Burgemeesteren en Raden.

Kranten

‘Binnenlandsche Berigten’, *Alkmaarsche Courant* (20 december 1824).

’s *Gravenhaagsche Courant* (20 december 1824).

Nederlandsche staatscourant (20 december 1824).

Websites

‘Beer’, *WNT (Woordenboek der Nederlandsche taal)*,

<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M006005.ree.19&lemma=berenleider&domein=0> (geraadpleegd op 29 december 2024).

‘Brabander’, *WNT (Woordenboek der Nederlandsche Taal)*,

<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M011195&lemma=brabander&domein=0&conc=true> (geraadpleegd op 18 december 2024).

‘Staken’, *WNT (Woordenboek der Nederlandse Taal)*,

<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M065953&lemma=staken&domein=0&conc=true> (geraadpleegd op 18 december 2024).

‘Zoetelaar’, *WNT (Woordenboek der Nederlandsche Taal)*,

<https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M089457.ree.2&lemma=zoetelaarshut&domein=0&conc=true> (geraadpleegd op 19 december 2024).

Secundaire literatuur

Literatuur

Aerts, R., ‘Het ingetogen vaderland: huiselijkheid, maatschappelijke orde en publieke ruimte’ in: I. den Haan, P. den Hoed en H. te Velde (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 251-273.

Bergh, G.C.J.J., van den, ‘Tussen eigenrichting en sociale beheersing. Het volksgericht als product der juridische verbeelding’, *Volkkundig Bulletin* 15:3 (1989) 365-375.

- Berkhout, J.G., W.M. Zappey, Guus J. Borger, *Anderhalve eeuw Groot Noordhollandsch Kanaal* (Velsen 1976).
- Blok, A., 'Charivari's als purificatie-ritueel', *Volkkundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschappen* 15:3 (1989) 266-280.
- Boone, M., en M. Prak, 'Vorsten, patriciërs en burgers: de kleine en grote traditie van stedelijke revoltes in de Lage Landen' in: K. Davids en J. Lucassen eds., *Een wonder weerspiegeld. De Nederlandse Republiek in Europees perspectief* (Amsterdam 2005) 91-124.
- Bremer, J.T., 'De aanleg van het Groot Noordhollandsch Kanaal door de Zijpe', *Nederlandse Historiën* 25:3 (1991) 83-101.
- Bremer, J.T., 'De Aanleg van het Groot Noordhollandsch Kanaal door de Zijpe', *Zijper Historie Bladen* 8:4 (1990) 5-14.
- Bremer, J.T., *De Zijpe. Bedijking en bewoning tot omstreeks 1800* (Schoorl 1985).
- Burgler, R., 'Stakingen van polderwerkers in de 19de eeuw', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 6:1 (1979) 51-78.
- Dam, P., van, 'Digging for a dike. Holland's labor market ca. 1510' in: P. Hoppenbrouwer en J.L. van Zanden (eds.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (Middle-Ages-19th century) in the light of the Brenner debate* (Turnhout 2001) 220-255.
- Dekker, R., *Holland in beroering* (Baarn 1982).
- Dil, G., "De poldergasten van het Noordhollands kanaal". Het leven en werken van de arbeiders die dit kanaal hebben gegraven en gebaggerd in de jaren 1819 tot 1825 (Doctoraal werkstuk Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam 1986).
- Doedens, A., 'Collectief verzet in Nederland 1813-1848: een terreinverkenning' in: Idem, *Autoriteit en strijd. Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlande in, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1981) 181-271.
- Filarski, R., *Kanalen van de koning-koopman* (Amsterdam 1995).

- Graaf, B., de, *Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon* (Amsterdam 2019).
- Grasboer, D., 'De wereld voer aan de Schermer en Grafdijk voorbij', *De kroniek. Historisch tijdschrift voor Graft-de Rijp en Schermer* 41:1 (2024) 36-39.
- Hoebert, N., 'Onrustige burgers of verborgen opstandigheid? Oproeren te Haarlem, 1830-1848', *Holland. Historisch tijdschrift* 56:2 (2024) 69-78.
- Hoeven, van der, M., 'Hare straten rooken van het bloed'. Nederlandse soldaten en burgers tijdens de napoleontische oorlog, 1799-1815' in: P. Dassen en P. Groen (eds.), *Van de barricaden naar de loopgraven. Oorlog en samenleving in Europa, 1789-1918* (Amsterdam 2008) 57-88.
- Jacobs, M., 'Charivari in Europa: een historisch en comparatief perspectief', *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschappen* 15:3 (1989) 281-296.
- Janse, M. en D. Smit, 'Oproer in Holland, 1830-1848', *Holland. Historisch tijdschrift* 56:2 (2024) 50-51.
- Janse, M., *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland. 1840-1880* (Amsterdam 2007).
- Joor, J., *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)* (Amsterdam 2000).
- Korteweg, J.E., *Grondleggers. Het verhaal van de Nederlandse baggeraars* (Amsterdam 2018).
- Lok, M., *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie* (Amsterdam 2009).
- Mathijssen, M., *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018).
- Oddens, J., 'Restoring the Moral Order of the Community. The Symbolic Repertoire of Collective Action in the Dutch Age of Revolutions': in J. Pollmann en H. Velde (eds.), *Continuities in an Age of Revolutionary Change. Political practices in Europe and the Americas, c. 1750-1850* (Cham 2022) 197-218.

- Oord, A., van den, S. Thissen en J. de Vries, “‘Taofelen’ te Oisterwijk in 1930. Van volksgericht naar protestdemonstratie’, *Volkskundig Bulletin* 15:3 (1989) 376-389.
- Romme, T., ‘Charivari-rituelen in de Meierij. De zaak van Jan van Es te Oss’, *Volkskundig Bulletin* 15:3 (1989) 335-350.
- Rooij, P., de, ‘Geweld in de polder’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 119 (2004) 62-70, aldaar 70.
- Rooijackers, G., ‘Ten geleide. Charivaresk gedrag als maatschappelijk ritueel’, *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschappen* 15:3 (1989) 253-265.
- Roon, E., van, *Een vaderland met vele gezichten. Nederland in de roerige jaren 1830-1831* (Hilversum 2022).
- Rooy, P., de, *Ons stipje op de waereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam 2014).
- Rudé, G., ‘The London ‘Mob’ of the Eighteenth Century’, *The Historical Journal* 2:1 (1959) 1-18.
- Rudé, G., *The crowd in history. A study of popular disturbances in France and England 1730-1848* (New York 1964).
- Sas, N., van, ‘De Republiek voorbij. Over de transitie van republicanisme naar liberalisme’ in: F. Grijzenhout, N. van Sas en W. Velema (eds.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013) 65-100.
- Sas, N., van, *De wentelende eeuw. De geschiedenis van Nederland, 1795-1914* (Amsterdam 2024).
- Schrover, M., ‘Burgers, ingezetenen en vreemdelingen’ in: I. den Haan, P. den Hoed en H. te Velde (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 243-249.
- Smit, D., ‘De polderjongens van Zuidplas’, *Holland. Historisch tijdschrift* 56:2 (2024) 96.

- Stapel, H., 'De aanleg van het Groot Noordhollandsch Kanaal, een immens karwei dat veel mensenzweet en paardenvlees kostte', *Scoronlo. Cultuur-historische vereniging. Jaarboek 2023* (2023) 13-34.
- Steinmetz, W. en H. Haupt, 'The Political as Communicative Space in History: The Bielefeld Approach' in: W. Steinmetz, I. Gilcher-Holtey, H. Haupt (eds.), *Writing Political History Today* (Frankfurt 2013), 11-35.
- Straaten, J., van en D. C. van der Marel, 'Vivat Belgie'. Opstandigheid en repressie in de Noordelijke Nederlanden rond 1830', *Tijdschrift voor Geschiedenis* (nog te verschijnen in 2025).
- Stuurman, S., 'Het Haagse Gruttersoproer van 1845', *Holland. Historisch tijdschrift* 56:2 (2024) 60-68.
- Thompson, E.P., 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century', *Past & Present* 50 (1971) 76-136.
- Tilly, C., 'Charivaris, repertoires and urban politics' in: J. M. Merriman (ed.), *French cities in the Nineteenth Century* (Londen 1982) 73-91.
- Tilly, C., *Popular contention in Great Britain 1758-1834* (Londen 1995).
- Tromp, T., 'De gesteldheid van den publiken geest (in Noord-Holland)' in: A. Doedens (ed.), *Autoriteit en strijd. Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlande in, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1981) 81-99.
- Van der Woude, A., *De Nederlanden. Het lege land 1800-1850* (Amsterdam 2022).
- Velden, S., van der, 'Staken in het Nederlands', *Onze Taal* 71 (2002) 324.
- Velden, S., van der, *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995* (Amsterdam 2000).
- Velden, S., van der, *Twee eeuwen stakingen, bedrijfsbezettingen en andere acties in Nederland* (Amsterdam 2004).
- Verheijen, B., *Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming 1801-1813* (Nijmegen 2017).

Vos, I.L., 'Een stad waar de rust niet verstoord kan worden? Onrust en ordehandhaving in Rotterdam, 1840-1848', *Holland. Historisch tijdschrift* 56:2 (2024) 52-59.

Voskuil, B., "*Van poldergasten, waaiersluizen en vlotbruggen.*" *De geschiedenis van het Noordhollandsch Kanaal* (Amsterdam 1995).

Vroonland, V. en J. Sprenger, "*Dit zijn mijn beren!*" *Een studie over de arbeidsverhoudingen tijdens de aanleg van het Noordhollands kanaal* (Amsterdam 1976).

Wal, R., van der, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003).

Zanten, J. van, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004).

Geraadpleegde websites

'Met beren onderweg in het 19e-eeuwse Drenthe', *RTV Drenthe*, <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/146805/met-beren-onderweg-in-het-19e-eeuwse-drenthe> (geraadpleegd op 4 januari 2025).

'Volksprent: Berenleider met dansende beer', *Brabants Erfgoed*, <https://www.brabantserfgoed.nl/collectie/object/enb-351-beeldmateriaal/30e3f72fb6bf449f750fb856569805c6326845ff> (geraadpleegd op 4 januari 2025).

Vonk, R., 'Beerjagen in Veghel op een overspelige vrouw', *Brabants Erfgoed*, <https://www.brabantserfgoed.nl/page/9879/beerjagen-in-veghel-op-een-overspelige-vrouw> (geraadpleegd op 4 januari 2025).

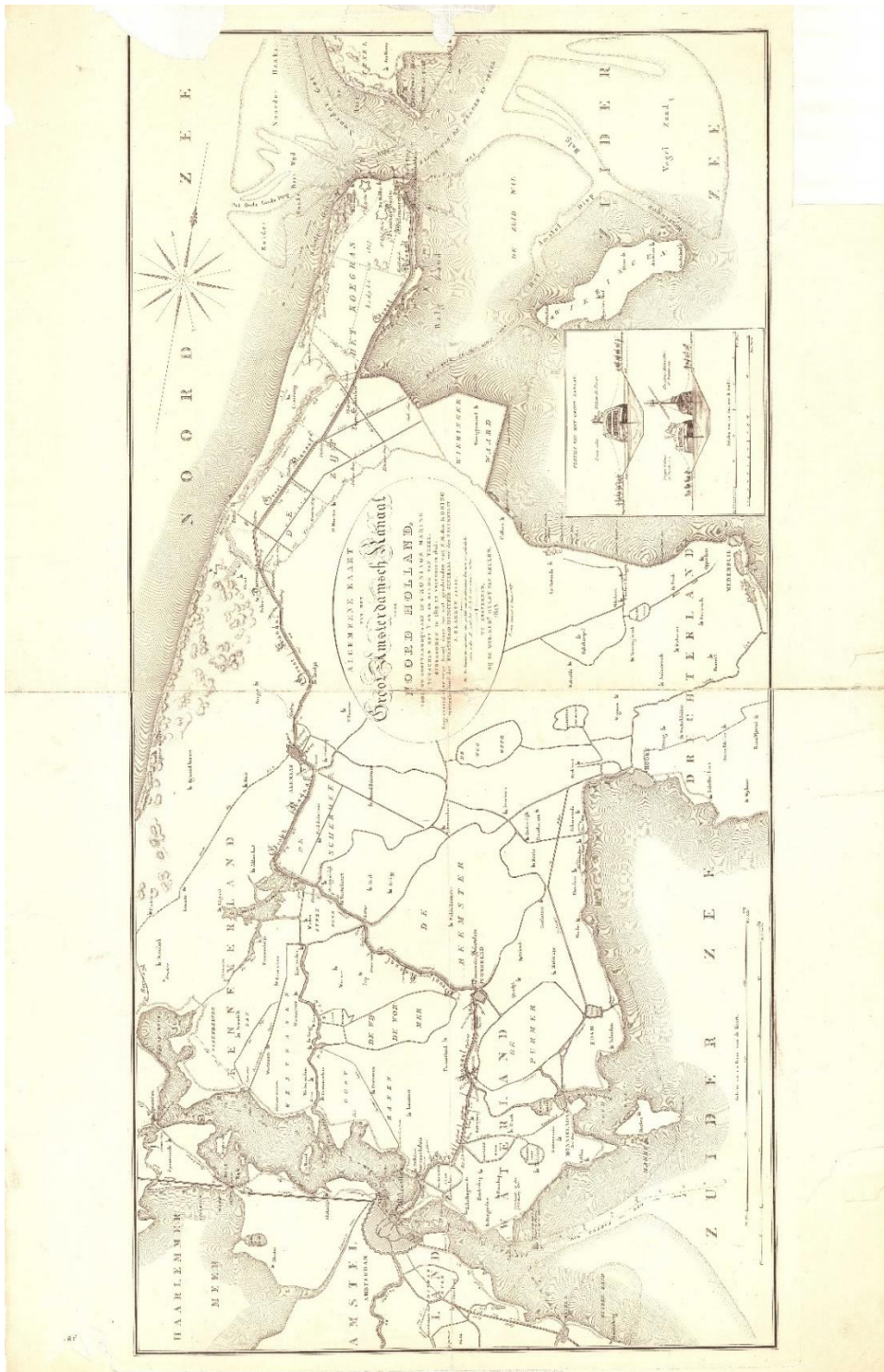
Bijlagen

Bijlage I: tijdslijn van de aanleg en ordeverstoringen van het Noord-Hollands kanaal

Oproerigheid bij de bedijking van het Koegras	<i>18 juni-21 juni 1817</i>
Begin van de kanaalwerkzaamheden	<i>zomer 1819</i>
Oproerigheid bij Ilpendam	<i>17 juli 1820</i>
Oproerige bewegingen in Purmerend	<i>14 augustus 1821</i>
Klachten over vernieling van bossen in Zijpe	<i>18 april 1822</i>
Conflict tussen arbeiders en een kastelein in Petten	<i>29 april 1822</i>
Variërende kleine geweldsplegingen en diefstallen in Zijpe	<i>mei 1822- december 1822</i>
Vernielingen in Graft voor brandhout	<i>6 maart 1823</i>
Gewapende vereniging in Zijpe door stroperijen	<i>13 maart 1823</i>
Beginnende staking bij de Boekel	<i>24 mei-27 mei 1823</i>
Oproer bij de Boekel	<i>27 mei 1823</i>
Kleine ordeverstoringen in Akersloot	<i>20 juni 1823</i>
Anticipatie op ordeverstoringen in Purmerend	<i>23 juni 1823</i>
Ordeverstoringen in Graft en Beemsterringsloot	<i>25 juni 1823</i>
Beginnende vormen van ordeverstoring in Akersloot	<i>18 augustus 1823</i>
Verbod op dobbelen en loterijen in de omgeving Akersloot	<i>21 augustus 1823</i>
Aanval op kurassiers in Graft	<i>11 september 1823</i>
Kleine ordeverstoringen in Akersloot	<i>6-29 december 1823</i>
Veroordeling van betrokkenen bij het Boekel oproer	<i>13 december 1823</i>
Beginnende ordeverstoringen in Graft	<i>4 februari 1824</i>
Staking bij het Koegras	<i>13-17 mei 1824</i>
Poging tot staking in Graft	<i>21-22 juni 1824</i>
Discussie over de kosten gemaakt bij het Boekel oproer	<i>juli-september 1824</i>

Mishandeling van een arbeider bij het Koegras	<i>9 december 1824</i>
Eerste oorlogsschip vaart door het kanaal	<i>16 december 1824</i>
Conflict tussen het detachement en de arbeiders bij het Koegras	<i>december 1824-januari 1825</i>
Discussie over intrekking van het detachement bij het Koegras	<i>december 1824-september 1825</i>

Bijlage II: kaart van het Noord-Hollands kanaal

Afbeelding 1: "Algemeene kaart van het Groot Amsterdamsch Kanaal, voor de koopvaardijvaart en 's Konings marine tusschen het Y en de Reede van Texel. Ondernomen in 1819 en voltooid in 1825. Gegraveerd naar eene kaart daar toe met goedvinden van Z.M. den Koning verstrekt door den Staatsraad Inspecteur Generaal van den Waterstaat J. Blanken Jansz." Regionaal Archief Alkmaar. Gemeente Den Helder technische tekeningen. 1825.